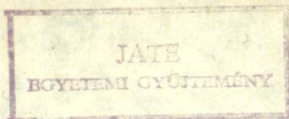

BULGARISZTIKAI KEREK-ASZTAL BESZÉLGETÉSEK
БЪЛГАРИСТИЧНИ РАЗГОВОРИ НА КРЪГЛАТА МАСА

8.3

95

Budapest – Будапеща
1988.

HÍJLYBEN
OLVASHATÓ

B 127977

Hungaro-Bulgarica 4.

BULGARISZTIKAI KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉSEK
БЪЛГАРИСТИЧНИ РАЗГОВОРИ НА КРЪГЛАТА МАСА

Szerkesztő bizottság:

Király Péter, Nino Nikolov,

Pölöskei Ferenc

Редакционна комисия:

Петер Кирай, Нино Николов

Ференц Пьольошкеи

Budapest - Будапеща

1988.

A kerekasztal-beszélgetéseket a budapesti Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ szervezte, és a beszélgetések anyaga is e Központ anyagi támogatásával jelent meg.

Разговорите на кръглата маса са организирани от будапещенския Български културен и информационен център и материалите от разговорите са публикувани с материалната подкрепа на същия център.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000920147

B127977

ISSN 0237 - 8566

Készült a Kossuth Könyvkiadó sokszorosító üzemében

Budapest, VI. Révai u. 16.

Felelős kiadó: Pölöskei Ferenc

Radev, Sztojan

Előszó

A bulgarisztikának és a hungarológiának azonos a feladata - feltárni és védeni az igazságot népeink múltjáról és jelenéről. Mint tudományok, felső fokon jelentik a bolgár és a magyar ember igazságra, valóságismeretre való törekvésének szintézisét. A népeknek, az emberiségnek, az egyes embernek azt a soha el nem múló és fáradhatatlan törekvését, amely értelmet és erkölcsöt ad a tudománynak. Mert a tudománynak csak akkor van értelme, csupán akkor telítődik erkölcsösséggel, ha - mint az emberiség alapvető fegyvere hadjáratában a jövő felé - egyetlen célja van: az igazság, hozzá viszont az egyetlen úton, a humanizmus útján halad.

Természetesen a jövő felé az út a jelenen át vezet, és a múltból indul. Múlt, jelen és jövő - szervesen összefonódnak és kölcsönös viszonyban állnak. Nem lehet a jelent építeni, a jövő feltételeit előkészíteni, ha nem ismerjük a múltat, ha nem létezik a történelmi emlékezet. Azt is lehet mondani, hogy a történelmi emlékezet az ember legfőbb megkülönböztető vonása. A növények és az állatok nem rendelkeznek történelmi emlékezettel.

Ami a bolgárokat és a magyarokat illeti, ha visszapillantunk, a történelemben látni fogjuk egy csodálatos barátság örök életű jegyeit. A nagy barátságok viszont olyanok, mint a nagy folyók: forrásuk távol esik bővizű folyásuktól és hosszú e folyók vizének útja. Zalaváron áll a nagy szláv tanítómesterek, Cirill és Metód testvérek emlékműve. És nem más, mint maga Liszt Ferenc komponálta 1863-ban a "Dicsérünk, dicső szlávok" himnuszát,

méltóképpen értékelve az egész emberiséget érintő örök-
érvényű tettüket. Tekintélyes szakemberek bebizonyították, hogy a mai magyar nyelvben is több mint 300 bolgár-török eredetű szó van. Több ezer a száma a szláv szavaknak is: elnevezések, mezőgazdasági, építészeti stb. fogalmak jelölésére. Volt idő, amikor Bulgária az élő híd szerepét töltötte be a görög-római civilizáció megőrzésében Európában, amikor a 9. és a 10. században létrehozta az első szláv civilizációt, a bolgár kultúra aranykorát.

De feltámadt keletről az oszmán invázió sötét hulláma. Megsemmisült az évezredes bizánci impérium. Való igaz, a balkáni népek késleltették és megtörték az oszmán hódítók lendületét, de országuk pusztává vált, feladták és évszázadokra visszavetették. Ez azonban lehetővé tette Európának, hogy magához térjen, felmérje a veszélyt és felkészüljön az ellentámadásra.

Hatalmas, erejét meghaladó az a teher, amit Magyarország magára vállalt, hogy megvédje Európát, a balkáni népeket, - beleértve az első helyen Bulgáriát is - a török veszedelemmel szemben. Teljesítve Ivan Sisman bolgár cárral kötött szerződését, Zsigmond király személyesen vezeti seregeit a Duna mentén a hódítók ellen. 1396 szeptember 28-án véres csatában, Nikopol falainál elpusztul egy 80 ezres magyar sereg.

A Várna melletti "Fegyverbarátság 1443-1444" emlékparkban áll Hunyadi János szobra. Minden bolgár tudja ki ő, aki viszont nem, hall róla a bolgár népdalokban. A dalokat - mint mindent, ami halhatatlan ezen a világon - a hőstettek szülik. Amikor egy egész nép értékeli ezt a hőstettet, akkor megszületik a névtelen eposz, amely addig létezik, míg él maga a nép, örökké. És felhangzanak, éneklük az egész bolgár földön a dalokat és balladákat Jankul vajdáról /Hunyadi Jánosról/, Janko Szibinyáninról

/Székely Jánosról/, fehér Janáról /Izabella királynéról/

- eme majdnem allegorikus legendák ihlete belép a bolgár történelembe, egyre csak együtt menetel Hunyadi János háborúival és harcosaival, mezőkön és völgyeken, folyókon és hegyeken át, hogy segítsenek Bulgáriának tragikus harcában az oszmán hódítók ellen... Ezeket a dalokat éneklik nemcsak egész Bulgáriában - ismeri ezeket a magyar ember is. Ismeri, hála a nagy magyar költő és a bolgár nép nagy barátja, Nagy László csodálatos fordításainak. Ily módon ezek a dalok ismét egy erős hídát jelentenek két népünk szive közt. És maga Nagy László, amikor elment a bolgár néphez, meghallgatta és megszerette dalait, és a bolgár nép örökre szívébe zárta. Szmoljan városban, a legbolgárabb hegy szívében, a Rodopében, amely ma is féltve őrzi a legendás Orpheusz emlékét, a hálás Bulgária "Nagy László múzeum"-ot létesített.

A barbár oszmán hódítót nem sikerült visszaverni azokban a sötét századokban, a magyar sereg nem vívta ki azt a győzelmet, amelyre törekedett és amelyet lélegzet visszafojtva vártak a bolgárok... De akkor Magyarország vendégszerető menedéket nyújtott a feldúlt és felégetett otthonaikból elűzött bolgárok ezreinek. Magyarországon, távol a sokat szenvedett bolgár földtől, második hazájukra leltek, magukkal vitték reményüket a feltámadásra és szabadságra, élénken megőrizték hosszú időn át, és tekintetüket a Balkánra vetették. Nem egy közülük életét áldozta a felkelések és a hajdú-harcok során. És vajon véletlen műve-e, hogy az első nyomtatott bolgár könyvek közül sok a Pest-Budai nyomdában látott napvilágot? Hogy Paiszij történetének első nyomtatott változata szintén ott született? Hogy az első bolgár nyomdához, a szamokovi Nikola Karasztojanov nyomdájához a betűket a magyar fővárosból hozták?

Sumenben van egy emlékmúzeum, Kossuth Lajos emlék-

múzeuma, mely drága minden bolgárnak és magyarnak. Georgi Dimitrov kezdeményezésére nyitották meg, és tulajdonképpen ez az a ház, amelyben menedéket talált az 1848-1849-es magyar forradalom gényusa, Kossuth Lajos, a városba vele jött harcostársaival.

Harkányban, Pécs közelében négy évtizede már létezik az Első Bolgár Hadsereg Múzeuma, a bolgár-magyar fegyverbarátság múzeuma...

Csodálatos dolog, hogy az oly mesziről jövő barátság nem foszlott szét, nem szóródott szét a történelem végeláthatatlan útjain. A történelem tragikus viharainak sem sikerült eloltani tűzét, a drámai események súlyos rétegei nem szívták fel éltető nedvét, él az, tovább folyik, egyre halad előre...

Mindez méltó a legnagyobb figyelemre, kutatásra, a következő nemzedékeknek való átadásra, hogy halhatatlanná váljon. Éppen ezért dicséretes a budapesti Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ kezdeményezése, hogy rendszeresen megjelenteti gyűjteményes kötetekben a bolgár és a magyar szakemberek előadásait, amelyek a sok szimpozionon és tudományos konferencián elhangzottak, és a bolgár-magyar kapcsolatokat vizsgálják, mint ahogyan a sorozat neve is sugalmazza: "Hungaro-Bulgarica". Mert mindez hozzájárulás a tudományos igazság feltárásához, eleink hőstettei emlékezetének megőrzéséhez, a számunkra oly nélkülözhetetlen történelmi emlékezetünk, internacionalista jelenünk és jövőnk megőrzéséhez és gazdagításához.

Стоян Радев

Предисловие

Българистиката и хунгарологията имат адекватна основна задача – да разкриват и защитават истината за миналото и настоящето на нашите народи. Като науки те също представляват във висша степен синтезиращия стремеж на българина и унгареца към истината, към правдата. Онзи нетленен и неизтощим стремеж на народите, на човечеството, на отделния човек, който придава смисъл и морал на науката. Защото науката само тогава може да има смисъл и бъде заредена с истински морал, ако – като основно оръжие на човечеството в похода му към бъдещето – има единствена цел: истината, а към нея върви по един единствен път, по пътя на хуманизма.

Естествено, пътят към бъдещето минава през настоящето и води началото си от миналото. Минало, настояще и бъдеще – те са органически сплетени и взаимозависими. Не е възможно да се гради настоящето, да се подготвят условията за бъдещето, ако не познаваме миналото, ако не съществува историческата памет. Може дори да се каже, че историческата памет е главната отличителна черта на човека. Растенията и животните нямат историческа памет.

Що се отнася до българите и унгарците, ако обърнем поглед назад в историята ще видим нетленните знаци на една удивителна дружба. А големите приятелства са като големите реки: техният извор е далече от пълноводието и дълъг е пътят, по който пътуват техните води. В Залавар се издига паметникът на великите славянски първоучители братята Кирил и Методий. И не друг, а сам Ференц Лист

през 1863 г. написа химна "Славимо, словни словени", оценявайки по достойнство тяхното непреходно общочовешко дело. Авторитетни специалисти са доказвали, че и в съвременния унгарски език има повече от 300 прабългарски думи. На няколко хиляди се изчисляват и славянските слова – наименования, земеделски, строителни и други термини – в унгарския език. Било е време, когато България е играела ролята на жив мост между хранителката на гръко-римската цивилизация и Европа, когато още през IX и X в. тя е създала първата славянска цивилизация, блестящия златен век на българската култура.

Но ето че от изток се надига мрачната вълна на османското нашествие. Унищожена е хилядолетната Византийска империя. Наистина, балканските народи забавят и пречупват устрема на османлиите, но страните им са опустошени, оплячкосани и върнати назад със столетия. Това обаче дава възможност на Европа да се съвземе, да осъзнае опасността и се подготви за отпор.

Огромен и непосилен е товарът, който поема върху себе си Унгария пред лицето на турската опасност в защитата на Европа, балканските народи и в това число и на първо място на България. В изпълнение на договора с цар Иван Шишман лично крал Сигизмунд повежда своите армии покрай Дунава срещу завоевателите. На 28 септември 1396 г. в кървава битка пред стените на Никопол погива 80 хилядна унгарска армия.

В парка-музей "Бойна дружба 1443-1444" край Варна се издига статуята на Янош Хуняди. Всеки българин знае кой е той, а онзи, който не знае, ще го открие в българските народни песни. Песните – както всичко нетленно на този свят – се раждат от подвига. Когато един цял народ оцени този подвиг, то тогава се ражда анонимната епопея, съществуваща докато съществува и сам народът,

навеки. И ето звучат и се пеят из цяло Българско песните и баладите за Янкул войвода, за Ян Сибинян, за бяла Яна – вдъхновението от тези почти иносказателни легенди влиза и шестува в българската история ведно с войните на Янош Хуняди и неговите войници, дълго и дълго прекосявали поля и долини, реки и планини, за да помогнат на България в трагичната ѝ борба с османския завоевател... Тези песни се пеят не само из цяло Българско – знае ги и унгарецът. Знае ги, благодарение на чудесните преводи на големия унгарски поет и приятел на българския народ Ласло Наги. Така тези песни са още един вечно жив мост между сърцата на нашите два народа. А самият Ласло Наги, когато дойде при българския народ се заслуша в неговите песни и остана завинаги в сърцето му. В град Смолян, в центъра на най-българската планина, на Родопите, която и днес ревниво пази спомена за легендарния Орфей, признателна България съгради къщата-музей "Ласло Наги".

Варварският османски нашественик не бе отблъснат през онези мрачни векове, унгарското войнство не постигна онази победа, към която се стремеше и се очакваше от българите със затаен дъх... Но тогава Унгария оказа гостоприемството си на хиляди и хиляди българи, прокудени от опожарените си родни огнища. В Унгария, далече от многострадалната българска земя, те намериха втора своя родина, взеха със себе си надеждата за възкръсване и свобода, дълго и дълго я поддържаха жива и отправяха погледа си към Балкана. И не един от тях остави костите си по пътеките на въстания и хайдушки походи. А дали е случайно, че едни от първите български книги бяха отпечатани в Пещ-Будинската печатница? Че първата печатна Паисиева история също се роди там? Че буквите за печатницата на Никола Карастоянов от Самоков, за първата българска печатница също бяха донесени от унгарската столица?

В Шумен има къща-музей, скъпа еднакво и на българи, и на унгарци – къща-музей на Лайош Кошут. Открита по инициатива на Георги Димитров, това е всъщност домът, под чиято стряха е намерил подслон геният на унгарската революция от 1848–1849 г. Лайош Кошут, довел в града своите съподвижници.

В Харкан, недалече от Пейч от четири десетилетия вече функционира музеят на Първа българска армия, музей на българо-унгарското приятелство и дружба по оръжие...

Чудесно е, че тази дружба, която идва толкова отдалече, не се е пръснала, не се е разпиляла по безкрайните пътища на историята. Трагичните вихри на историята също не са успяли да погасят огъня ѝ, тежките пластове на драматични събития не са попили водите ѝ – тя е жива, тя тече, за да върви напред...

Всичко това е достойно за най-голямо внимание, изследване и предаване на следващите поколения, за да се обезсмърти. Именно по тази причина е похвална инициативата на Българския културно-информационен център в Будапеща да издава системно сборници с докладите на български и унгарски специалисти, прозвучали на многобройните симпозиуми и научни конференции и разглеждащи българо-унгарските отношения, както подсказва и названието на поредицата "Хунгаро-Булгарика". Защото всичко това е принос в разкриването на научната истина, в запазването спомена за подвизите на дедите ни, за съхраняване и обогатяване на така нужната ни историческа памет, интернационалното ни настояще и бъдеще.

Szondi György:

A magyar nevek bolgár átírása

Дьорд Сонди:

Транскрипция на унгарските имена на
български

Nino Nikolov: A bolgár közvélemény már évek óta nagy figyelemmel kíséri azt, hogy mit csinál a fiatal nyelvész, Szondi György. A Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központban ez az első szerzői portré-estje, persze egészen meghatározott témában. Számunkra Szondi György igen nagy értéket jelent, elsősorban mint a bolgár prózairodalom fordítója, mint műfordító, aki a bolgár irodalom legjavát képező termékeket igen magas színvonalú, reprezentatív nyelven tolmácsolja. De értékeljük őt úgy is, mint fiatal tudóst, aki a közelmúltban védte meg kandidátusi disszertációját Szófiában. De emlékezünk azokra az évekre is, amelyeket Szondi György a szófiai egyetemen mint magyar lektor töltött el, ahol megismertük, megszerettük őt, alkalmunk volt őt megismerni, és nem véletlen, hogy a bolgár sajtóban nagyon sok bolgár reagált az ő tevékenységére.

Bödey József: Tisztelt Hallgatóság! Kedves Barátaim! Mai összejeövetelünk egyetlen célja Szondi György "A magyar nevek bolgár átírása" című előadásának meghallgatása és megvitatása. Előtte Konsztantin Boszilkov docens, a JATE bolgár lektora fogja bemutatni Szondi Györgyöt.

Nino Nikolov: Szeretném bemutatni a közben megérkezett Milen Marinov elvtársat, aki szintén műfordító, a Bolgár Fordítók Szövetségének volt elnökhelyettese, jelenleg a Bolgár Kulturális Bizottság elnökhelyettese, valamint körünkben vannak az Európai Kulturális Fórumon résztvevő bolgár küldöttség tagjai is.

Konsztantin Boszilkov:

Днес сме се събрали в чест на един все още млад, но вече достатъчно изявен унгарски българист – Дьорд Сонди. Организирането на тази среща-чествуване е моти-

вирано от цялостната дейност на Сонди, но ако все пак трябва да потърсим и конкретен повод, нека този повод да бъде неотдавнашната успешна защита на дисертацията му и присъденото му звание "кандидат на филологическите науки". Да му честитим това звание и да му пожелаем то да ознаменува само началния етап на една богата творческа кариера!

С Д. Сонди се запознах преди около десетина години в коридорите на Центъра за българистика в София. Тогава той все още не говореше съвсем добре български, а ето днес го приветствуваме като кандидат на науките-българист, автор на преводи, които обхващат повече от 2200 страници българска проза, съавтор на специализиран учебник по български език за говорещите унгарски и на разговорник - човек, за когото ако се съди по библиографията му, а не по биографията несъмнено трябва да бъде окачествен не като млад автор - оценка, в която винаги присъствува снизходителен намек за начеващ - а като зрял творец.

Като всеки истински творец, Сонди е богата и разнообразна личност, която не може кратко и просто да бъде охарактеризирана. И все пак, кое е най-същественото, което изпъква в съзнанието ни когато мислим за него? Бих казал, че това е почти ренесансовият стремеж към енциклопедичност, съчетан също с хуманистичната вяра в собствените възможности, антиконформизъм, ненаситен пиетет към новото, към оригиналното и дори - някаква хазартна вяра в добрия случай, в сполучливия житейски избор. Тези особености на характера му могат да се доловят не само сега, когато се обглежда творческото му дело, но те ярко се проявяват и в биографията му.

Роден на 15 март 1946 г. във Фефернитц / в австрийски предели /, той получава средното си образование

в известната Нодь Лайош гимназиум в Пейч. Неговите способности и разностранните му интереси се проявяват отрано, още когато той успешно се представя на училищните конкурси по латински, унгарски, руски, биология и математика. За склонността му към енциклопедична подготовка свидетелствува и фактът, че той заема трето място в конкурса "Кой какво знае" – този път за знанията си по география. След като завършва гимназията, възнамерява да стане преподавател по математика и психология /отново едно причудливо съчетание/, но не се явява на конкурсния изпит. По-късно го виждаме като работник в ураниевите мини и в ураниевото предприятие в Мечек; за кратко време – като библиотекар в Пейч, а след това – като вестникопродавец в Будапеща. Не бих казал, че тези епизоди са типични за биографията на един съвременен амбициозен и талантлив млад човек. По-скоро те свидетелствуват за един разностранен и независим дух, който търси утвърждаването си не по пътя на компромисите и конформизма, а чрез борба с трудностите. Сонди търси жизненото си поприще не чрез изучаване на конюктурата, а като се вглежда в собствените си личностни качества. Все пак, младежкият стремеж към универсализъм на този етап все още не спомага за самоопределянето му. Той се записва за задочен студент през 1967 г. в Лоранд Йотвъош-университет в Будапеща по специалностите унгарски език и библиотечно дело. По време на следването, както признава сам той – съвсем случайно – се ориентира към българистиката и се дипломира през 1974 г. и по тази специалност. След кратковременна работа в библиотеката Горки, през 1975 г. той е изпратен в София като лектор по унгарски език.

Когато говорим за Сонди, обикновено акцентираме върху преводаческата му и езиковедска дейност, но аз

искам да кажа, че познавам много добре някои негови ученици – талантиливи млади българи, които са "проходили" /както се казва/ в унгаристиката при Сонди, хора, на които той е вдъхнал любов към Унгария и уважение към унгарските национални ценности, хора, които с любов и почит са ми говорили за първия си учител по унгарски. Двама от тях например, завършиха с отличие унгарска филология в Сегед; едната студентка се дипломира с грамота и награда на унгарското министерство на просветата, а другият студент се ожени за унгарка. Те и двамата ще останат съдбовно свързани с Унгария и с нейната култура и несъмнен дял за това има и Сонди. Познавам и други негови ученици като например един възрастен човек в София /Андрей Стефанов/, който в пенсионна възраст откри красотата на един екзотичен за нас език, а заедно с езика обикна и страната, и нейната култура. Той също с възторг и любов ми е говорил за Сонди. Казвам това, за да изтъкна, че като всеки деен унгарски българист или български унгарист и Сонди не работи само за "вноса" на чуждата култура, но, доколкото му е възможно, осъществява и "износ" на национални ценности.

Времето, през което Сонди прекарва като лектор в София е посветено, разбира се, на допълнителна квалификация и, освен това, го ознаменува началото на неговата преводаческа дейност. Изумява фактът, че първите преводи, които той публикува като "Антихрист" на Ем. Станев /1976 г./, "Зелени кръстове" на Любен Петков /1977 г./, Записките на Захари Стоянов /1978 г./, и избрани произведения от български възрожденски автори /1980 г./ никак не свидетелствуват за избор, направен от начинаещ преводач. Тъкмо обратното! Както е забелязано и от други рецензенти на Сонди, той като че ли съзнателно избира за превод творби, които не само да не противоречат

на естетическия му критерий, но и които със своята стилистична самобитност и с трудността на отчасти архаичните си езикови форми представляват предизвикателство за преводача. В този избор отново могат да се съзрат някои характерни особености на Сонди като личност и творец. Аз не се наемам, особено в присъствието на — така да се каже — професионални поети и преводачи, да правя оценки за качествата на преводите, които е направил Сонди. Затова ще се позова само на положителните рецензии на Георги Крумов, на Иван Попиванов, на Нино Николов, Мария Лекова и др.

Работата на Сонди в областта на българистиката е оценена високо не само у нас, но и от унгарската страна. От 1981 до 1984 година той отново е изпратен в София, вече като аспирант на Унгарската академия на науките. Темата на неговата кандидатска дисертация има езиковедски характер и тя гласи: "Функции и граматични категории на глагола в българския и унгарския език". Аз, като езиковед, мога да заявя, че в избора на тази тема също се проявява един зрял филолог, защото тъкмо категориялните особености на глагола отразяват най-съществените различия в езиковото мислене на унгарци и българи. По същата причина е избрана темата за статията му /под печат/ "Категорията 'обектоопределеност' в унгарския език и нейните еквиваленти в българския". Не съм чел тази статия, но мисля, че още в заглавието ѝ стои правилната идея за категория "обектоопределеност", тълкувана не така, както беше в досегашните учебници за чужденци като обектно и безобектно /субектно/ спрежение. Напълно съм съгласен със Сонди, че всъщност става дума за обектоопределеност на унгарския глагол.

Времето, прекарано в София и като лектор, и като аспирант, Сонди използва за работи, които служат на

по-нататъшното културно и езиково сближаване между нашите два народа. Израз на тези му усилия е учебникът "Български език за говорещите унгарски" /София, 1982 г./ в съавторство с Милка Хубенова, Българо-унгарски разговорник /София, 1984 г./ в съавторство със Снежина Анастасова и нова редица от преводи на художествена литература – отново на Емилиян Станев /1980 г./, Българи от стари времена – българска възрожденска проза /1981 г./, Алексовия "Бай Ганьо" /1983 г./, "Внуците" на Емил Манов /1985 г./.

Успоредно с работата си върху преводите на класически или нови творби на българската литература, Д. Сонди публикува и ред статии в различни унгарски списания, чрез които също популяризира постиженията на българското художествено слово. Той се стреми да обърне вниманието на унгарските читатели към младите български поети и писатели, а, освен това, изследва и обобщено мястото на българската литература в Унгария.

Днес Сонди е вече член на Съюза на унгарските писатели и редактор в авторитетното издателство "Европа". Макар и млад, той има вече стабилен стаж зад гърба си като езиковед, преводач, популяризатор, педагог... За да попълня кратката си характеристика на неговата дейност като българист бих искал да кажа още няколко думи.

За разлика от ред особености на историческата съдба, поминъка, етнографията, ако щете – отчасти и на менталитета на нашите два народа, които ни сродяват, фонетичните системи на нашите два езика са твърде различни. Затова, естествено е, че всеки двуезичен унгарец или българин отново и отново негодува срещу несъвършенствата в транскрипцията – особено на унгарски имена в българския. Това традиционно заболяване не е чуждо и на Сонди. Той е един от най-новите противници на практиката унгарското gy да се предава на български с ги и на ő с ьо.

Тук едва ли му е мястото да се възбуждат отново споровете за транскрипцията, но, въпреки това, искам да изкажа песимизма си за перспективата на Сонди да замени унгарското ő с ъ – не защото неговото предложение и авторската му практика в разговорника са необосновани фонетически, а по ред други причини. Главното е в това, че фонетичната система на съвременния български език не познава краесловната мекост на съгласните и звук ъ, белязан с буква ь в краесловието. Така FESTŰ, предадено с ФЕЩЪ, ще бъде прочетено от по-възрастните българи просто като ФЕЩ, защото в стария, но все още познат правопис краесловният ъ е без звукова стойност. Освен това, унгарският звук ő съответствува почти точно на немското ö и отчасти – на френското eu и ако го заменим с ъ, за да бъдем последователни, ще трябва да пишем и произнасяме също ГЪТЕ вм. ГЪОТЕ или ГИ ДЪ МОПАСАН вм. ГИ ДЪО МОПАСАН. Но най-важното ми съображение се свежда до силата на традицията. Въпреки препоръките на филолога, не вярвам българинът, за когото Петьофи е почти толкова свято име, колкото и Ботев, в бъдеще да започне да го произнася и пише като Петъфи или да промени названието на съответната улица.

Стремехът към усъвършенствуване на транскрипцията, разбира се, не е самоцел, а е израз на естественото желание на унгарските българисти и на българските унгаристи да оближат още повече нашите два народа във всички области на живота и културата – дори дотам, че унгарското име GYÖRGYI да звучи на българина както на унгареца, но да се осъзнава като ГЕОРГИЦА, или българското име БОЯН да звучи на унгареца по същия начин, а да се осъзнава като BAJCSI. Това, разбира се, е невъзможно, въпреки похвалния стремеж на всички онези заслужили хора, между които е и Сонди, допринесли толкова много за

културното сближаване на нашите два народа. Бих казал, по-съществен е фактът, че ние уважаваме и обичаме Лайош Кошут и Петьофи, защото са своеобразно свързани и с нашата страна, уважаваме и обичаме NAGY LÁSZLÓ, въпреки че го наричаме Ласло Наги. И затова, нека да не преувеличаваме значението на естествените фонетични различия, а да отдадем заслуженото на онези, които с любов и енергичност, с много труд поддържат историческата, отчасти - етническа и битийна близост между унгарци и българи.

И накрая, искам да кажа, че днес заслужено сме се събрали, за да отдадем чест на Д. Сонди - този езиковед за българиите и литератор за унгарците, който още е твърде далече от юбилейните тържества - за негова радост и похвала - но който вече заслужи нашата обич и признание.

Иска ми се да завърша с това, че в своята изповед, Сонди означава Унгария и България като itthon и ott-hon - свидетелство, че за него вече съществуват два дома с цената на родина. Благодарим му за това!

Bödey József: Köszönöm Boszilkov elvtársnak a bemutatást.

Nino Nikolov: Bejelenti, hogy Szondi György a "Círil és Metód érdemrend" kitüntetést nyerte el. További munkásságához sok sikert kívánt.

Szondi György: Legelőször is szeretném megköszönni a kitüntetésemhez kapcsolódó jókívánságokat. Utána szeretném megköszönni Nino Nikolov és Boszilkov elvtársnak a nem mindig megérdemelt szavait és a rólam alkotott képét, minősítését. Talán olyasmit kellene mondanom, mielőtt belekezdenék az előadásomba, hogy a mostani jelenlétem egy bolgaristáknak szentelt sorozat része, s megtisztelő, hogy időrendben ennyire elől sorra kerülhettem.

A kérdés számomra legfeljebb csak annyi, hogy itt a több minőségű tevékenységemben ez a téma az, amelyik elegendően képviselve van. Ezt nem rossz értelemben mondom, és mindjárt kifejttem. Tudniillik ezzel a témával - mondhatni - teljesen periférikusan foglalkoztam, nem tekintem magamat teljesen felkészült szakembernek benne. Sokkal szivesebben vettem volna, ha nyelvészeti munkákról lenne szó, a nagyra sikerült disszertációról beszélgettünk volna, bár azt is megérttem, hogy a választott téma mindannyiunkat érdekel, a másik kiválasztott téma, amely szóba jöhetett volna, nagyon keveseket. A bolgár nyelvű bevezető szavakban elhangzott, hogy éppen itt lenne -e a helye a vitának. Szerintem éppen itt lesz a helye a vitának, és ilyen értelemben szerencsés az a választás, ha nem is annyira az én munkámat, Szondi György tevékenységét, hanem a témát vitatjuk meg, annál is inkább, mert helyenként eretnek módon fogalmaztam meg a véleményemet. Mert azt hiszem, valamennyien, akik itt vagyunk - nem ismerem egészen pontosan mindenkit személyesen - valamilyen fokon nap mint nap találkozunk az átírási gondokkal, valamennyiünket ilyen és olyan vonatkozásban bosszant ennek a kérdésnek a megoldatlansága. Éppen ezért mondhatom, hogy valamilyen fokon valamennyien szakértők vagyunk itt, s kérem, hogy a várható ellenvetésekből alakuljon is ki vita.

Sokáig haboztam, hogy rögtönözve adjak-e elő, vagy pedig, ahogy végül is felemás módon tettem, lefirkantottam egy ilyen beszéd-változatot, amelyet mindjárt elkezdek olvasni.

Ezt megelőzően azonban elfelejtettem valamit, és még egy pár mondatot mondok - talán egy hosszú mondat lesz - , amelyik nincs kapcsolatban az előadással, de kapcsolatban van ezzel a kiadott kis, négyoldalas kiadvánnyal, amelyet szintén köszönök, és amely szintén

megtiszteltetés számomra, hogy ilyen összeállításban szerepelhetek. De vele kapcsolatban van két megjegyzésem. Az egyik egy hibának a beismerése, mert nem vettem tudomásul, vagy nem gondoltam végig, hogy ez a kis anyag tulajdonképpen egy válogatott bibliográfia. Itt fel kellett volna tüntetnem bibliográfiászerű pontossággal a lapszámokat, az egyes folyóiratoknak a számait. Ezt elmulasztottam: nem azért, mintha nem lettek volna meg, hanem nem gondoltam az ilyen célú használatára is.

A másik megjegyzésem nem hibával kapcsolatos, hanem egyszerűen egy belső szervezési körnek az elárulása, kiadása. Mert én annak a bizonyos bibliográfiának az egyes részeit összekötő szöveggel is elláttam, amelyet kihagyott Nino Nikolov. Feltételezem - amit viszont fontosnak tartok -, hogy a rólam szóló cikkek az ő invitálására kerültek be ebbe a felsorolásba.

Egy másik összekötő rész pedig az volt, hogy megjelentek különböző interjúk velem, amelyek csak annak voltak köszönhetőek, hogy kéznél voltam. Bulgáriában voltam négy plusz három évet, tehát ez nem az én érdemem, hanem a jelenlét érdeme.

Most rátérnék az előadásom szövegére. Itt viszont az a gondom, hogyha ezt mondatonként fordítják, akkor sokáig fog tartani. Nem tudom, szervezésileg ez milyen. Én most elkezdem magyarul mondani. Szeretném ismét hozzátenni, hogy ez egy írásban rögtönzött szöveg, amelyhez itt-ott hozzátesszek, tehát nem lesz teljesen sima beszámoló.

Egy futó toll gondolatokat hagy maga után. Ilyen poetikusan kezdődik. Ezekről szeretnék szólni. Gondolatfuttatásom legalább három szálú lesz. Ide-oda kitérése többszörös. Érint több mindent a három szálon kívül is. Meg nem old semmit - ezt szeretném hangsúlyozni. És nem is oldhat meg. Felvethetek én itt, vagy közösen felvet-

hetünk gondolatokat, javasolhatok, javasolhatunk, füstölöghetünk: disputára szeretnék invitálni, szóváltásra, bár innen és itt mi semmit sem dönthetünk el. Azért nem, mert az előadásnak a leírt fő része magyar szavak bolgár átírásáról szól, és innen mi különböző javaslatokat tehetünk, de az elfogadása, az eldöntése csak bolgár szakemberek kezében van végül is.

Akkor most elkezdem a három szál közül az elsőt, amelyik - kívülről mondom - azzal foglalkozik, hogy a bolgár transzkripciónak, tehát a bolgár átírási gyakorlatnak milyen szempontjai vannak, milyen átírási elve és gyakorlata van, amihez nekünk igazodni kellene.

Ne induljunk ki a magyar szavakból, sorsukból, felismerhetőségükből a bolgár átírás után: nézzük meg először a bolgár nyelvészeti transzkripció álláspontját. Ugy vélem, kissé igazságtalanok lennénk, ha öntudatosan, "séreelmesen" és bele nem ágyazva az általános bolgár átírási gyakorlatba kérnénk számon szavaink egységes bolgár megjelenését, és megjelenése után megszólalását. Magam is előálltam egy cikkel e tárgyban a "Szaposztavitelno ezikoznanie" című szakfolyóiratban, ott is ezt kívántam hangsúlyozni. Vagyis: amennyire lehet, következetesen és egységesen lenne jó bolgárul átírni minden nyelv fonéma-állományát a bolgár ABC betűivel, tudnillik ez az elv.

Ezt a mondatot kifejténém a továbbiakban. A máig elfogadott transzkripciós elv a bolgár nyelvben - leegyszerűsítve mondom - a fonetikusság. A fonetikus alapelv - az ejtés szerinti. A fonetikusság, amely jelentősen következetesebb például - a hasonló szláv nyelvek közül - az orosznál is, még annak mára már "közelítőbb" kiejtésé, hallás utáni jelölésénél is. Itt most azt kell zárójelben hozzátennem, hogy nem foglalkozunk ugyan az orosz átírással, jöllehet egy párhuzam helyénvaló lenne. Amennyire tudom - nem mélyedtem el benne -, korábban az iro-

dalomban sokáig a betűhív, tehát a transliterációs elvnek volt fontos szerepe. Akkor előfordult Gigli, amit ma már egy demokratikus átírás és fonetikus átírási szabály szerint Dzsijji-nek írnak át.

Ez a fonetikusság, amit az előbb említettem, mint alapelvet a bolgár átírási gyakorlatban, a kanonizált helyesírási norma keretei között engedélyezi ezen elv érvényesülését. Fontos, hogy a kanonizált normák keretei között. Sietek hozzátenni: az alapálláspont és az alapgondolat a tradíció és a transliteráció elvének alkalmazásával bővül - helyesen és érthetően - a bolgár gyakorlatban. Tehát emellett a tradíciónak és a transliterációnak is megvan a maga szerepe.

A nem cirillbetűs - rosszul is mondom: a nembolgár, tehát idegen - nyelvek átírásának kodifikált összegezése a Lj. Andrejcsin és M. Vaglenov által szerkesztett, 1974-ben kiadott kötet. Ez még a cirillbetűseket is átírja, tehát minden ilyen nyelvet: orosz, szerbet, beloruszt, ukránt. A cirillbetűsök átírásáról is szó van, nemcsak a nem cirillbetűsökről. Ez a könyv: "Izgovor i transzkripcija na csuzsdite imena v balgarszkija ezik" című kötet.

Megemlítem, hogy K. Boszilkov néhány perccel ez előtt, amikor találkozott velem, azt mondta, hogy a bolgár nyelvnek nem voltam a magaslatán, ez néhány bolgár mondatból kiderült, hogy legalábbis kiejtésileg most sem, ezért elnézést kérek.

Visszatérve a tárgyra, hangsúlyozni szeretném, hogy - szemben például a mi gyakorlatunkkal a latinbetűs nyelvek tekintetében - a bolgárban átírják a többi cirillbetűs nyelv szavait is, akkor is, ha nem egyszerűen a bolgár ABC-ben nem szereplő hang /betű/ hiánya késztetne ilyen átírásra. Persze, az ellenkező is gyakorlat, úgy tudom: az orosz is a maga "arcára" formálja a bol-

gárt. Pici hangsúlyt az előbb említett kötetcímen belül adnék még egy szónak. Ez a kötet csak a névszókkal foglalkozik, az igék, az indulatszók nem tárgya a vizsgálatnak.

Az alaplómű, amelyről beszéltünk, ennek kell ezt tekinteni - pontokba szedi bevezetőjében az irányelveket, a kétes helyeket, a gondot okozó kérdéseket, amelyeket a gyakorlatban az útmutatás szerint kell megoldani, illetve eldönteni, alkalmazni. Csakhogy a kötetben belül is már "megesnek" a kihágások, vagy a kihágásnak a megkísértése, vagy ennek legalábbis javaslása, részben a nyelvterület jellege, gondjai, hangállománya szerint - tehát a mai nyelvről van külön szó -, részben pedig aszerint - tudniillik ezt az általános bevezetőt különböző nyelvekről írt hosszabb cikkek követik -, hogy ezeknek a cikkeknek ki az írója, ki a gazdája, mekkora a tekintélye, így mondhatnám. Ebből kifolyólag bizony már az alapelvektől is vannak itt-ott eltérések. Itt csak jelzem, hogy a magyar névszókkal Petar Mijatev foglalkozott.

Korábban is, azóta is jelennek meg szakcikkek és nem szakcikkek szakfolyóiratokban és bolgár napilapokban. Az angol nyelv vonatkozásában 1982-ben Andrej Dan-csev adott ki összegező, 240 oldalas könyvet. Ez a könyv sok jó tanulsággal szolgál számunkra is, főleg a kompromisszumok keresésében egyfelől, másrészt pedig a Szuperanszka által könyvben is deklarált, ugynevezett praktikus transzkripció alkalmazási szándékában.

Az 1983-ban megjelent új akadémiai bolgár helyesírási szótár hét oldalon összegzi az alapmegoldásokat, lényegében az Andrejcsin szerkesztette és az általa kidolgozott könyv útmutatásainak megfelelően. Itt hét oldalon összegezve vannak az alaphelyzetek.

A Bolgár Tudományos Akadémián belül időszakonkénti

üléseken külön bizottság foglalkozik az átírás kérdéseivel.

Mindezt azért mondtam el, hogy majd amikor részletezem, lássuk, mihez kell, vagy kellene magunkat tartanunk ajánlásainkban, és a magyar szavak befogadásának minőségében. A lefektetett elvekhez kellene tartaniok magukat a bolgár újságíróknak, kiadóknak, szerkesztőknek, fordítóknak, stb. Lépten-nyomon azonban sértik, sértve látjuk az elvárt normákat a mindennapi bolgár gyakorlatban is. Ezek a normasértések egyfelől megint csak takarnak következetlenségeket, helytelen átírást is másfelől azonban - és ez a fontos - az eredeti helyes értéséből adódó demokratikusabb engedékenységet is jeleznek. Akár a szabályok adta lehetőségek között, akár azok nélkül, vagy azokon túl, a legtöbb idegen nyelvből átírt szó bolgárul - érthetően - szokatlanul néz ki, vagy szokatlanul hangzik, miután kiejtik az írott szót. Tehát akár betartják a szabályokat, akár nem, és öntudatlanul megsértik, minden ilyen, idegen nyelvből átírt szó érthetően szokatlan. A bolgár ember legott felismeri a szó másságát, és bizony akkor is töri a nyelvét, ha akadémikus helyességgel átírt szót lát és kell kiejtenie. Egy ilyen szónoki ellentmondáshoz folyamodtam: illetve nem töri a nyelvét. Kiejti. És kiejti akkor is, ha hosszú mássalhangzót lát, ha szóvégi lágyságot, vagyis ha át-hágjuk a megengedett határokat.

Az említett cikkemben, amelyről szóltam, és amely - ehhez hozzátenném - a vitarovatban jelent meg, mindmáig visszhangtalanul, ezt is javasoltam: a bolgár szavak - és a bolgárban már meghonosodott jövevényszavak, mert ezek is vannak - helyesírása mellett létezzék egy engedékenyebb, egy másik, amely éppen a többet-megengedéssel jelzi, hogy más.

Most kihagyok egy részt. Egy olyan párhuzamos he-

lyesírást, átírást javasoltam, amely azokon a gátakon lép át kicsit, amelyek akadályozták - lévén, hogy a bolgár szavakra szabták - a fonetikusság nagyobb érvényesülését. Hiszen éppen ebben van a bolgár nyelvnek, vagy átírásának az erőssége, és azért vannak ilyen szerencsés helyzetben a bolgár emberek, hogy a megengedhetően közelítően leírt idegen szavakat reprodukálhassák, és a reprodukálással az eredetit megközelítően visszaadhassák. Mindez természetesen, tehát ez a felvetett, ajánlott új, második helyesírás, a bolgár ABC betűinek felhasználásával képzelhető el, mellékjel és egyéb jelölés nélkül.

Ehhez viszont szükséges és kívánatos lenne legalább egy adott nyelv vonatkozásában a mindenkori egységes átírási szempont és megfeleltetés, és - ez a fontosabb - az összes nyelv hangállományának már említett összevetése, egységesítése és azonos megszólaltatása. Hozzátenném persze, hogy ezt megelőzően azonos betűvel való jelölése, hogy ezt azonosan is ejthessék ki. Ez pedig mindig kéznél lévő szakembergárdát feltételez, ezért értem, hogy gyakorlatilag - ilyen szinten - szinte kivitelezhetetlen; egy elv-összehangolás és egy alaprepertoár, egy példatár megteremtése viszont elérhető. Itt a jó példa - az ellenkező, a mi példánk - a keleti nevek, valamint a cirillbetűs és görög nevek átírási kézikönyve, amely hasonló módon készült.

Itt kívántam arról beszélni, hogy hová kell a magyar szavakat belehelyeznünk, és ne csak a magunk szempontjait, csak a magyar szempontokat nézzük. Sajnos, tapasztalatom szerint az átírási gyakorlat - de ezt mindannyian mondhatjuk csak a magyarra értve - most már tar-ka. Egy kiadáson belül is, egy hungarológus munkásságában is, hát még epizódikus és avatatlan közlésekkor. Értem, hogy van nyomdahiba, ilyeneket is gyűjtöttem. Azt is értem, hogy egy-egy kiadó ragaszkodik - de ezt akkor

is eléggé következetlenül teszi - bizonyos átíráshoz. De akkor is ellentmondásos, és ilyenkor a magyarról fordítónak, vagy a magyar kultúra bolgár népszerűsítőjének meg kell alkudnia, mert az ő szabályaik szerint közlik. Értem az egy emberen belüli ingadozást is. Ugy értem, ha egy és ugyanazon ember különbözőképpen ad vissza hasonló típusú transzkripciós helyzeteket. Ha ez nem a felületességre, vagy a sietségre fogható, akkor mondhatnám úgy, hogy álláspontmódosítás, tehát meggyőzték az illetőt, elfogadott bizonyos újabb szemléleteket, és attól kezdve már következetesen másképpen írja át. Ilyenekre is van tapasztalatom.

Gyakorlati példák ingadozásában, tehát az ilyen példák felsorolásával veszem sorra Andrejcsin professzor említett útmutatásának nagyjából pontrendszere szerint előbb a magán-, majd a mássalhangzó-kérdéseket. Utána szólok több más megoldatlanságról, vitás kérdésről.

A magánhangzók területén nem pontosan őrzőm a sorrendet, és nem mindig idézek szó szerint, esetleg magyarul hangzik el. Többek között a némely nyelvben lévő hosszú magánhangzókat a bolgár a rövid változattal egyenértékűen, vagyis röviden adja vissza. Ez tehát egy alapelv, és ebbe bele kell nyugodnunk. Szerintem kudarcot vallani látszanak az olyan kísérletek, amelyek a betűkettőzéssel jelölnék meg például a hosszúságot. Például: Saarbrücken. Vagy az említett könyvben Andrej Igov a szerb-horvát névszók átírásakor felveti, de jellemző módon mindjárt el is veti, a betűkettőzés lehetőségét. Tudjuk, hogy nyelvünkben a magánhangzók - nem teljesen szakszerűen fejezem ki sokszor magamat, a magánhangzók - rövid-hosszú párban is rendszerezhetők, hétszer. Hét pár alakul ki így. Közülük az i - í, ü - ű elhanyagolható, az u - ú ugyanis ritkán hordoz - a rövid és a hosszú ú közötti különbség is ritkán hordoz - értelem-megkülönböz-

tető szerepet, alig-alig látszik ez, és majdhogy nem ugyanezt mondhatjuk el az o - ó, ö - ő párról is, mégha tudom is, hogy van kór-kor, őrül-örül. Ezek ritka esetek. A Csoóri - szándékosan mondom ilyen tagolva - családnévvel négy fontos helyen, különböző szerzőknél is találkoztam így vele, nagyon fontos alapműveknél, bolgárra fordított könyveknél - Csóóri formában íródott át. Négy különböző szerzőnél, ez az érdekes. Ez az átirás betűhiv transzliteráció, amely indokolatlan. Ez a magyar írásmód régi helyesírásunk maradványa: kétszeresen is jelezte a betűhosszúságot, a magánhangzó-hosszúságot, amely - ismétlem - az összes többi szláv nyelv bolgár átirásakor is érvényesen kifejezés és megkülönböztetés nélkül marad. Tehát sohasem jelezzük ezt a hosszúságot. Nincs értelme, nincs indok most sem. Helyesen, nincs megoldás, nincs kiút. Egyértelmű ez az álláspont. Hasonló a helyzet a Gaal-lal, vagy a Soós-sal, amelyet nemrég láttam. Általában nem adok forrásokat, hol fedeztem fel hibákat, bolgár napilap magyar tudósításában.

Tudjuk azt is, hogy a magyar a - á és e - é között több van a rövid-hosszú különbségnél, valamely képzési mozzanatban is eltérnek. Egyszerűen megelégedhetnénk talán annyi magyarázattal mégis, hogy a hosszúság jelölése a bolgárban e magánhangzóknál; s ha jogosan nem tesz különbséget, mert nem tud - hiszen nincs á betűje - az a - á között, ugyanilyen alapon logikusan következik akár, hogy ne tegyen különbséget az e - é között se. Erről szól Katus Elvira is abban a cikkében, amelyet 1982-ben publikált néhány átirási kérdéstről. Így is van igaza. Ugy is, hogy - talán nem épp így fejezi ki magát - miért két betűjeggyel visszaadni az egy magyar fonémát. Az ej jelölésről van szó, amellyel mindenütt találkozni: a magyar szavak bolgár átirásakor, meglehetősen következetlenül, többszörösen is, akár úgy, hogy

egy szón belül , például azzal a magyar szóval kapcsolatban: békés. Az egyik helyen bejkes, a másik helyen békes. Ilyen következetlenség rengeteg van, de úgy értem, hogy egy mondaton belül ugyanaz az é hol ej,hol e.

Eddig tulajdonképpen Katus Elvirának a helyes álláspontját ismertettem, most továbbmennék az érvelésben. Ha csak a magyar nyelv lenne, csak azt néznénk, az lenne valami okból kihangsúlyozottan fontos - tehát csak a magyar nyelv lenne, nem létezne más nyelv -, akkor ám különböztessük meg valahogy az é - t, akkor esetleg nem lenne ellenvetésem. Az i-t akkor se tudnám javasolni, ahogy Katus E. felveti a cikkében. Erzsébet volt a példa. Ez a fajta kompromisszumos megoldás, amit mondtam, hogy mégis ej-jel íródik át, sete-sután meg is történt a bolgár-magyar társalgási szótárban, amelyet Sznezsana Ivanovával készítettünk. Tehát jogosan szememre vethetik, hogy egyet mondok, és mást gyakorlok. A társalgási szótár azonban külön műfaj, meg kell engednie olyan dolgokat egyszeri érvénnyel - és csakis azzal a praktikus és egyedüli céllal és indokkal, hogy - esetenként - a bolgár ember megértesse magát magyarok között, Magyarországon. Ezért figyelem-felkeltendő - és csak ez a lényeg benne - s hagyományosan jobb híján, mert ezt az ej-et - úgylis többször látták a bolgárok ezt a jelölést - alkalmaztuk következetesen az é helyén: törekedjék a szótár bolgár forgatója az e-től különböző hang képzésére. Csak ezért. Ne felejtsük el, hogy egy társalgási szótárban tömérdek átírásköteles szó van, mindenféle, ige is, indulatszó és egyéb, tehát hemzseg az e-től és az é-től. Egy ilyen szótárban, ahol különböző szófajú szavak vannak, már fel lehet és fel kell hívni a figyelmet valahogy a kerék, kérek különbségére.

Ha ezt a rendkívüli célt figyelmen kívül hagyjuk -

tehát a társalgási szótárak célját - és a magyar é-vel jelzett hangot olyan szempontból nézzük - és ezt tartom érvelésmenetem mellett döntőnek -, hogy hasonló hang több más nyelvben is van, és egyiknél se merül fel valami megkülönböztetett jelölés a bolgár átíráskor, azt hiszem, értelmetlen lenne a különállás.

Körülbelül egyetértek azzal, amit Nikolov elvtárs megemlített. Ha szabad kérnem, két-három szóban jelzem, hogy miről szóltam volna egy-egy mondattal, anélkül, hogy kifejtettem volna. Azt szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy például az é-vel kapcsolatban is tudjuk, hogy a franciában, a németben, másutt is előfordul, csak másként jelölik, az ingadozás a bolgár átírásban van. Tehát egy egységesített fonémajelölésnél a magyar é betűvel jelzett hang többi társához hiven e marad bolgárul.

Az a - á különbséggel különösebben nem foglalkozom, bár ott is lehetett volna érdekes kisebb észrevétel.

Magánhangzóval folytatva, az ü átadásakor a ju ellen nincs orvosság. Egyszerűen ennyit mondhatok. Itt hozzátenném: én végig arról beszélek, hogy nem magyar ü hanem ez az ü megvan a franciában, a finnben is. Vagy hasonló megvan a németben, és ott sincs más, csak ü. Az tehát nem megoldás, amivel találkoztam például a német-bolgár átírási szótárban, hogy amikor azt írták, zwölf, akkor cirillbetűkkel írták, az ö-t meg latinnal. Ez nem megoldás.

Nagy ugrások után jutottam el az ö - ő-höz, ami a legeretnekebb álláspont. Engedjék meg, hogy itt egy kicsit részletesebben beszéljek, mert főleg magam ellen fogok beszélni, tehát ez öröm lesz mindenki számára. Azért mondom, hogy mindenki örömére, mert egy eretnek gondolatot részint saját magam cáfolok meg. Azt következetesen leszögezhetjük, hogy ugyanennek a hangzónak

az egyöntetű átírása jo. Ezt rosszul mondtam, mert előfordul o-val is. Erről is kellene szólnunk, hiszen ha ragaszkodnánk a legszigorubb átírási szabályokhoz, akkor susogó hangok után jo-t nem lehetne írni, tehát nem lehetne Sjonberg, pedig a nyelvészeti tanulmányokban Sjonberget mondanak. Maguk a nyelvészek is időnként élnek ezzel. A nyelvészek között is ez ellentmondás, mert például Andrejcsin az s-t nem tekinti csak kemény hangzó-nak, és lágy változatot is enged már. Láttam itt egy egészen friss példát, amikor jo nem lehetett jo. Ez a példa Szürös Mátvás: Szjuresnek láttam. Hozzá kell tennem, hogy például más cirillbetűs nyelvben - szerbben - e-vel írják át az ö-t, tehát van benne logika, de a bolgárban mindig jo-nak kellene lennie,

Itt most kihagyok részeket és folytatom az érvelésemet a már előbb említett, közösen készített bolgár-magyar társalgási szótárral. Megismételve a korábbi szempontokat és a társalgási szótár kivételes műfaját. Ott az er goljam-ot következetesen használtuk minden esetben a magyar ö hangnak a jelölésére. Az egyedüli szempont - ennyi csak az ismétlés - a mindenkori teljes értékű megértés magyar részről, és itt megint rögtönözve folytatom. Százasával tettem próbákat - tudniillik ez a próbaköve az egésznek - bolgárokkal, különböző tájegységekről érkezőkkel és különböző műveltségűekkel. Ha a jo helyett er goljam-ot ejtenek, egy nem befolyásolt magyar ember felismeri, hogy mit akar az illető mondani, ellenkező esetben nem mindig. Itt tulajdonképpen mi már tudjuk, miről van szó, de akár próbát is tehetnénk: leírjuk - teszem azt - az ökör szót, de különösen a török szót jo-val és er goljam-mal, és ha behívunk egy magyart, melyiket értené meg. Ez a próbakő tulajdonképpen.

Az az érv, amellyel most előhozakodom, nem kicsiség. Hogy saját magam a bolgár er goljam-ot nem tudom helye-

sen képezni, és megközelítőleg a magyar ö-t mondom, ez félreértést eddig sohasem eredményezett. Ez ellenkező oldalú érv. Ezt azért bocsátom előre, mert most saját kiejtésemmel próbálom mondani, hogyan hangzik a török jo-val és ö-vel. Rosszul fog hangzani, mert nem jól mondom bolgárul. De a százasával végzett minden egyes tapasztalatom az ellenkezőjét hozta. Ha azt mondanám, hogy työrjök, miféle lágyítás lenne? Az én kísérletsorom mást eredményez. Tudom, hogy az er goljam nem azonos a magyar ö-vel. Nem azonos fonéma, ennek ellentmond a hangképzési leírás. Máshogy képzett hangok. Tehát már kezdek magam ellen beszélni, mert a magyar ö az állkapocs-állás szerint középzárt, a nyelvállás szerint középső nyelvállású, elől képzett, és így palatális. Nem lényeges ezeket így elmondani. A bolgárban viszont ajakkerekítés nélkül képzendő - ez máris különbség -, szintén középső nyelvállású - ez egyezik -, és kemény. Ha tehát csak a leírást nézzük, ellentmondás mutatkozik. Akusztikailag azonban egy külső, semleges fül számára a magyar ö és az er goljam közötti hasonlóság a jo-val szemben nyilvánvaló.

Itt egy személyes dolgot szúrnék közbe. Abban a folyóiratban, ahol vitacikként közölték ezt az írást, melynek csak egy része ez az er goljam, és én nem hadakozom mellette, ennek a folyóiratnak a szerkesztője, Szvetomir Ivancsev, amikor a cikket látta, vagy talán a megbeszélések idején a következőt mondta: amikor ő Szegeden járt egy tudományos konferencián, egy mukkot nem tudott magyarul, és akkor az ő fülének is úgy tűnt, amikor állandóan magyar ö-ket hallott, hogyha most ő cikket írna, az er goljam-mal lenne, tőlem megfertőzetlenül. Ezzel együtt azt mondom, hogy amit megemlítettem, kizárólag és csak a társalgási szótár keretei között érvényes.

Akkor tehát visszatérünk az általános átírási gya-

korlathoz, függetlenül a társalgási szótártól. Az indok ugyanaz: a magyar ö-re nincs megfelelő betű a bolgár ABO-ben. Ezért jo-t használnak, ez az alapindok. Ezt már mondtam. A fő baj azonban az, hogy a jo-ban olyan o hangzik, aminek alig van köze, vagy semmi köze sincs az ö-höz, és mindenkor ad egy lágyságot, és t, d után egyszerűen zavart okoz.

A társalgási szótár mellett tehát kiállok, a többivel kapcsolatban mondom az ellenérveimet magam ellen. Az kellene, hogy elfogadható lenne a bolgár általános átírásban, hogyha más nyelvek ö-t tartalmazznak, hasonlóképpen bolgárul főként er goljam-ot használjanak. Ez valószínűleg nem oldható meg. Nem így van? Helytelen. Pontosabban el kellene végezni két kísérletet. Az egyik hasonló ahhoz, amit én végeztem, tehát hogyha egy francia, egy török, egy finn és egy német ott, ahol ö, vagy ehhez megközelítően hasonló hang létezik, visszahallaná az ő francia, német, stb. szavát, amelyet a bolgárban jo-val, vagy er goljam-mal írnak át, mit fog mondani. A másik kísérlet pedig, amely egyszerűen gyakorlati és kézzelfogható: műszeresen is ellenőrizni lehet ezeknek a hangzók-nak a közelségét, a távolságát, vagy az egymáshoz való viszonyát.

Folytatom. Kétségtelen, hogy a jo a bolgár nyelvben szinte kivétel nélkül idegen szavakban fordul elő: török, francia meghonosodott szavakban. Azt mondják tehát, hogy frizjor, likjor, gjon és így tovább. Ezek ugyanis már bolgárrá vált szavak. Vagy pedig városok átírásakor: Malmjo, Kjoln, vagy Gjote. A befolyásolatlan bolgár nyelvérzék tehát - itt főleg a magyarországi török szóra gondolok - a jo-t találta megfelelőnek. Ez maximális ellenérv ellenem. Azt is el kell ismernem, hogy az er-goljam-mal jelzett hang bizonyos hangtani helyzetekben, tehát ha nem hangsúlyos, svásan ejtendő. Megint magam el-

len beszélek. Azt hiszem, vannak olyan bolgár dialektusok, ahol a magyar a-hoz hasonlóan ejtik az e betűvel jelzett hangot. Megint magam ellen beszélek. Erről a fordított átírásnál is lehetne beszélni, amikor bizonyos ingadozás mutatkozik, hogy a bolgár er goljam-ot hol ö-vel, hol a-val írták. Ez nem véletlen. Most nem lesz időnk erről beszélni, és én elfogadom, hogy az a került véglegesen elő.

Még egyet kell mondanom, idézve Andrejcsint, aki ezekről a svás hangokról beszél. Az er goljam így foglalt lenne már az átírásban is e szerint a gyakorlat szerint. Itt az az ellenvetésem, hogy az er goljam csak bizonyos helyzetekben viselkedik svásan, különben teljes értékű magánhangzó.

A továbbiakat kihagyom, és mondom az utolsó szempontot, amely szintén egy ilyen körülíráshoz ér, és amely csak közvetett érveléssel: seregestül vannak olyan angol szavak, amelyeket a magyarban ö-vel, a bolgárban er goljam-mal vettek át, s azok így honosodtak meg: blöff, szörf, dömping, rögbi.

Az a baj - itt átlapozgatok bizonyos dolgokat -, és ez a lényege az egésznek az ö-vel kapcsolatban - mert ez egy botránykő -, hogy az ö-t általános átírási-lag bizonyára nem tudom javasolni, és nem is fogadható el. Ezzel a bizonyos cikkel kapcsolatban nem értem, miért kell ezt lefordítani, mert a lényegét már közöltem - igaz, hogy harmadrészt rövidítve volt -, s pontokba foglaltam a valószínű elfogadhatóság szempontjából javaslataimat. Ott ez a bizonyos ö-s megoldás a lehető legvégén volt. Ebben a bizonyos cikkben, amelyre most nem tudok kitérni. Van még nagyobb botrány is. Amikor az ö egyáltalán lágy hang után jelentkezik, akkor er malak-ot, er goljam-ot jelöltem, ami nyilván irritál. Az én nevem György, és bolgárul tizféle módon van leírva. Ott én tel-

jesen eretnek módon úgy szerepelek, hogy Georgi, Gjorgi, Gyorgi. Teljesen lehetetlen elfogadni. De mivel ez irritáló, a társalgási szótárban meg kellett engednünk ugyanennek a lágyságnak a jelölését, és az ö-nek er-goljam-mal való átírását, azonban már másként. Az

er malak helyett a társalgási szótárban i kratko van. Tudniillik ilyen formák - ha megnézik a Dancsev által kiadott angol átírási szótárt - tömegesen vannak.

Befejezem, jöllehet az ö-ről lenne még mit mondani, és lenne min vitatkozni, és az érveket sem soroltam fel mind: kicsiket, nagyokat.

Talán Schlagwort-okban jelzém, miről beszéltem volna még a továbbiakban.

Polytattam volna mássalhangzókkal, ahol különleges helyzete van a gy jelölésének. Mondjuk azt szintén ilyen megfogalmazásban: nem helyes, hogy a magyar gy mássalhangzó egyfajta lágyságot jelöl. Nem beszélünk lágy és kemény mássalhangzókról, feltételesen mondjuk ezt. Az ny és a ty jelölésénél az eddigi bolgár szabályok is engedték a lágyság jelölését, méghozzá já-, ju- és jo-val.

Még egy kérdés van: az l+y, amely a mai magyar nyelvben már teljes értékű j, a mai irodalmi nyelvben nem képez külön fonémát. Ezért ennek átírása érthetően i kratko.

A gy-vel kapcsolatban pedig csak azt mondom - mert érthetően sürgetnek, és belém szorultak ezek a dolgok, és sok minden egyébről nem esik szó -, hogy Katus Elvira is érvel cikkében - helyesen - mellette, mégpedig úgy, ahogy a helyes átírása, nem a transliterációja d+ lágyság. Ő úgy érvel az oktatói gyakorlatban, hogy le-frta: djarmat és gjarmat, hogy melyik hangzik jobban a magyar fülnek. Ennek egyszerű magyarázata van, hogy tulajdonképpen az y-nak a d után lenne a helye. Ez egy-

szerűen a múlt századból egy helyesírási hiba a magyar ABC-ben. Közismert hiba a magyar ABC-ben. Tehát voltaképpen az y-nak a d után lenne a helye, és a d-t kell valahogyan lágyan írni.

A továbbiakban aztán beszélek más eretnokségekről is. Ha következetesek lennénk, és idézném Andrejcsin érveit is, részben mellettem érvelnek, hogy amikor ezek a lágy mássalhangzók e, i előtt, szó végén és más mássalhangzó előtt fordulnak elő, szintén áttehetők, kiejtethetők bolgárul. Tehát nemcsak á, o és u előtt. Nemcsak lehet, hanem elő is fordulnak.

Többen veszik ezt a bátorságot, ami tulajdonképpen logikus lenne, csak ehhez szükséges, hogy ezt az új helyesírási szabályzatot esetleg elfogadják. Tudniillik más nyelvben is megvan.

Beszélek még a szóvégi helyzetekről, különösen a régi helyeírású szavaknál, amelyek mindig roppant ármányosak. Például egy l+y kapcsolat éppúgy jelenthet i-t, mint li-t. Olyan helyzet is előfordul, hogy Jekej-nek írják át Jékely-t, mert az l+y-t i-nek veszik.

Beszélek a hosszú mássalhangzókról, ahol a helyzet tulajdonképpen nehéz. Helyenként meg lehet engedni, és van is most már példa a gyakorlatban erre. Úgy is, hogy maga Andrejcsin is megengedi olyankor, ha érezhető a szó határa szláv szavakban: ha tehát összetett szavakról van szó, akkor megenged hosszú mássalhangzót. De csak ilyen esetekben, amikor szóhatáron keletkezik hosszú mássalhangzó: poddarzsam.

Még a hosszú mássalhangzókkal kapcsolatban - a magyarokkal kapcsolatban - az az álláspontom, hogy sajnos nem mindig van következetesség a hosszú mássalhangzók hosszúságának jelölésében, illetve fordítva. Tehát a kettős mássalhangzó nem minden esetben jelöl hosszú mássalhangzót. Vagy fordítva is előfordul, hogy az

egyet röviden írjuk és hosszan ejtjük. Ezért jó szívvel egyszerűen nem ajánlható az a következetesség, hogy ahol a magyarban hosszú mássalhangzó van, ott transliterálják. De például volt egy szerencsés eset: Bartók Béla nevét ismerjük, viszont a Régimódi történetben van egy Bartók Bella nevezetű hölgy, akinek a nevét ha rosszul írják, kicsit félreértés keletkezik. Ott az l-nek a kettőzése kötelező volt. Azonkívül találkoztam - helyesen - hosszú mássalhangzók írásával: Kassák, Kárász Nelli. Viszont találkoztam olyannal, hogy Attila József, itt helytelen transliteráció történt, ugyanis a helyesírás el-lentmond a kiejtésnek.

Egészen egyszerűen tehát: a hosszú mássalhangzók esetében majdhogynem nincs recept, mindig kéznél kell lennie egy hozzáértőnek. Ez pedig azt hiszem, nem megoldás.

Nem tudom, hogy átírási kérdésekből még miket hagytam ki. Az átírási kérdéseken kívül - ez szintén megvitatásra kellene kerüljön más alkalommal, hogy végül is mit hagytam ki belőlük, de a kimondott átírási kérdéseken kívül - még két-három vonatkozásra szeretném felhívni a figyelmet, csak azért, hogy miről nem beszéltünk.

Nem beszéltünk a magyar személynevek átírásáról, pontosabban a magyar személynevek teljes sorrendjének átírásáról: vezetéknév, keresztnév, és sok esetben három név van. Ezek nagyon sok ellentmondást szülnek: nemcsak azért, mert nálunk vezetéknév is lehet keresztnév. Előfordult az, hogy Kisteleki Antal úgy szerepel a fordításban, hogy K.Antal, tehát mintha az Antal lenne a vezetéknév. Ugyanakkor Antal, László, József sok esetben családnév.

Nagyon sok az összevisszaság a hármas neveknél. Azért adódhat összevisszaság, mert ritkábban, de keresztnévduplázást is látunk: Petróczi Kata Szidónia, Cselléri

Andor Endre, Tersanszky Józsi Jenő, más esetben viszont a családnév kettős: Csontváry Kosztka Tivadar, és ezek sorrendjének megítélésénél - 30-tagú listám van - teljes összevisszaság mutatkozik.

Kellene még beszélni a férjezettek nevééről, hogy ennek milyen újabb variációi vannak, és milyen sok téves átírás keletkezik így bolgáruul.

Kellene beszélünk kimondottan a földrajzi nevek átírásáról. Ezért is örülök, hogy itt van egy szakember, és voltak vele szemben is kérdéseim. A földrajzi nevek kicsit más kategória: és mindjárt mondom, hogy miért. más kategória. Itt nemcsak kötőjeles, nem kötőjeles apróságról van szó. Általában elfogadott, hogy a közneveket fordításban adja a magyar nyelv. Tehát azt mondja: Botev csucs, Burgaszi-öböl. Itt többek között az is előfordul a gyakorlatban - sajnos -, hogy a melléknévi forma megmarad bolgárosan, és nem fordítódik le magyarra: Burgaszki-öböl lesz. Hasonlóképpen van a Bulgária földrajzá-val kapcsolatban: alig találtam olyant, amit meg ne kérdőjeleztem volna.

Most vettem észre, hogy az ellenkezőről beszéltem. A bolgár nevek magyar átírásánál, amikor készültem, kérdés az, hogy mit kell lefordítani az ilyen nevekből bolgárból, és mit nem. Tudniillik találkoztam már olyan megoldással, hogy Golemiš kragal bulevard: ez lenne a Nagykörút, és felmerül, hogy le kell-e fordítani, vagy nem. Találkoztam olyannal, ahol a Népköztársaság útja más-más, például Bulevard Népköztársaság.

Ennek egységesítéséről beszélek.

Az utolsó három dolgot szeretném még elmondani.

A kis betűk, nagy betűk írását most már rendszerezte az előbb említett új akadémiai szótár. A címeiről is beszélek: tehát a különböző folyóiratok, napilapok címét az új helyesírási szabályok szerint nagy betűk-

kel kell átírni bolgárul. Tudniillik eddig nagyon nagy volt az összevisszaság, hogy lefordították-e, vagy sem, kis betűvel írták-e, vagy nem. Általában kis betűvel a második szónál.

A fordított helyzetről jó lenne szót ejteni. Erről nem mondok többet.

A két utolsó lényeges dolog. Tudniillik az engem dicsérő szavakban is előfordult, a felolvasott részben is hangsúlyoztam, hogy fontos, és tekintetbe kell venni a fonetikus átírás mellett a tradíciót, a hagyományt is. Sehol sem mondtam tehát azt, hogy ettől kezdve Petyofi-t Petőfi-nek kell mondani. Én azt írtam le, hogy ez már hagyomány, így fog szerepelni. Az er goljam-mal való kiejtés közelebb van.

A másik vonatkozás a tradícióval kapcsolatban a Nagi eset: László Nagi. Azt hiszem, a László Nagi-t így kell hagyni. De csakis a tradíció miatt.

Itt két kérdésem van, és két tapasztalatom is. Az egyik az, hogy feltételezésem szerint a Nagi a következőképpen alakult ki - de szeretném megkérdezni Nino Nikolovot, hátha ő jobban tudja -, hogy a családi nevek végén a régi helyesírás szerint sok esetben az y i értékű. Ez közismert. Erről külön is akartam volna beszélni. Vannak olyan csalafintaságok, hogy a Hatvany-ban az y minek ejtendő. Olyanokra viszont nem tudom, van-e példa, hogy g után az i jelölésére y-t használnánk. Akkor egy néma h-t szoktunk beiktatni: Verseghy. Feltételezve, hogy sok régi magyar családi névnél a szóvégi y i értékű: hozzákerült az i. Ha azonban elfogadjuk a Nagi-nak az ilyen jelölését, felmerül az a kérdés, hogy több Nagy nevezetű magyar van - sok ilyen van -, és vajon megmarad-e hagyományosan a jövőben Nagi-nak, vagy pedig minimálisan a Nad átírást, vagy Nagy-ot lenne még jobb használni. Tudniillik két lehetőséget látok. Az egyik

forrásban minden egyes Nagy=Nagi: László Nagi, Mihály Nagi, Sándor Nagi. Van benne logika, de kérdés, hogy jó-e így.

A másik baj viszont az, hogy mivel ez már kezd tudottá válni, hogy a Nagi tévedés, és a Nad helyesebb forma, nem a pontos megjelölés szerepel a katalógusban: a Cirill és Metód Könyvtár katalógusában ellenőriztem, sajnos, Nagi Sándor, Nagi László, Nagi Péter, és utána külön, messze: Nad. Tehát külön, messze kerül a katalógusban. Ez már gyakorlati kérdés. Ezért is vetettem fel.

Az utolsó kérdés a transliteráció, a betűátírás. Ez az elv is olyankor helyesen érvényesül - általános elvként hadd mondjam el - a bolgár gyakorlatban magyarra vonatkozóan, ha zöngétlen, és zöngésülést nem jelez az átírás. Ugyanezt a bolgár amúgy is helyesen ejtené. Például mondanám a népköztársaság szót, hogy nem kell sz-szel írni - ilyen példa is van -, tehát z-vel kell, vagyis a betűhív átírásnak az a lényege, hogy abból visszaállítható a helyes névforma. Ezek szerint épp így nem helyes azt átírni: szabadcság, hanem g-sel. Annál is inkább megemlítem, mert cs-vel láttam így írni. A bolgár ember körülbelüli hasonulást fog kiejteni. Ha nem, istenem, sok magyar is szabadcság-nak mondja.

Elnézést kérek, amiért ennyire elnyújtottam, bár csak töredéket mondtam el. Köszönöm.^x

Bödey József: Köszönetet mondok Szondi György kollégának az érdekes és mélyreható előadásért. Előadása gondolatébresztő és vitára serkentő volt. Az itt felvetett szempontok a jövőben nyilván további megvitatást nyernek.

^x A szabad előadás gyorsírással jegyzett változata; a gépelt anyagot az előadó átnézte.

Rezümé

Fiatal, de már sok eredménnyel büszkélkedhet az ismert bulgarista, akivel kapcsolatban - ha életrajzát végignézzük - inkább a sokoldalúság és az alkotói érettség tűnik fel. Szondi György 1946-ban született, magyar-bolgár szakon végzett az ELTE Bölcsész Karán. Évekig volt lektor a Szófiai Tudományegyetemen, a nyelvtudomány kandidátusa. Volt szófia diákjai lelkesen emlegetik pedagógusi munkáját. Cikkekben, tanulmányokban népszerűsítette a magyar és a bolgár irodalmat és kulturát. A bolgár irodalom szerkesztője az Európa Könyvkiadóban. Választékosan nehéz prózai műveket fordított, nyelvkönyvet, társalgási szótárt írt /társszerzőként/. Tevékenységét, eredményeit magasra értékelik nem csupán Bulgáriában, de Magyarországon is.

A magyar szavak bolgár átírása sok kérdést vet fel, megoldást célzó javaslatokat tesz ez ügyben most a mindig új közelítésre kész kutató is.

Резюме

В много съкращения – поставен за дискусия – доклад бе предложен транскрипционен консенсус на фонетичните системи на различните езици под общ знаменател: българският език; а за тази цел – с буквите на българската азбука и главно въз основа на практично-фонетичната транскрипция – един друг, по-демократичен, "втори" правопис: специално за чуждите думи. В рамките на това предложение-изложение бяха разгледани спорните въпроси при транскрибирането /а понякога и изговора/ на унгарските думи; и така се обърна внимание на проблемите като дългите гласни и съгласни; гласната *ö* ; "меките" *gy,ly*; краесловната мекост; силата на традицията; транскрипцията на старите фамилни имена; словоредни въпроси; географските имена; възможността за транслитерация и др.

За изходна точка на полемиката бе взета книгата на Л. Андрейчин и М. Вългенов: "Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език".

Съвсем накратко стана дума и за нерешените проблеми от обратна страна: български имена на унгарски.

Vaszil Gjuzelev: Juhász Péter "Bolgár-törökök és magyarok" című könyvének bemutatása

Васил Гюзелев: Представяне книгата на Петер Юхас: "Тюрко-българи и маджари. Влияние на тюркско-българската култура върху маджарите". София, 1985.

Nino Nikolov: Kedves Barátaink! Tisztelt Pangelov Elvtárs! A "Hungaro-Bulgarica" sorozatunkban már sor került hasonló tudományos kerekasztal-beszélgetésekre: Bödey József, majd Szondi György munkásságát tekintettük át, vizsgáltuk, a mai estét pedig a Bulgáriában is jól ismert Juhász Péter műfordító, kritikus és tudós munkásságának szenteljük. Nem véletlenül kezdtem Juhász Péter ismertetését műfordítói tevékenységének hangsúlyozásával, és számomra, író, műfordító számára, ez a tevékenység a legismertebb. De meg kell mondanom, hogy mint olvasóra rám, ha nem tévedek, húsz évvel ezelőtt igen nagy benyomással voltak azok a cikkek, tanulmányok, amelyeket Juhász Péter mind a bolgár, mind a magyar sajtóban a bolgár költőkről jelentetett meg. Talán húsz évvel ezelőtt jelent meg az első Atanasz Dalcsevről. Az ezt követő Juhász Péter-cikkek, amelyeket egyes kiemelkedő bolgár íróknak, költőknek szentelt, rögtön irodalmi közvéleményünk figyelmének a középpontjába kerültek. Középpontba kerültek ezek a cikkek egyrészt, mert új módon íródtak, másrészt mert olyan szenvedéllyel védte e cikkekben azokat az irodalmi igazságokat, amelyek akkoriban nálunk még nem voltak teljes mértékben elfogadottak.

Örömmel jelenthetem be, hogy Juhász Péternek a cikkei, tanulmányai a legrövidebb időn belül külön kötetben jelennek meg bolgár nyelven. Mi bolgárok őszinte köszönettel és hálával tartozunk Juhász Péternek azért a hatalmas műfordítói tevékenységéért, amellyel az elmúlt immár 30-35 év alatt bemutatta a bolgár irodalom legjobbjait, elmélyült a bolgár irodalom értékeiben, és külön kell hangsúlyoznom a kötetek válogatásánál kifejtett, elmélyült válogatói, kritikus tevékenységét: így valóban hangsúlyokat is tudott adni a bolgár irodalmi folya-

mat egyes jelenségei, személyiségei tekintetében. Meghatározó érdemei vannak Juhász Péternek a magyar irodalom bulgáriai népszerűsítésében is.

De most nem azért jöttünk össze itt, hogy Juhász Péternek e nagyon figyelemreméltó irodalmári tevékenységéről beszéljünk, ezzel foglalkozzunk, hanem azért, hogy megvitassuk azt a könyvet, elbeszélgessünk arról a művéről, amely nem egészen egy évvel ezelőtt jelent meg Bulgáriában bolgár nyelven, és amely történelmi kérdést tárgyal: a türk-bolgárok és a magyarok közötti kapcsolatokat.

Kedves vendégünk Vaszil Gjuzelev egyetemi tanár, a bécsi Bolgár Tudományos Kutatóintézet igazgatója. Tisztelettel felkérem Király Péter egyetemi tanárt, hogy vállalja magára a kerekasztal-beszélgetésünknek vezetését. Köszönöm.

Király Péter: Nagy örömünkre szolgál, hogy a Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ, élén Nino Nikolov igazgató elvtárssal, ismét tudományos témát tűzött napirendre, és erre az ülésre több hazai szakembert is meghívott. Ugyanakkor sajnálattal kell megállapítanom, hogy a turkológusok közül úgy látom, alig jelent meg valaki. /Időközben megjelent Czeglédi Károly orientalista professzor/.

Nino Nikolov: Levelet kaptam Hazai György akadémikustól, sajnálja, hogy nem tud jönni.

Király Péter: Ma Vaszil Gjuzelev professzor, a bécsi Bolgár Kutatóintézet igazgatója, a bolgár történelem nemzetközi hírnő kutatója mutatja be Juhász Péter már említett munkáját, amelyet íme a kedves jelenlévőknek megmutatok. Szófiában jelent meg a Bolgár Tudományos Akadémia betűivel, a könyv címe. "Bolgár-törökök és magyarok", alcíme: "A bolgár-török kultúra, művelődés hatása a magyarokra".

Ez a mű terjedelmes, 465 oldal. De nem ez a legfőbb jellemzője, a legfőbb értéke ennek a műnek, hanem egyrészt az, hogy nagyon sok ismeretet foglal össze több tudományterületről, másrészt új összefüggéseket tár fel és továbbgondolkodásra késztet.

Juhász Péterről én is akartam néhány szót mondani, mivel azonban ezt már Nino Nikolov igazgató megtette, s ezenkívül mindnyájan megkaptuk a szép tájékoztatót Juhász Péterről, és benne a válogatott bibliográfiáját, azt hiszem, hogy ennek alapján mindenki tájékozódni tud arról, hogy Juhász Péter milyen munkát végez. Be kell vallanom, hogy számomra, aki Juhász Péterrel évek óta együtt dolgozom, meglepetésként hatott, hogy ezt a munkát elkészítette. Nem tudtam erről, de az örömöm annál teljesebb, mert nyomtatásban megjelent Szófiában, és most láthatom is.

Ezek után felkérem Vaszil Gjuzelev professzort, hogy szíveskedjék a könyvet bemutatni.

Vaszil GJUZELEV: Jelentős és mély hagyományai vannak azoknak a kutatásoknak, amelyek a bolgárok és a magyarok elődei között az őshazájukban való együttélésük és a népvándorlás korában fennállt kapcsolatok feltárását célozzák. E kérdéskör tisztázását a múltban sok magyar tudós hasznosan segítette elő. Immár klasszikus jellegűnek számítanak az olyan művek, mint Gombocz Zoltán "Die bulgarisch-türkisch Lehnwörter in der ungarischen Sprache" /Helsinki, 1912./, Fehér Géza "Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises" /Budapest, 1931./ és Moravcsik Gyula különösen értékes és tartalmas "Zur Geschichte der Onoguren" /Ungarische Jahrbücher, X. 1-2., 1930., pp. 59-90./ című munkája. Említésre méltóak Németh Gyula, Ligeti Lajos, Knieszsa István, Hóman Bálint, Fettich Nándor, Al-

földi András és mások e témakörrel foglalkozó tanulmányai, cikkei és könyvei. A magyar tudományosságban mély gyökereket eresztett hagyományokat eredményesen és hasznosan fejlesztik tovább munkásságukban a kortárs magyar tudósok is /László Gyula, Györffy György, Király Péter, Soós Ágnes, Bartha Antal, Fodor István, stb./.

A legkorábbi bolgár- magyar kapcsolatok kérdéseivel - bár sokkal korlátozottabb méretekben és szinte mindig meghatározott kutatási téma kapcsán - egyes bolgár tudósok is foglalkoztak, pl. V.N. Zlatarszki, P. Mutafcsiev, Szt. Mladenov, V. Besevliev, B. Filov, Szt. Vaklinov, C. Mladenov, P. Koledarov, R. Rasev és mások. De megállapítható, hogy e problémakör egészének kutatásához a bolgár tudomány hozzájárulása szerényebb, de a távlati kutatások szempontjából nem elhanyagolható jelentőségű.

Juhász Péter könyve, mely a jelen értékezés tárgyát képezi /Tjurko-balgari i madzsari. Vlijanie na tjurksko-balgarszkata kultura varhu madzsarite. Szofija, 1985/ egyrészt multiplikációja a hagyományosan kutatott problémakör magyar eredményeinek, másrészt új előrelépés a távoli múlt feltárásának útján. A szerző már a rövid bevezetés elején megfogalmazza a maga elé kitűzött alapvető célt. A következőket írja: "Alapvető célunk annak tisztázása, hol és mikor találkoztak először a magyarok a bolgár-törökökkel, milyen volt kultúrájuk együttélésük idején? S mivel kultúrájukat és kölcsönhatásaikat nem lehet elválasztani politikai történelmüktől, arra törekszünk, hogy általános történelmi fejlődésük alapján kövessük végig kulturális fejlődésüket. Ezért a kultúra fejlődésének vizsgálata szervesen kapcsolódik a bolgár-törökök fejlődéséhez az i.e. 2000-től a VII. század végéig, azaz a 681-es bolgár államalapításig". /p.5./.

A korábbi kutatóktól eltérően, akik közül mindenki

elsősorban saját szakterületének szempontjaiból közelítette meg a korai bolgár-magyar kapcsolatok feltárását a különböző szférákban /egyesek meghatározott történelmi események kapcsán, mások nyelvészeti adatok alapján, míg ismét mások az anyagi vagy a szellemi kultúra identikus vagy rokon vonásai alapján kutatták a kapcsolatokat/, Juhász Péter a tudományos kutatásban divatos interdiszciplináris módszert választotta, ezt azonban ő sokkal tágabban érti és értelmezi: "S éppen itt kell megjegyeznünk, hogy sok szerzőtől eltérően kutatásainkban más módon értelmezzük és alkalmazzuk az interdiszciplináris megközelítést a problémák magyarázatánál. Nem helyes, ha a nyelvész nem bizonyított régészeti feltevésekre alapozva építi fel koncepcióját, a régész pedig készpénznek fogadja el a nyelvészeti állításokat saját, nem bizonyított tézisének alátámasztására. A komplex módszer nem sértheti az egyes diszciplínák szuverenitását. Csak akkor lehet eredményes, ha a különböző tudományágak elérték saját lehetőségeik határait; tudományos eredményeik csak akkor összevethetők, ha azokat az egyes diszciplínák szuverén módon érték el. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a komplex módszer, bár hatalmas lehetőségeket biztosít a tudományos kutatásnak, magában rejti azt a veszélyt is, hogy az adott tudományos terület szakembere megbízhatónak fogadja el egy másik szakterület eredményeit anélkül, hogy a megfelelő kritikára és ellenőrzésre lehetősége lenne. De a komplex módszer kínálta lehetőségek olyan nagyok, hogy megérdemlik a kockázat vállalását" /7-8./. A történelmi fejlődés jelenségeinek és folyamatainak interdiszciplináris vagy komplex kutatási módszere lényegében nem is annyira új. Charles de Saneubosse már a XIX. század végén javasolta mint kutatási módszert, s a két világháború közötti időkben Marc Block személyében találta meg legnagyobb támogatóját, aki úgy

vélte, hogy a történelem kutatására és rekonstruálására az írásbeli tájékoztatásoktól kezdve egészen a népi hiedelmekig és legendákig mindent fel lehet használni. A művészet azonban az interdiszciplináris módszer alkalmazásának tisztaságában és pontosságában, valamint az analitikus kutatás és az elmélyült történelmi szintézis alapelveivel való összekapcsolásában áll. A különböző tudományágak eredményeinek felhasználása, a hasonló dolgok, jelenségek és folyamatok összevetése azonban nem vezet automatikusan igazi tudományos eredményekhez.

Juhász Péter könyve felépítésében különbözik a hagyományos tudományos közleményektől. Elkerülte egyes fejezetek és alfejezetek kialakítását, de nem kerülte el a hagyományos történetírási-forráskutatási bevezetést. Mindenütt előnyben részesíti a tudományos leírást, amely a felvetett kérdések megválaszolásának egyéni értelmezését is keresi. Az a körülmény diktálta ennek a formának a választását, hogy a szerző különböző időpontokban foglalkozott az egyes kérdésekkel, s nem abban a sorrendben, amelyben a könyvben szerepelnek.

Az első tanulmányban "A magyarok és a bolgár-törökök közötti történelmi kapcsolatok kezdetének és helyének" bonyolult és összetett kérdésére keres választ. Főleg nyelvészeti adatok alapján a szerző arra az alapvető következtetésre jut, hogy "a magyarok már az Ural menti őshazában együtt éltek török népekkel" /59-60./, s ezek közül a bolgár-törököknek volt meghatározó jelentőségük.

A második tanulmányban, ismét csak főleg nyelvészeti adatokra támaszkodva és részben egyes régészeti emlékek segítségével, a magyarok szellemi és anyagi kultúrájára gyakorolt bolgár-török hatást követi végig /65-84./.

A harmadik tanulmányban a mai bolgár és magyar nyelvben fellelhető bolgár-török szavak megállapítására tesz kísérletet /85-102./. Érdekes a szerzőnek az a

véleménye, hogy protobolgár eredetű a suma szó, valamint az Ural folyó legősebb Jaik neve /ami a folyóvíz kiszélesedését, öblösödését jelenti/.

Negyedik tanulmányában a minuszinszki medence régészeti kultúráinak fejlődését veszi sorra /103-174./, elsősorban neves szovjet régészek kutatásai és publikációi alapján.

Az ötödik tanulmányban a bolgár-törökök és a magyarok fegyverzetének és hadművészetének rokonvonásait vizsgálja írásbeli és régészeti adatok alapján /175-209./.

A hatodik tanulmány a "Hol keressük a bolgár-törökök Bakat városát?" címet viseli /210-235./, de lényegében a bolgár-törökök történelmét és anyagi kultúráját tárgyalja az Azovi- és a Káspi-tenger melléki szálláshelyeiken.

A "Törzsi egyesülések létrejötte nomád alapokon" című hetedik tanulmány /236-250./ egy amennyire történelmi, annyira teoretikus kérdést tárgyal, amely az utóbbi időkben egyaránt foglalkoztatja mind a történészeket, mind a filológusokat. Főképp a forradalom előtti orosz és a kortárs szovjet régészet, néprajz és turkológia eredményeire támaszkodva Juhász Péter érdekes megfigyeléseket tesz a nomád gazdaság és társadalom fejlődése vonatkozásában.

"A magyar rovásírás eredete" a címe a nyolcadik tanulmánynak /251-289./. A témakör alapos áttekintése után a szerző a következő fő összegzésre jut: "Következésképpen, a bolgár-török, a magyar, a karacsaji rovásjelek, valamint a Don-vidéki jelek és a nagyszentmiklósi aranykincs jelei egyaránt a Kaukázusból veszik eredetüket. Ezek az ótürk rovásírásból származnak" /p.289./.

"A bolgár-törökök és a kereszténység" című kilencedik tanulmányt /290-314./ a felsorakoztatott adatok és

megállapítások teszik érdekessé. Természetesen semmi esetre sem lehet úgy tekinteni, hogy ezt a kérdést elsőként a szerző veti fel. A meglepetést a szerzőnek az a megállapítása jelenti, hogy "a kereszténység sikeres térhódításának eredményeként feltételezhetjük a bolgár-török írásbeliség kialakulását, még ha nem is rendelkezünk ténylegesen erre vonatkozó adatokkal" /p.314./.

A tizedik tanulmány a totemisztikus hitvilágnak a magyaroknál és a bolgároknál fellelhető maradványainak feltárására vállalkozik /315-342./.

A tanulmány egyaránt támaszkodik mind írásbeli és régészeti adatokra, mind pedig a bolgárság és magyarság körében fennmaradt hiedelmekre és más szóbeli hagyományokra.

A bolgár-törökök és a magyarok nomádkori szerződés-kötéseinek szertartását és ritusát tárgyalja a tizenegyedik tanulmány /343-370./.

A különböző nomád türk népek ritusainak igen gazdag összehasonlítása, a szertartások szemantikájának feltárása nagy jelentőségű érdekes eredményre vezetett.

Tizenkettedik írásában a szerző azt a célt tűzte maga elé, hogy a régi magyar krónikákban előforduló bolgár-török szavakat és motivumokat fogja vallatóra /371-404./.

Ebből a szempontból vizsgálja meg Anonymus XIII. századi krónikáját, Kézai Simon krónikáját és Kálti Márk "Képes Krónikáját". Kiindulási alapként László Gyula és Györffy György egyes megállapításait használja fel.

"A bolgár-török és a magyar Csodaszarvas mondája keleti eredete" a témája az utolsó, tizenharmadik tanulmánynak /404-435./.

A könyv tartalmának legáltalánosabb vonásokban való bemutatása egyben bevezetés a könyv pozitívumainak és negatívumainak felmutatásához is.

Megalapozottsággal állíthatjuk, hogy e könyv összeállításával a szerző határozott eredményeket ért el.

Ezek az eredmények egyaránt megmutatkoznak mind a tudományban hagyományosnak tekintett és meggyökeredzett számos felfogás túlhaladására és elvetésére való törekvésben, mind pedig a szakemberek által a bolgár-törökök és a magyarok korai történetében eddig észre nem vett részletek feltárásában.

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy Juhász Péter nagy határozottsággal és következetességgel a "bolgár-török" /bolgárul: "tjurko-balgari"/ terminust alkalmazza az eddigi "prabolgár", "parvobolgár" és "protobolgár" kifejezések helyett. Az általa használt megnevezés a bolgár népnek és államnak nevet adó népesség etnikai származásának meghatározását is tartalmazza. Ha ezt a megnevezést kezdetben M.I. Artamonov használta is, Juhász Péter érdeme abban áll, hogy ő megkísérli tartósan bevezetni ezt a kifejezést a tudományosságba, s úgy gondolom, ebben a tekintetben kétségtelenül lesznek sikerei, bár a hagyományok hasonló esetekben szívós ellenállást tanúsítanak.

Új elemnek számít az a következetesen védelmezett felfogás is, hogy a magyarság már kialakulásának idején, az Ural vidéki szálláshelyein északról és keletről bolgár-török törzsekkel volt körbefogva, s ezekkel már az i.e. V. század előtt, vagyis már az ugor korban elkezdődtek érintkezései /p. 51./.

Elsősorban Gombocz Zoltán kutatási eredményeire alapozva Juhász Péter bebizonyítja, hogy a földműveléssel, állattartással és általában az élettel kapcsolatos összes ősi szavukat a magyarok a két ethnosz legrégibb együttélése idején /p.75. s köv./, nem pedig a VI.-IX. századi érintkezéseik során vették át a bolgár-törököktől.

Elsőnek egyes szovjet régészek /M.I. Artamonov, Sz.I. Pletnyova és mások/ valamint Szt. Vaklinov bolgár

régész hívták fel a figyelmet arra, hogy a minuszinszki medence régészeti emlékei és a türk-altáji közösség törzseinek kultúrája között genetikai kapcsolatok állnak fenn. Ezt a felfogást Juhász Péter nemcsak elfogadja, hanem konkrét tények alapján továbbfejlesztésére is kísérletet tesz.

Fontos tudományos eredménynek értékelhető a bolgár-törökök és a magyarok szerepének bizonyítása a reflexív tökéletesítésében. Olyan fegyver volt ez, mely századokon át komoly erőfölényt biztosított a nomád török népeknek az európai törzsekkel és népekkel szemben /p.183. s köv./.

Juhász Péter következetesen kitart felfogása mellett, hogy a bolgár-törökök gazdasága nem volt nomád gazdaság, hanem már fejlődésének kezdetein is félnomád gazdaság volt. Írásbeli és régészeti adatokkal bizonyítja, hogy a Kaukázustól északra elterülő földeken megerősített települések és városok léteztek. Ugyancsak sikerrel tulajdonítja a bolgár-törököknek Bakat városát, és helyét is meghatározza Csecsben /a taskenti oázis körzetében/. E városnak a bolgár-törökökhöz való kapcsolására komoly adalékkal szolgál Theophylactus Simocatta /a VI. század második felében/, aki szerint "az ősi időkben az onogurok alapították a várost" / p. 212. s köv./.

A közismert szaltovo-majak-i kultúra egyes emlékeinek értelmezésével a szerzőnek sikerül feltárnia a kapcsolatot az alapvariáns és a bolgár-törökök kultúrája között /p. 223. s köv./.

Juhász Péternek a VII. század második feléből és a VIII. század elejéről származó ismert bolgár-török kincsleletekre /az ukrainai és a déloroszországi sztyepék Malaja Perescsepina, Vozneszenszka és Glodosz-i leletei/ vonatkozó néhány érdekes megállapítása a kortárs

régészeti tudomány szempontjából figyelemre méltó. Ha Aszparuh kánnak, a Dunai-Bulgária alapítójának, a 701-ben a Dnyeper partjainál a kazárok elleni harcokban elhunyt hadvezérnek a nevét ő helyesen veti fel, akkor elmondható, hogy félénk felvetése, miszerint "a Malaja Perescsepina-i kincset valamelyik neves bolgár-török hadvezérnek tulajdoníthatjuk" /p. 232./, az utóbbi időkben teljes mértékben igazolást nyert. E kincslelet tárgyainak, valamint az egyes edényeken és ékszereken található megfejtetlen feliratok rendszeres tanulmányozása alapján 1984-ben Joachim Werner ismert nyugatnémet régész megállapította, hogy ez a lelet Kubrát kánnak, "a Régi Nagy Bulgária" nevű bolgár-török katonai-törzsi szövetség vezetőjének temetkezési melléklete volt.

Juhász Péter, bár nem ad végleges megoldást az ótürk rovásírás eredetének és jelentőségének bonyolult és összetett kérdésére, s nem tesz javaslatokat a bolgár-török rovásírásjelek megfejtésére, könyvében egy reményteljesebb megközelítést vázol fel, amely bizonyos eredményekhez vezethet. Figyelmet érdemel az a hipotézise is, hogy a bolgár-török rovásírás önállóan fejlődött ki a II.-III. század folyamán /p.277./.

A totemisztikus hitvilágnak a bolgároknál és magyaroknál fellelhető maradványaival foglalkozó tanulmányban rendkívül érdekes és fontos megfigyelések találhatók az írásos források és a folklór olyan részletei vonatkozásában, amelyek eddig elkerülték a kérdéssel foglalkozó kutatók figyelmét. Különösen jelentősek a további kutatások szempontjából a farkas és a kutya kultuszára vonatkozó megfigyelések. Általánosságban elmondható, hogy a könyv egyik leglényegesebb eredményének tekinthető a totemizmus történelmi szerepének és jelentőségének feltárása a retrospektív módszer felhasználásával nemcsak a bolgár-törökök és a magyarok hiedelemvilágában,

hanem egész történelmi sorsában. Ez az eredmény is bizonyítja, hogy a folklór és a népi kultúra adatainak rendszerezett értelmezése és újrafelfedezése milyen gazdag lehetőségeket nyújthat egy távoli kor történelmi rétegeibe való mély behatoláshoz. A bolgár népi szellemi kultúra kutatásával foglalkozó fiatal bolgár etnológusok, Szt. Gencsev és Ivanka Georgieva közelmúltban megjelent monográfiai munkájában közölt eredmények alapján is úgy véljük, hogy a történelem egyik új információforrását lehet keresnünk ebben az irányban.

Változatos forrásanyag alapján Juhász Péter nemcsak megállapítja egyes vonások vagy jelenségek meglétét a bolgár-törökök és a magyarok életében, hanem azok kontinuitását is keresi további történelmükben. S ő annyira belemerül a tudományos kutatásnak ebbe a sajátos folyamatában, hogy egyszerűen megfeledkezik a szükséges általánosításról, amely pedig sikerrel koronázhatná a fárasztó kutatásokat.

Eredménynek kell tekinteni a Csodaszarvas mondája mint a bolgár-törökök és a magyarok közötti kapcsolatok és keveredés rögzítése egyik alapvető forrása történelmi útjának végig követését és értelmezését is. Mivel a bolgár történet- és filológiai tudományokban eddig ez a kérdés nem volt vizsgálat tárgya, nekem nehéz megítélnem, mennyire eredetiek Juhász Péter felvetései és nézetei. Ettől függetlenül mégis úgy vélem, hogy a jelen esetben már magának a kérdésnek a felvetése és megoldása tudományos eredménynek tekinthető.

A bolgár történelem szempontjából érdemel figyelmet a 815-ös bolgár-bizánci szerződés-kötés szertartási szimbolikájának értelmezése. Teljesen logikusnak és igaznak tűnik az a felfogás, hogy a szimbólumok a már elfoglalt föld /a konkrét esetben a Krum kán által a Balkán-hegységtől délre Trákiában és a Fekete-tenger

mellékén elfoglalt földek/ fölötti uralkodás jogának szentesítését jelentették /p. 370./. Ugyszintén a bolgár történelem-, ill. régészeti tudomány szempontjából értékelhető jelesnek a Novi Pazar-i nekropolisz mellékleteiben talált egyes leletek értelmének és rendeltetésének magyarázata is /p. 350./.

Nem kívánom folytatni az eredmények felsorolását, de feltétlenül hozzájuk kell számítani a legkorábbi magyar történelem értelmezése szempontjából jelentőséggel bíró eredményeket is. Azt hiszem, ezek megállapítása inkább e terület szakembereinek lesz a feladata.

Juhász Péter könyve jó példa azokra a kedvező eredményekre, amelyeket az interdiszciplináris és komparatív kutatás hozhat. De a könyvet hiányosságai, tévedései és mulasztásai szemszögéből is vizsgálni kell.

A könyv egyik leglényegesebb fogyatékosága, hogy nem következetes a historizmus elveinek érvényesítésében, a kutatás és a kifejtés rendszerességében. Több helyen ez az ítéletek és a nézetek ellentmondásosságához vezet.

A bolgár-törökök társadalmi-gazdasági és kulturális fejlettségének magas színvonalát bizonyítandó igyekezetében a szerző néhány végletes és a történelmi fejlődés logikájának ellentmondó következtetésre is jut. A régi magyar nyelv bolgár-török jövevényszavai alapján azt állítja, hogy "a bolgár-törökök nem nomádok, hanem már az i.e. II. évezredből fogva virágzó kézművességgel és fejlett kereskedelemmel rendelkező, letelepedett földművelő és állattartó népnek tűnnek" /p. 84./. A történetírásban föl sem merül az a kérdés, hogy a kezdetekben a bolgár-törökök nomádok vagy félnomádok voltak-e? Több szovjet kutató és bolgár régész nagyon régen bebizonyította a bolgár-török gazdaság fejlődésének fokozatos jellegét a nomád gazdálkodástól a félnomád gazdaság felé, de egy

sokkal későbbi korban, a IV.-VII. század között.

Személyes véleményem szerint még nem nyert bizonyítást az a nézet, hogy az i.e. III. századi kínai évkönyvekben említett ting-ling /din-lin/ nép identikus az ogur bolgár-török törzsekkel /p. 19 és másutt/. E felfogás a priori elfogadása több olyan tévedéshez vezet, amelyek elmélyülése megkérdőjelezhet minden ezen a téren elért pozitív eredményt.

A bolgár államiság kezdeteinek vonatkozásában a könyvben eltérő nézetek szerepelnek: egyszer az ogur törzsszövetségben, másszor az onogurok egyesülésében, harmadszor pedig Kubrat kán Régi Nagy Bulgária nevű katonai-törzsi szövetségében keresi a bolgár-török állam kezdeteit. Egy általános megállapításából az tűnik ki, hogy Aszparuh kán Dunai-Bulgáriája "már létrejöttének pillanatától kezdve jelentős szerepet játszhatott, mert azokra a sokévszázados politikai és szervezési tapasztalatokra támaszkodott, amelyek már a Jeniszej partján, később pedig Nagy Bulgáriában halmozódtak fel". A koraközépkori bolgár állam intézményeinek és méltóságainak több görög nyelvű bolgár-török felírat, valamint bizánci és latinnyelvű forrásművek által is igazolt szerkezete és terminológiája azt mutatja, hogy az állammá átalakuló bolgár-török katonai törzsi szervezet egyrészt a türkö-altáji közösség keretében végbement identikus fejlődés terméke, másrészt pedig azt, hogy az alánok katonai-politikai szervezete /vagyis az iráni állami-politikai rendszer/ is hatással volt rá.

Énszerintem, elég nehéz az irodalom kezdetének tekinteni bármilyen rovasírást /pláne, ha az még nincs is megfejtve/. Még nehezebb elfogadnom azt, hogy Zaharias Réthor sziriai szerzőnek /VI.század/ egyes hun nyelvű könyvekre vonatkozó és kronológiailag az 523-as évhez kapcsolható híradását " az onogur-bolgár irodalom szüle-

tésére vonatkozó első tájékoztatás"-nak minősítsék /pp. 313-314./.

Kecsegtető, de ugyanakkor nagyon veszélyes, amikor az egyes népek őstörténetének bizonytalanságait a szóbeli népi hagyományok által sugalmazott emberi képzelettel próbálják élettel megtölteni /p. 371./.

Íly módon egy modern mitológia alakul ki múltbeli eseményekről, folyamatokról és jelenségekről, amely néha nehezen tűnik el a tudatból. Lerakódásai mindig káros következményekkel járnak a tudományos kutatásra. Igaz, hogy a tudomány eleve szkeptikusan közelíti meg a legendákat és mondákat, de bennük is köteles keresni az igazság racionális magvát. Más kérdés, milyen módon történik ennek megközelítése.

A felhasznált forrásművek és kutatások vonatkozásában jelentős mulasztások vannak a könyvben. Különösen áll ez a megállapítás az epigráfiai és régészeti emlékek vonatkozásában. Nem használta a szerző H. Menges, O. Pritzak, V. Besevliev és mások klasszikus kutatásainak eredményeit. Látókören kívül maradtak egyes fiatalabb régészek /Fodor István, R. Rasev, Szt. Sztanilov, A. Galdo stb./ hasznos és iránymutató munkái is.

A könyv több helyütt is említi, hogy Aszparuh kán személyneve "solymot" jelent /p. 29 és másutt/. Régen bizonyítást nyert, és kutatók többsége is elfogadja, hogy ez a személynév iráni eredetű, jelentése pedig "fehér ló" vagy "fehér lovat megülő". Van a könyvben több tárgyi tévedés is. Így pl. helytelenül szerepel az, hogy Theofilaktosz ohridai érsek azt írta: Simeon cár fiai, Petar és Bojan továbbra is "bolgár öltözetet" viseltek /p. 327./.

A könyvben néhol információk, egyes bekezdések vagy egész kifejezések ismétlődnek /V.ö. pl. 15 és 41., 20 és 29., valamint a 28. és 33-34. oldalakat, stb./. Egyes

információk megismétlése néha valóban elkerülhetetlen, de ez aligha igazolja a gyakori, szükségtelen és néha már-már bosszantó ismétléseket.

Juhász Péter könyve bonyolult és ellentmondásos mű. Sok értékes megfigyelést, megállapítást és hipotézist tartalmaz a legkorábbi bolgár-török - magyar érintkezésekről, a bolgárok és magyarok történetéről és kultúrájáról. Mindemellett a szerző több tézise ellenvetést vált ki, mások pedig könnyen cáfolhatók. Azok közé a könyvek közé tartozik, amelyeket a távoli, s a titokzatoság fátylával borított múlthoz új utakat kereső műveknek szoktunk nevezni. Az új horizontokat, új utakat kereső könyv pedig szomjat idéz elő - olyan szellemi szomjúságot, amely arra késztett: ne telj el az eléd tállalakkal, ne légy elégedett az eddig elértekekkel. S ez a szellemi szomjúság az előfeltétele annak, hogy minőségleg új kutatások jelentkezzenek. Juhász Péter könyvében is megvan ez az elem. Ez pedig azt jelenti, hogy ezzel eleget tett rendeltetései egyikének.

Király Péter: Köszönöm Vaszil Gjuzelev professzornak igen alapos, részletes ismertetését, amely annyira pontos és áttekinthető, hogy tulajdonképpen opponensi véleménynek is beillene. Ezt azért is emelem ki, mert Juhász Péter ezt a munkáját tulajdonképpen tudományos fokozat megszerzése céljából nyújtotta be a Bolgár Tudományos Minősítő Bizottsághoz.

Gjuzelev professzor, ahogy én értelmezem szavait, pozitívan fogadja munkáját, annak ellenére természetesen, hogy több kritikai észrevételt tesz. /Megjegyzem, időközben én is megkaptam a felkérést Szófiából, hogy Juhász Péter munkájának egyik opponense legyek./

Bödey József: Örömmel szereztem tudomást arról, hogy Juhász Péter könyvet ír a magyar-bolgár őstörténe-

ti kapcsolatokról. Minthogy ő egyformán járatos a kérdések mind magyar, mind pedig bolgár irodalmában, azt vártam könyvétől, hogy új módon értékeli a kérdésekben a magyar és a bolgár tudomány újabb vívmányait, és a nála megszokott hevességgel száll vitába az avuló nézetekkel, és lándzsát tör az újonnan felsorakozó bolgár kutatások mellett, vagy ellen. Nem dícséretéül mondom, mert tőlem nem szorul ilyesmire, de nekem úgy tűnik, hogy az idős Besevliev professzor most tárja elénk dolgos életének legérettebb gyümölcseit. Hasonlóképp ontja ötleteit a szintén nem fiatal Ivan Dujcsev történész. S a bolgár nyelvészek nem kevésbé kiveszik részüket az őstörténet-kutatásból. Emil Boev és Borisz Szimeonov egyre több szavuk bolgár-török eredetére mutat rá, miközben sikerrel használja a magyar és a szovjet turkológia friss eredményeit. Ivan Venedikov történész számos új kutatásával vált népszerűvé, testközelbe hozva a bolgár-török multat, Szép eredményekkel dicsekedhet a bolgár helynév-kutatás Ivan Duridanov, Jordan Zaimov, Nikolaj Kovácsev, stb. személyében. Az 1300 éves évforduló Bulgáriában óriási lendületet adott az őstörténet-kutatásnak, eredményeivel számolnunk kell. Mégis, bevallom, műveikkel nem találkoztam Juhász Péter könyvében. Nem jött volna még el az ideje annak, hogy szintézisbe hozzuk a magyar és a bolgár kutatók eredményeit közös őstörténetünk vonatkozásában?

Juhász Péter az előszavában nem ígér könnyű olvasmányt olvasójának, de előadásmódja lebilincselő és adatbőségével elkápráztat. Sajnos, idő hiányában, mivel későn kaptam kézhez az olvasópéldányt, nem tudtam a könyvben illőképp elmélyedni. Csak néhány, engem legjobban érdeklő részletbe tudtam beleolvasni, a többit csak átlapoztam, úgyhogy benyomásaim általánosak.

Behatóbban a rovásírásról szóló fejezeteket olvas-

tam végig a 251. laptól a 289. lapig.

Juhász Péter, bár elismeri, hogy másutt is vannak rovásos emlékek, a magyar rovásírást kizárólag a széke-lyekre korlátozza. Róluk a magyar krónikák alapján le-szögezi, hogy "hun, azaz bolgár-török törzsek", amelyek elmagyarosodtak. Kálti és Kézai krónikái szerint a szé-kelyek Erdélyben letelepedve az "oláhoktól" tanulták el rovásírásukat. Rásonyi alapján azonban Juhász rögtön hozzáteszi, hogy itt nem a románokról van szó, hanem a "blak, azaz bulak török törzsről". Kár, hogy a 253. la-pon csak bolgárul hozott Kézai krónikarészletből nem tű-nik ki, hogy az idézett helyen milyen latin szó állt. Ezek után Juhász részletezi a székely rovásíráshoz vonat-kozó történelmi említéseket az évszázadok folyamán, majd felsorolja a 10. századtól kezdődő hiteles emlékeit. Az ír és betű szavunk bolgár-török etimológiája alapján ro-vásírásunkat helyesen a török rovásírásból eredezteti. Utána oldalakon át tárgyalja az írás sémi eredetét és betűírássá változását, majd a betűk alkalmazását a török nyelvre Telegdi Zsigmond alapján. Felsorolja még a leg-fontosabb török rovásírási emlékeket, majd ezen írás hatását a mongol írásbeliségre. Juhász Péter Kispálra hivatkozva a rovásírás megtanulását az ugorkorra teszi. Később azonban kifejti, hogy a betűket görög pap alkal-mazta a magyar nyelvre úgy, hogy a törökben akkor hiány-zó f, h, l és a hangok betűit a görög ábécéből egészít-tette ki, de az o és e a szarmatáktól vagy a glagolicá-ból való. De lehetnek szerinte ezek a görögből, illetve a cirill ábécéből, amikor a Kárpátok között megteleped-tünk, esetleg épp Erdélyben kerültek hozzánk, mikor ma-gyar-bolgár-török-szláv együttélés állt elő a földrajzi és személynevek tanúsága szerint. S az erdélyi Gyula ide hozta magával Hierotheosz görög püspököt Konstantiná-polyból. Király Péterre hivatkozik, hogy a két glagolita

betű 890 körül nem kerülhetett el a magyarokhoz, mivel messze voltak akkor még a Kárpátoktól, és a glagolica a keleti szlávok között nem volt elterjedve. Ám reálisnak veszi László Gyula feltevését is, amelyen érvénysült a glagolica és cirillica befolyása. Épp a murfatlari új rovásjelek tanúsítják, hogy a X. században a bolgárok még használták a rovásírást. A kölcsönhatás vonatkozásában Juhász hangsúlyozza, hogy akkor a magyarok Bíborbanszületett Konstantín császár szerint kétnyelvűek lévén könnyen megértették a bolgárokat. Pletnyova szovjet kutató bizonyítja, hogy orosz földön és a Balkánon a bolgár-törökök megjelenése óta vannak csak rovásjelek, kétségtelen tehát: a kövekre és falakra csak akkor kerülhettek ezek. Örömmel nyugtázhatjuk, hogy a rovásos emlékeket Fehér Géza kezdte el gyűjteni Bulgáriában, s ma már számuk 1300, a rovásjel-kapcsolatokból pedig 278-at tartanak nyilván. Némely helyen 10-20, sőt 50 is van együtt belőlük. Csupán Pliszkában és környékén 270 rovásjel-kapcsolat van két-három jelből. Ez elárulja, hogy egy részük kétségtelenül betű, míg a többi lehet családi vagy egyéni tulajdonjel, illetve alkalmi jel. Besevliev a rovások közt megtalálta a jellegzetes bolgár cirillbetűk prototípusait. Talán éppen a székely rovásírás segítségével sikerül majd a közeljövőben a bolgár turkológusoknak az említett jelcsoportok megfejtése, hisz Fehér Géza már látta, hogy 10 betűnk közös a Pliszka-környékiekkel. Befejezésül Juhász az összehasonlításokból azt szűri le, hogy az őtörökből való rovásjelek a Kaukázusban változtak meg.

Végezetül egy kérdés Juhász Péterhez: a 288. lapon közölt összehasonlító táblázaton szándékosan maradt-e ki a magyar rovásírásban meglévő cs, s, v és zs betű?

Aztán furcsálom, hogy a rovásírás problematikája ismét felbukkan a 311. lapon, már a következő cikkben.

Ez az ír és betű szavunk etimológiájával kezdődik és a szövegbe nem illő betétként folytatódik a fent ismertettétnél bővebb bibliográfia kíséretében és a 313. lapon ér véget hirtelenül. Közben ábrákat kapunk az a és l görög, aztán az e és o glagolita ábécéből való származtatására, ami némi ellentmondásban áll a fentebbi állításokkal.

Mint az előbbiből is kitűnik, Juhász Péter minden fejezete külön szerkezetű, önálló monográfia külön bibliográfiával. Tárgyalásában a magyar anyag túlteng, miáltal kiválóan propagálja a magyar tudomány eredményeit, de féltő, nem sérti-e ez a bolgár szakembereket, akik esetleg saját eredményeik elismerését várják tőle. Talán ebből kifolyólag Juhász a magyar anyag tárgyalásánál bőbeszédűnek és terjengősnek tűnik, míg a bolgár anyagokon majdnem átsiklik. Könyvében az idézeteket csak bolgár fordításban adja, ami időnként e módszer rovására megy. Legalább a leglényegesebb szavakat eredetiben is meg kellene adni, görögül, illetve latinul. Külön gondot jelentenek a szerzőnevek, főként ha görögök, például "Bölcs, L.". Ez Bölcs Leo bizánci császárt jelent bolgár szövegben. Kijavítandó Zalavár azonosítása, mert az nem Zalaegerszeg ma, tudniillik Keszthely mellett van.

Megjegyzéseim semmit nem akarnak levonni a könyv valós értékeiből. Juhász könyvét eddigi őstörténet-kutatásunk jó összefoglalásaként kell üdvözlönnünk. Szilárdan támaszkodik az e tárgyban előtte szólókra, s több felfedezése figyelmet érdemel, mint duló szavunk megnevezése, aztán a csodaszarvas mondánk Igril és Bogril testvér szerelmes történetében való megtalálása - a 388-390. oldalon -, amely szerintem általában még tovább nyomozandó. A több helyen emlegetett suma, subrak bolgár szavak bolgár-török etimológiáját már Juhász előtt felfedezték.

Kivánjunk Juhász Péternek további jó munkát és kutatást.

Király Péter: Mint hallottuk, Bödey József barátunk azon kevesek közé tartozik, akik kézbe vehették, átolvashatták ezt a munkát, és így a munka alapján alkíthatta ki véleményét. Bödey József elismeri a munka eredményeit, ugyanakkor több mindent bírál. Én egyetleneggyel kapcsolatosan tennék rövid észrevételt, a rovásírás kérdésében.

Már Gjuzelev professzor megemlítette, hogy annyi kelet-európai rovásírás van, amely megfejtetlen, úgyhogy épp ezért főleg a régebbi multtal kapcsolatosan a rovásírás kérdéséről - a kelet-európai rovásírás kérdéséről - még talán korai lenne nyilatkozni.

Ami az én említésemet illeti, annak idején Németh Gyula professzorral vitatkoztam. Tudniillik azt mondta, hogy a magyarok a Krím-félszigeten vették át az orosz szerzetesektől a magyar rovásírás e, o betűit. Én ezt nem fogadtam el, mivel a Krím-félszigeten abban az időben az oroszok nem ismerték a glagolita betűket.

Nagyon számítottunk arra, hogy a turkológusok, az orientalisták közül felszólal valaki, de - sajnos - tudtommal senki sem kapta meg a könyvet, úgyhogy nyilván nehéz, vagy szinte lehetetlen hozzászólni ebben a helyzetben Gjuzelev professzor értékelése alapján.

Míg talán a kedves jelenlévők gondolkodnak, én is elmondanék egy-két általános megjegyzést. Valóban ennek a munkának - mint már hallottuk - egyik nagy előnye az, hogy több tudományterületet ölel át, tekint át. Ha valaki több tudományterület áttekintésére vállalkozik, természetes - mivel az illető általában csak egy tudományterületben járatos kitűnően, alaposan -, hogy a többi terület eredményeit, főleg problémáit, nem ismeri eléggé. Én úgy látom, hogy ez a munka nemcsak hasznos,

hanem jelen formájában is megvannak a tudományos értékei, s talán nem lenne haszontalan, ha erről magyar nyelven is megjelenne részletesebb ismertetés.

Az, hogy viták, ellenvélemények vannak, ez természetes, és a tudomány jellegéből adódik, főleg, amikor Juhász Péter csak 681-ig megy el. Tudjuk, hogy a jelenkorral, a jelen-kor problémáival kapcsolatosan sok elmentés, vagy nem teljesen azonos vélemény ismeretes, bukkan fel, s ha 681 előtti időszakról van szó, a helyzet csak összetettebbé válik.

Dolmányos István: Ugy gondolom, hogy kettős örömeink vagyunk tanulni. Részben amiatt, mert már elég régóta éreztük hiányát annak, hogy a szláv világ felé szélesebb körben közvetítse valamilyen mű a magyar turkológia, illetve szlavisztika és társtudományok eredményeit. Emlékszem rá, hogy negyedszázaddal ezelőtt is felmerült ez az igény, úgyhogy emiatt Juhász könyvét és teljesítményét e tekintetben feltétlenül méltányolni tudom. Itt talán nem tudok teljesen egyetérteni Bödey elvtárs véleményével, mert ez fontos dolog, hogy ne csak vitacikkekben, hanem - hogy így mondjam - kicédulázva kerüljön a magyar tudomány eredménye a szláv világ elé, hogy azt kellő kritikával ők maguk értékelni tudják. Ez az egyik öröm.

A másik öröm, régóta várt öröm: az, hogy a bolgár tudósok maguk szóljanak hozzá a magyar tudománynak, a bolgár tudománynak az új tudományos eredményeihez, addig nem volt lehetséges, míg ilyen bőséggel az anyag - hogy így mondjam - át nem lett adva. Most ez lehetségessé vált, és úgy gondolom, nagyon nagy öröm, hogy Gjuzelev professzor úr eljött közénk és izelítőt ad abból, hogy a bolgárok hogyan fogják fel ezeket a tényeket, ezeket a tételeket, és külön örülök annak, hogy ő kritikusan is megragadta ezeket az eredményeket, mert

bizony olyan korszakban születtek turkológiai eszmefuttatások, amikor a tudományok erősen át voltak hatva regresszív eszmékkel, és így természetesen a kritika igénye felmerül. Ez lenne tehát ez a kettős öröm.

Természetesen nehéz hozzászólni a megjelent könyvhöz, mert egy befejezett dolog, hogy a könyv kijött, és hogy a könyv olyan, amilyen. Mégis, mivel a professzor elvtárs és a jelenlévők megkezdték a hozzászólást ehhez a megjelent munkához, abban a reményben, hogy esetleg második kiadásban is megjelenik, vagy a kandidátusi disszertáció olyan formát ölt, hogy talán már egy továbbfejlesztett változat lesz, szabad legyen néhány szempontot hozzátenni az eddig elhangzottakhoz. Inkább a kritikai oldalról, hogy a szerzőnek haszna legyen belőle, mert sok dicséretnek azt hiszem, nincs sok haszna.

Az egyik szempont az, hogy úgy gondolom, a szláv oldala, a szláv teljesítmény nem eléggé ugrik ki a disszertációból. Arra gondolok például, hogy félreérthető megfogalmazásban szerepel az a hozzájárulás, amivel a türk-bolgárok hatottak a bolgár állami fejlődésre. Noha az nem volt lényegtelen, és azt hiszem, itt nem szabad elkövetnünk azt a hibát, hogy bagatellizáljuk a türk hatást, figyelembe kell venni, hogy még mielőtt megtörtént volna ennek az új államiságnak a kibontakozása, volt már korábban szláv államiség is. A bolgárok közeli rokonai az oroszoknak, az oroszoknak is volt abban az időszakban államiségük, ha nem is olyan fejlett, mint a későbbi időszakban, de valamilyen államiségük volt: tehát nem lehet úgy felfogni a dolgot, hogy türk-bolgárok átadták az államot a szlávoknak, hanem ez egy komplex dolog volt, és azt hiszem, még egy olyan munkában is, amely speciális, tehát a türk-bolgár hatásra specializálja magát, az előzményeket hangsúlyosabban kellett volna valahogy belefoglalni a végső elméleti tételekbe.

A másik probléma, amely aztán később is kiderül, hogy a szlávok, a bolgárok - így szoktuk mondani későbbi időszakról, a szlávok - bele tudták-e szippantani magukba a törköket. Noha itt népkeveredésről van szó, de mégis beszippantották, olyannyira, hogy amikor a román államalapítás, a román állam kialakulása megtörténik, akkor az írásbeliség a román területen nem valami bolgár-türk, hanem szláv. Szláv írásbeliségük van.

Azt hiszem, ez az egyetlen tény is eléggé figyelemzavaró bennünket, hogy mennyire nem szabad lebecsülni a szlávok kulturális originalitását, eredeti profilját, amely korábban megmutatkozott, és a népkeveredés után szintén igen erőteljesen kidomborodott. Vagyis azokat az elméleti általánosításokat, amelyek erre vonatkoznak, azt hiszem, valahogy komplexebben kellene megfogalmazni.

A következő észrevétel azzal függ össze, hogy a magyarok és a türk-bolgárok között milyen volt a viszony. Ugy gondolom, hogy itt a munka rengeteg adat ellenére a summázást nem tudta elvégezni, tehát elméletileg nem látjuk világosan, hogy miben hatottak a türk-bolgárok a magyarokra, sőt úgy gondolom, hogy az elméleti megfogalmazások inkább összemossák a két etnikumot, a türk-bolgárt és a magyart, és így még kevésbé kapunk támpontokat ahhoz, hogy mi is volt a különbség, és mi is volt a hatás.

Végül a kritika kérdése merül fel: hogy tudniillik milyen kritikával kell továbbadnunk különösen a régi magyar turkológia és a régi magyar szlavisztika eredményeit. Ugy gondolom, sokkal nagyobb kritikát kell alkalmazni, mivel nagyon sok tendenciát, nagyon sok tértelt erősen ideológiai alapról fejtettek ki régen, s bizony ma is előfordul, hogy be-becsusznak ilyen dolgok. Itt a történettudomány jobb értékelését kérném a nyelv-

vészekről is, az irodalmárokról is. Az a meggyőződés: nem helyes egy tudományt általában bírálni, tehát mondjuk, a nyelvészetet, vagy az irodalomtörténetet, s ugyanígy nem helyes a történettudományt bírálni. Valami van ebben a kötetben, ami ilyen bírálat a történészek ellen. Én inkább azt mondanám, hogy a történészekről, ha lehet, azokat az ideológiai, kritikai szempontokat át kell venni, amelyekkel bizonyos romantikus, bizonyos egyoldalú tételeket helyükre tudnak tenni.

Itt vetném fel a módszertan problémáját is. Valahogy nekem zárt ez a horizont, ami a könyvben van: túlságosan turkológiai a horizont, még akkor is, ha nagyon sok magyar adat van benne. Az egész szláv világba bele kellett volna építeni az előadást, vagy legalábbis bizonyos kapcsoló pontokat jobban kiépíteni, mert úgy gondolom, hogy egy nagyon speciális kutatásnál a szerzőnek eleve vigyáznia kell a kontrakarikírozásra. Ha a turkológiával foglalkozom, akkor nézek oda az antik világra, figyeljek oda a szlávokra, figyeljek oda a germánokra is, ha a germánokkal foglalkozom, akkor figyeljek oda a szlávokra, a turkológiára, stb. Ez a kontrakarikírozás, mondhatnám, természetszerű követelménye a hatáskutatásnak, s a hatások keresztüzébe való állítása a témának nem kellőképpen bontakozott ki. Ezt még kérném attól a könyvtől, amely második kiadásban jelenik meg.

Egyébként úgy gondolom, hogy különösen tudnék gratulálni egy olyan könyvhöz, amelynek az a címe, hogy "a bolgár-szlávok és a magyarok". Ne csak a türk-bolgárok, hanem a bolgár-szlávok és a magyarok.

Király Péter: Köszönöm Dolmányos István professzor hozzászólását, amelyben igen hasznos gondolatokat halottunk, és főleg azt, hogy a horizont kitágítását, kibővítését javasolja.

Azt hiszem, ha további kérdések nincsenek, akkor

a mű szerzője szólhatna.

Juhász Péter: Kényelmetlen helyzetben vagyok, mert amikor a Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ elhatározta, hogy baráti beszélgetést tervez, az elképzelés az volt, hogy minden meghívottnak a meghívóval együtt egy könyvet küld. Sajnos, már egyetlen példányt sem tudtak Szófiában felhajtani, és így párbeszédre tulajdonképpen nemigen volt lehetőség, vagy nemigen van lehetőség, hiszen csak néhány példány jutott el Budapestig. Ezért inkább úgy döntött a Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ, hogy diszkusszió, vita helyett - amiről a kialakult helyzetben nem lehet szó - szorítkozzunk arra, hogy Vaszil Gjuzelev professzor és néhányan, akik el tudták olvasni, szóljanak a könyvről.

Amit én tulajdonképpen mondani akartam, azt a könyvben elmondtam. Nem akarom újra bemutatni a könyvet. Inkább néhány szót szeretnék szólni.

Először is szeretném elmondani, hogy ezen a könyvön 1970 és 1976 között dolgoztam. 1977-ben adtam le az anyagot. Azt mondja egy bolgár mondás, hogy jó dolgok lassan történnek. Ez is elég lassan jött ki. Én is sajnálom, hogy azt a rengeteg új kutatási eredményt, ami a bolgár állam megalapításának 1300. évfordulójára jelent meg, már nem dolgozhattam bele, hiszen én is azt reméltem, hogy 1981-ben jelenik meg ez a könyv. Anyagát néhány évvel korábban leadtam.

Hadd említsem meg, hogy a könyvnek az első fejezetét a Bolgár Tudományos Akadémia Elnöksége folyóiratának adtam oda, és akkor kaptam a legnagyobb dicséretet. Megkeresett a tudományos akadémia elnöke, Angel Balevszki, s megkérdezte: "mond, Péter, nem lesz sértő számodra, ha a folyóirat szerkesztősége csillag alatt közli, hogy a szerző véleménye nem esik egybe az eddig elfogadott véleményekkel?" Azt mondtam neki: " hogy lenne

sértő számomra, hiszen ha egybeesne, nem írtam volna meg". Ezek után elmaradt az a megjegyzés.

A könyvnek körülbelül a felét magyarul is közöltem, egyrészt a bolgár-magyar tanulmánykötetben, másrészt a Forrás-ban, az Életünk-ben, és a könyvnek 90 százaléka korábban megjelent bolgár tudományos folyóiratokban.

Hadd mondjam el, hogy tulajdonképpen mi indított arra, hogy megírjam ezt a könyvet. Már csaknem fél évszázada, hogy Fehér Géza nagyszerűen egybevetette a bolgár és a magyar forrásokat, és nagyszerű eredményeket mutatott fel. De azóta úgy a bolgár, mint a magyar őstörténeti kutatások, és a Szovjetunióban végzett kutatások szintén újabb és újabb adatokat tártak fel, és magától kínálkozott ezeknek a forrásoknak, eredményeknek az egybevetése. Különösen akkor, amikor olyan apró - hogy úgy mondjam - sikerélményeim voltak, hogy a bolgár karácsonyi énekek alapján láttam: tulajdonképpen a csodaszarvas mondája, ha darabokra töredezve is, de egészében megvan a bolgár folklórban. Ennek nyomán kutattam, és rátaláltam a magyar csodaszarvas mondának máig élő bolgár változatára. Tehát eredményét, lényegét láttam annak, hogy végezzem ezt az egybevetést.

A könyv bemutatását olyan részletesen végezte el Gjuzelev professzor, hogy csak köszönettel és hálával tartozom ezért a részletes recenzióért. Néhány dologra azért szeretnék válaszolni.

Kezdetben az volt az érzésem, hogy a saját temetésemen veszek részt, annyi dicséretet hallottam, hiszen ismerik azt a mondást, hogy két író találkozik, s azt kérdezi az egyik, hogy hát te nem haltál meg. Miért? Olyan szépet írtak tegnap rólad a lapok.

Jobban örültem a kritikai megjegyzéseinek. Mégis ezekkel a kritikai megjegyzésekkel kapcsolatban szeretnék néhány dolgot felvetni.

Az egyik fejezetben, ahol a Minuszinszki-medencéről írok, kifejezetten azzal kezdem, hogy hiba lenne a Minuszinszki-medence egész anyagi kulturáját a bolgár-törökök kulturájának tekinteni, de ha a bolgár-törökök itt éltek, az ő kulturájuk nem lehetett alacsonyabb szintű az általános szintnél. A másik pedig az, hogy vajon ismerték-e a földművelést már Nyugat-Szibériában a bolgár-törökök?

Itt szeretném megjegyezni: számomra az, hogy nomád, nem egy előző, megelőző stádium. Nem a társadalmi fejlettségnek egy primitívebb foka. Nagyon sokszor azt látjuk, hogy primitív, letelepült, kezdetleges földművelést végző törzsek idővel térnek át a nomád állattenyésztésre. Utána különböző okok miatt újra letelepednek. A kezdetleges, letelepült módon végzett földművelés tehát lehet primitívebb számomra, mint a nagy állattartó nomád gazdaság.

A másik pedig, ami a magyar őstörténet-kutatásokban sokkal egyértelműbben kiderül, mint - mondjuk - akár a bolgár őstörténeti kutatásban, hogy tiszta, igazi nomád nem létezik. Tehát a nagy nomád állattartó törzsek, népek is mindig végeztek bizonyos földművelést.

Tulajdonképpen ezekre szerettem volna reagálni.

Azzal kapcsolatban, amit Bödey József barátom felvetett, én is szeretném, ha a könyvemben mindaz, ami a hetvenes évek közepétől, ebben az utóbbi évtizedben Bulgáriában napvilágot látott, már benne lenne. De én 1976-ban befejeztem és 1977-ben leadtam, azzal a reménnyel, hogy 1981-re megjelenik.

Inkább hagynám az időt arra, hogy konkrét kérdésekre válaszoljak, hiszen ha a könyvemet részletesebben akarnám bemutatni, egy újabbat kellene írni.

Köszönöm szépen.

Király Péter: Azt hiszem, azzal, amit most Juhász

Péter elmondott, mai beszélgetésünk kerekébbé vált, és ez annál öröndetesebb, mivel a mai találkozásunknak "Hungaro-Bulgarica kerekasztal-beszélgetés" a címe.

Még egyszer megköszönöm Gjuzelev professzornak, hogy Bécsből idefáradt, megírta az értékelő beszámolóját, a kedves vendégeknek a megjelenésüket, a szerzőnek a kitűnő munkáját, és ezzel a mai kerekasztal-beszélgetést befejezettnak nyilvánítom.

Резюме

В един кратък увод Васил Гюзелев първо споменава имената на ония унгарски и български учени, които са се занимавали с разкриването на съвместното съжителство на тюрко-българите и маджарите в тяхната прародина и с техните връзки по време на преселението на народите.

Изтъквайки целта, която си поставя авторът на труда, а именно "на базата на историческото им развитие да проследи тяхното културно развитие", В. Гюзелев изтъква модерния в научните изследвания интердисциплинарен метод, приложен от автора.

След представянето – в общи черти – на труда по отделни студии, на брой 13, докладчикът изтъква положителните достижения на Петер Юхас, новото, което внася в проучваната проблематика, както и някои слабости и спорни негови твърдения, които довеждат до противоречия.

Като обща оценка, докладчикът подчертава, че това е труд, който търси нови пътища за разбулване на далечното минало, покрито с булото на тайнствеността.

Király Péter

tudományos munkássága

Научната дейност на

Петер Кирай

Nino Nikolov: Tisztelt Nagykövet Elvtárs! Tisztelt Szabó Elvtárs! Kedves barátaink, magyar és bolgár tudósok, bulgaristák! Önök közül mindegyikük egy-egy kis ösvényt jelent ahhoz a testvériséghez, amelyet évtizedek óta építünk a bolgár és a magyar nép között. Mindegyikük egy-egy erős építőkövet jelent a bolgárok és a magyarok közötti barátság hatalmas, erős épületében, és éppen ezért nagy örömmel, szeretettel köszöntöm Önöket itt, a budapesti Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központban egy olyan eseményünkön, amilyent már rendszeresen szervezünk a magyar bulgaristák, írók, költők, műfordítók, tudósok, előadók, oktatók számára.

A ma esti kerekasztal-beszélgetésünket Király Péter egyetemi tanárnak, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara szláv filológiai tanszéke vezetőjének tiszteletére rendezünk. Én nem vagyok az az ember, aki pontosan, helyesen meg tudná határozni Király Péter professzor helyét a magyar tudományosságban, helyét és szerepét a bolgár-magyar kapcsolatokban, de mint költő hadd mondjam el azt, hogy annak idején Nagy László volt az, aki miatt megszerettem Magyarországot, s most a második, a hosszabb itt-tartózkodásom idején Király Péter az, aki miatt nagyon szeretem Magyarországot, a magyarokat.

Nagyon örülök annak is, hogy a mai kerekasztal-est egy olyan mezsgyére esik, amikor két eseményről is megemlékezhetünk. Az egyik az, hogy a napokban ünnepeljük majd a szláv tanszéken a bolgár szak megalapításának 35. évfordulóját. Ez az évforduló volt az indok, az alkalom arra, hogy körünkben van egy, jeles tudósokból álló bolgár küldöttség, amelynek tagjai - úgy gondolom - hozzájárulásaikkal a mai estünk színvonalát is nagymértékben

emelni fogják.

Ragaszkodva a hagyományainkhoz, hogy amikor egy barátunk munkásságáról emlékezünk meg, akkor a kerekasztal-beszélgetést magyar ember vezeti, amikor bolgárról van szó, s bolgár ember, amikor magyarról van szó. Engedjék meg, hogy a beszélgetés további levezetésére átadjam a szót, illetve felkérjem Sztojan Radev elvtársat, a bolgár kulturális központ egykori igazgatóját, a tudóst, a magyarok régi, jó barátját, azt az embert, aki nek talán nagymértékben köszönhető az, hogy Király Péter professzor az utóbbi években egyéb szlavisztikai tanulmányai mellé igen szorosan és eredményesen a bulgarisztikát is felvette. Sztojan Radev - mint ismeretes - a szófiai Bulgarisztikai Központ igazgatóhelyettese, valamint a bolgár külügyminisztérium kulturális osztályának helyettes vezetője. Hadd terheljük meg ma este a bolgár kulturális központban még egy plusz feladattal, a kerekasztal-beszélgetés levezetésével.

Sztojan Radev: Igen Tisztelt Venelin Todorov Kocev Elvtárs, a Bolgár Népköztársaság rendkívüli és meghatalmazott budapesti nagykövete! Tisztelt Szabó Elvtárs! Kedves Magyar Barátaink! Tisztelt Dimitar Angelov Elvtárs, a Bulgarisztikai Központ vezérigazgatója!

Őszinte örömmel vállalom a megtisztelő feladatot, kötelezettséget, amellyel Nino Nikolov költő, kiváló magyar műfordító bízott meg engem, azzal az előzetes megállapítással, hogy ezt a feladatot itt közölünk bárki elvállalhatná. Említettem kedves tudósunk, Dimitar Angelov nevét, de megemlíthetem a bolgár küldöttség más tagjainak nevét is. Ivan Popivanov professzor, a Bolgár Írószövetség titkárának nevét, Csavdar Dobrev egyetemi tanárnak, a Művészettörténeti Intézet igazgatójának nevét, Ványa Bojadzsieva nevét, aki hosszú időn keresztül volt a budapesti egyetemen lektor, Alekszandar Alekszan-

drov elvtárs egykori lektor nevét, aki most Sumen várost képviseli. Ivan Radev docens azt a várost, Veliko Tarnovót képviseli, amely Bulgária egykori fővárosa volt.

Magyarországon nemrég emlékeztek meg Buda visszafoglalásának 300. évfordulójáról, valamint Zsigmond király trónra kerülésének, halálának évfordulójáról. Azért említettem meg docensünknek a nevét, mert ezeknek a Magyarországon megünnepeelt eseményeknek igen szoros bolgár kapcsolataik is voltak. Hiszen a Zsigmond és Ivan Sisman bolgár uralkodó közötti szerződés értelmében 1396-ban Zsigmond bolgár földre érkezett, segítséget nyújtani a bolgároknak. Sajnos, 1396. szeptember 28-án a hadsereg vereséget szenvedett. Buda védelmében, pontosabban viszsza-foglalásában szintén nagyon sok bolgár vett részt.

Szeretném továbbá bemutatni a Bulgarisztikai Központ magyar előadóját, Margarita Gelevát, aki a nemzetközi tevékenységgel foglalkozik, egy bulgarisztikai kiállítást fog itt bemutatni. Itt van közöttünk Diana Belcseva, aki nemrég Magyarországon fejezte be tanulmányait. Ő a nagy - hangsúlyozom - magyar bulgarista, Kánitz Félix Fülöp tevékenységéről fog beszélni. Kánitz szerint inkább osztrák, szerintem inkább magyar.

Mai esténk Király Péter professzor tiszteletére ült össze. Mi a nevét nyugodtan nevezhetjük jelenségnek a bolgár-magyar kapcsolatokban: mégpedig jelentős jelenségnek. Ugyanakkor azt is szeretném hangsúlyozni és kiemelni, hogy nem elszigetelt jelenség. Méltó követője a bolgár-magyar barátság sok kiváló harcosának, munkásának.

Kutatásai szerint már 1773-ban görög katolikus szemináriumban tanítottak egyházi szláv nyelvet Egerben. Még pár nevet szeretnék megemlíteni. 1870-ben Wenczel Gusztáv, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az akadémia történelmi bizottságának megbízásából speciális kutatásokat végez, nem másról, mint az ohridi bolgár

patriarchátusról - hangsúlyozom, hogy bolgár patriarchátusról -, és külön dokumentum-kötetet adott ki görög, latin nyelvű dokumentumokból. Ezekben a dokumentumok alapján magyarázza a Sámuel-féle bolgár állam utolsó éveit, illetve azokat a gigantikus küzdelmeket, amelyeket a bolgár nép vívott a hódítók ellen.

Talán meg kell még említenem neveket: Asbóth Oszkár, Melich János, a többek által nyilván ismert, vagy hallomásból ismert Knieszsa István professzor nevét.

Nekem a közelmúltban - nem dicsekvésként mondom, de - úgy adódott a helyzetem, hogy bevezetést kellett írnom az egyik sajtókönyvemhez, és ez a bevezetés 100 oldalra kerekedett. Ebben a 100 oldalnyi terjedelemben rövid áttekintést kellett adnom azokról az európai jelentőségű és méretű magyar tudósokról, akik a bolgár néprajzzal, történelemmel, általában bulgarisztikai kérdésekkel foglalkoztak. Kiderült, hogy az utóbbi mintegy 150 éves időszakban több mint 70 neves magyar tudós foglalkozott a bulgarisztika valamelyik területével. Nem említettem olyan neveket, mint Erődi Béla, vagy Strausz Adolf. Utóbbi az 1800-as évek végén két kötet bolgár népdalt jelentetett meg.

Ilyen méltó hagyománynak, ilyen méltó nevek sorának folytatója, örököse, továbbfejlesztője Király Péter, akinek méltatására ma este összejöttünk. Szeretném elmondani, hogy az utóbbi években, mióta szervezett bulgarisztikai mozgalom van, nem volt, nincs olyan jelentősebb bulgarisztikai megmozdulás, amelyben ne vett volna részt Király Péter, vagy amelyben ne lett volna érezhető részvétele.

Ismeretes, hogy 1981-ben a bolgár államiság 1300. évfordulója alkalmából május 27-e és június 2-a között került sor Szófiában az első nemzetközi bulgarisztikai kongresszusra. Ennek a kongresszusnak a munkájában

Király Péter professzor aktívan kivette a részét. Az idén május 23-a és június 3-a között Todor Zsivkov elvtárs védnöksége alatt került sor a második nemzetközi bulgarisztikai kongresszusra, és azon igen tekintélyes magyar szakemberekből, tudósokból álló küldöttség vezetőjeként Király Péter is részt vett. Ebben a küldöttségben benne volt H. Tóth Imre professzor, Juhász Péter is.

Tavaly májusban Szófiában nemzetközi konferenciát rendeztünk Metód halálának 1300. évfordulója alkalmából, és azon szintén részt vett Király Péter.

Természetesen részt vett azon a tudományos tanácskozáson is, amelyet a második bulgarisztikai kongresszus keretében abból az alkalomból rendeztünk, hogy 1100 éve érkeztek Bulgáriába Cirill és Metód tanítványai, Kliment, Naum, Angelarij, Gorazd, stb.

Meg kell említeni azt is, hogy Király Péter professzor igen aktívan részt vett, közreműködött, nagy tevékenységet fejtett ki - természetesen a magyar párt és állam teljes mértékű támogatása és egyetértése mellett - abban a munkában, amelyet tavaly a Metód halálának 1100. évfordulója alkalmából szervezett magyarországi tudományos ülésszakok előkészítésében végeztek, hiszen Budapesten, Szegeden, Debrecenben, Keszthelyen, Zalavárott került sor ilyen tudományos ülésszakokra. Feltétlenül, külön meg kell említenünk áldozatos, odaadó tevékenységét, amellyel elősegítette, előkészítette, véghez vitte azt, hogy Zalavárott felállítsák a két szláv tanító, Cirill és Metód emlékoszlopát.

Ezzel kapcsolatban feltétlenül hangsúlyoznom kell Király Péter állampolgári bátorságát, annak az embernek a bátorságát, aki védelmezi a tudományos igazságot, kiáll a történelmi, a tudományos igazság mellett, a bolgár nép multjára, jelenére vonatkozó történelmi igazság mellett. Ezzel összefüggésben meg kell említenem azt a Karcsovszki

val és Pejcsinovics-csal kapcsolatos cikkét, amely magyar kiadványban jelent meg, munkásságát a budai egyetemi nyomdában nyomtatott és kiadott, megújhodáskori bolgár szerzők műveivel kapcsolatban.

Szeretném megragadni az alkalmat arra is, hogy kifejezzem köszönetünket azért, hogy mind a magyarországi nemzetközi bulgarisztikai fórumokon, mind más fórumokon a magyar tudósok támogatták, magukévá tették a bolgár álláspontot, s ezzel szilárdították a bolgár álláspontot, megerősítették a bulgarisztikát, hiszen a bulgarisztika a nemzetközi szlavisztika egyik legdinamikusabban, legeredményesebben fejlődő ágazata. Ezzel kapcsolatban természetesen meg kell említenem H. Tóth Imre, Juhász Péter, Horgos Ödön, Nagypál Teréz és más magyar barátaink tevékenységét. Mindannyian hozzájárultak, hogy Cirill és Metód világtörténelmének megírásába egy külön, részletes magyar fejezet is bekerült. Mindannyian igen nagy érdemeket szereztek abban, hogy Cirillel együtt Metód tevékenysége is mint Cirillel azonos értéket létrehozó személyiséggé lett ismert és közismert. Hozzájárultak ahhoz is, hogy az "óbolgár nyelv" mint terminus technikus került elfogadásra a régi, egyházi szláv terminus technikus helyett, és a Cirillel és Metóddal foglalkozó kutatások további kiterjesztéséhez.

A Cirillel és Metóddal foglalkozó tudomány csak komplex tudományágként képzelhető el, amely több tudományág képviselőinek közös, együttes munkásságát igényli. A Cirillel és Metóddal kapcsolatos kutatásokba beleértem a Cirill- és Metód-tanítványokkal foglalkozó kutatásokat is, hiszen e tanítványok voltak azok, akik létrehozták a preszlavi, az ohridi, a rávnai, a szilisztrai iskolákat is, megvetve ezzel az óbolgár irodalom alapját, illetve ezen keresztül a bulgarisztika alapjait, hiszen ezen iskolák működésének eredményeként jött létre,

alakult ki az első szláv civilizáció, a bolgár civilizáció. Ennek alapján jött létre az első szláv irodalmi nyelv, az óbolgár irodalmi nyelv. Ezeken keresztül történt meg az egyéb szláv népek bevonása a hatalmas görög-római civilizációs körbe.

Végezetül szeretném hangsúlyozni: amíg a bolgár-magyar barátságnak olyan kiváló munkásai, harcoló katonái lesznek, mint Király Péter professzor, és a többi jelenlévő magyar bulgarista barátunk, addig ez a barátság eleget fog tenni legfőbb küldetésének, hogy túlélje ellenégeit. Köszönöm figyelmüket.

Király Péter: Igen Tisztelt Nagykövet Elvtárs! Kedves Barátaim! Mielőtt hozzákezdenék előadásom megtartásához, engedjék meg, hogy őszinte köszönetet mondjak azokért a meleg szavakért, amelyeket Nino Nikolov elvtárs, a budapesti Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ igazgatója mondott, és azokért a tudományos igényű gondolatokért, amelyeket Sztojan Radev elvtárs, a történettudományok doktora, a szófiai Bulgarisztikai Központ igazgatóhelyettese mondott el.

Engedjék meg, hogy nevek említése nélkül meleg szeretettel köszöntsem kedves bolgár tudós barátainkat, akik megtisztelték mai esténket.

Röviden csak azt szeretném elmondani, hogy mindazzal, ami itt a magyarországi bulgarisztikára vonatkozóan elhangzott, egyetértek. Mert hiszen a magyarországi bulgarisztika, - nyelvtudomány, irodalomtudomány, történettudomány, művészettörténet, stb. - valóban régóta és eredményesen kutatja a bolgár-magyar kapcsolatokat.

Ami viszont személyem munkásságát illeti, ami itt elhangzott, azt kicsit túlzásnak tartom.

Sztojan Radev: Ez nem túlzás, hanem őszinteség volt.

Király Péter: Ma már volt alkalmam találkozni kedves bolgár vendégeinkkel, barátainkkal, és akkor azt

mondtam: hál'istennek jó egészségben vagyok, és remélem, hogy a jövőben jobban kiérdemlem ezt a sok dicséretet. Hogy mégis meg tudják ítélni, mivel foglalkozom, most a "tanítványok" jelentés-tartalmáról szeretném felolvasni előadásomat.

Bevezetésként röviden csak annyit említék meg, hogy Konstantín-Cirill és Metód életírásában is többször szerepel az "ucsenici" kifejezés. Ennek a szónak a jelentéstartalmát szeretném most árnyaltabban elemezni.

A "TANÍTVÁNYOK" KÉRDÉSÉHEZ

A 863. /855./ év a szlávok művelődésében fontos események kiindulópontja volt. Ekkor a szaloniki születésű Konstantín, aki később Rómában felvette a szerzetesi Cirill nevet, összeállítja a szlávok sajátos ábécéjét, a glagolicát, amelynek fonetikai rendszere szülőföldjének bolgár-szláv nyelvjárására épült. Ennek alapján, Metód testvérének közreműködésével, megteremtik a szláv írásbeliséget. "Прѣжде оубо словѣне не имѣахѣ кѣн'и гѣ, нѣ чрьтами и рѣзами чѣтъахѣ и гатаахѣ, погани сѣхште. Кръстивъше же сѣ, римьскими и грѣчьскими писмены нѣждаахѣ сѣ пѣсати словѣньскѣ рѣчь без оустроѣениѣа. Нѣ како можетъ сѣ пѣсать добръ грѣчьскими писмены: Богъ, или животъ, ... или ꙗзыкъ и ина подобьнаѣа симъ? И тако обѣща мьнога лѣта" – írja Chrabŕ szerzetes a 10. században a "Betükről" szóló művében.

Az alábbiakban a forrásokban előforduló "tanítványok" /"ucsenici"/ kifejezés jelentéstartamát szeretném megvilágítani.

Valahányszor Konstantín-Cirill és Metód "tanítványairól" beszélünk, mindenekelőtt a híres tanítványaikra /Kliment, Naum, stb./ gondolunk, akik idővel maguk is mesterekké, sőt a tanok továbbfejlesztőivé váltak.

A "tanítványok" eme jelentéstartama mellett a források alapján további jelentésváltozatokra is következtethetünk.

Először Chrabър szerzetes ama szavaira emlékeztetnék, amelyek szerint a slovénnek szükségből, a latin ábécé mellett, görög betűket is használtak. Ugy vélem, hogy ez valóban így lehetett. A Szaloniki környékén és általában a Balkánon élő szlávok - Konstantín és Metód szláv térítői tevékenysége előtt - minden valószínűség szerint görög betűkkel írtak. Ezzel összefüggésben igen tanulságos az a két evangélium-fordítás, amely ezer évvel a szláv ábécé feltalálása és elterjedése után, görög betűkkel és bolgár nyelven készült el Szaloniki vidékén. Milyen magyarázata lehet ennek? A bolgár nyomdai betűkészlet hiánya vagy az ezeréves görög betűs gyakorlat továbbélése?

1852-ben Szalonikiben az úgynevezett "Konikovsko evangelie" nyomtatásban látott napvilágot:

"ΕΥΑΓΓΕΛΙΕ ΝΑ ΓΟΣΠΟΔΑ ΜΠΟΓΑ Η ΣΠΑΣΑ ΝΑ ΣΕΓΟ ΙΗΣΟΥΣΑ ΧΡΙΣΤΩ, ΣΙΓΑ ΝΟΒΟ ΤΥΠΟΣΑΣΟ ΝΑ ΜΠΟΓΑΡΕΚΟ ΙΓΕΖΙΚ...ΠΡΕΠΙΣΑΝΟ Η ΔΙΟΡΤΩΣΑΝΩ ΟΤ ΜΕΝΕ ΠΑΥΕΛ ΙΡΟΜΟΝΑΧ, ΜΠΟΖΙΓΡΟΠΕΚΗ ΠΡΩΤΟΣΥΓΓΕΛ, ΡΟΔΟΜ ΒΟΔΕΝΕΚΑ('Επαρχία) ΟΤ ΣΕΛΟ ΚΟΝΙΚΟΒΩ, ΣΟΔΟΝ, ΣΤΑΜΠΑ ΚΥΡΙΑΚΟΒΑ ΔΑΡΖΗΛΕΝ. 1852."

És nem sokkal ezután, 1863-ban, ugyancsak görög betűkkel és bolgár nyelven készült el és őrződött meg kéziratos formában a "Kolakijsko izborno evangelie": "ΓΟΣΠΟΔ(Ι)ΝΟΒΟ Ι ΣΦΕΤΑΤΟ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ, ΝΑ ΠΟΓΑ ΝΑΣΑΓΟ ΓΟΛΕΜΑΤ ΣΡΙΚΦΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΦ ΙΣΚΑΡΕΝΟ ΝΑ ΠΟΥΓΑΡΤΕΚΟ ΙΖΙΚ,ΤΟΥΒΑΣΕΝΟ ΖΠΟΡ ΝΑ ΒΑΡΔΑΡΙΑ...Σα πιαλο ουτ Ευσταθιο Κυπριάδη ου Σελοτο Κολακία - Να 30 Νοεμβρια Μεσιτς 1863."

/Lásd Български старини из Македония... отъ Йорданъ Ивановъ. София, 1931. 183-3, 195-8./.

A két görög betűs és bolgár nyelvű evangélium Chrabър tételének igazát támasztja alá, nevezetesen azt,

hogy görög betűkkel nem lehetett pontosan lejegyezni a bolgár szöveget - a bolgár nyelv hangtani sajátosságait tükröző sajátos betűk hiányában.

És még valamire fel kell figyelnünk. Arra, hogy mindkét másoló-fordító az evangélium nyelvét "bolgár"-ként jelölte meg, vö. 1852. "na mpogarsko igezik", 1863. "na pougartsko izik". S ez annál inkább figyelmet érdemel, mivel a két másoló-fordító születési és működési helye a Vardar -folyó alsó folyásának vidéke volt, nem messze attól, ahol Konstantín és Metód születtek. Vö. 1852.: a másoló Pavel Iromonach születési helye a Vodensko-tartományban fekvő Konikovo falu, amely Szaloniki Enidzse-Vardar területéhez tartozott; 1863.: írta Eustathios Küpriadés Kolakia faluban, a Vardar mentén, a Szalonikivel határos területben.

Nem tudom személyekre bontva, hogy kik lehettek azok az írástudók, akik a 9. század első felében bolgár nyelvű szövegeket görög betűkkel írtak, de azt sem tudom, hogy kik hallgatták ezeket a minden valószínűség szerint egyházi rendeltetésű szövegeket. Általánosságban csak annyi mondható, hogy a szaloniki környéki szlávok. S ezeket az írástudókat, prédikátorokat és hallgatóikat "előfutárok"-ként jelölhetjük meg.

Érthető, hogy Konstantín-Cirill és Metód egymagukban nem lettek volna képesek győzelemre vinni a szláv nyelvű istentisztelet ügyét. Segítőkre volt szükségük. Kik lehettek ezek? Véleményem szerint a megkeresztelkedettek, a tanítást elfogadók, a munkatársak, a mesterek és végül az ügy továbbvivői.

Az első csoporthoz egyrészt azok tartoznak, akiknél a keresztény hit felvétele formális volt, másrészt azok, akik a testvérpár tanítását és a szláv liturgikus nyelvet elfogadták. Számra nézve ez a csoport lehetett a legnagyobb. A Konstantín-Legendában /XV. 18-19/ pél-

dául azt olvassuk, hogy Kocel, a pannóniai fejedelem, megszeretvén a slovén könyveket /betűket/ és ezeket megtanulván, 867-ben Konstantínnak "mintegy ötven tanítványt adott".

Hasonlóképp a "Conversio"-ban is azt olvassuk, hogy Kelet-Pannónia népe, Metód hatására, elhagyta a latin nyelvű istentiszteletet: "Riphaldus...Qui multum tempus ibi demoratus est, exercens suum potestative officium sicut illi licuit archiepiscopus suus, usque dum quidam Graecus Methodius nomine noviter inventis Sclavinis litteris linguam Latinam doctrinamque Romanam atque litteras auctores Latinas philosophice superducens viles cere fecit cuncto populo ex parte missas et euangelia ecclesiasticumque officium illorum qui hoc Latine celebraverunt. Quod ille ferre non valens sedem repetivit Iuvavensem". És a "Conversio" végén: "Hoc enim ibi observatum fuit usque dum nova orta est doctrina Methodii philosophi".

Konstantín-Cirill 869-ben Rómában elhunyt. A bajor papság a testvér támogatása nélkül maradt Metódot állandóan üldözte és elérte, hogy két és fél évre /871-873/ megfosszák a szabadságától, távoli kolostorokban kellett élnie elszigetelten. Szerencsére a kolostorok lakóiról és a látogatókról névjegyzékek készültek, és az egyikben megörződött Metód neve is. A Luxeuil-i kolostor /Luxovium, Felső-Szajna vidéke, frank terület/ latin betűs névjegyzékében az alábbi, görög betűkkel és ugyanazzal a kézzel írt, nevek olvashatók: "Methodios, Leon, Ignatios, Ioakin, Simeon, Dragais". A felsorolt nevek közül egyedül "Dragais" minősülhet szláv eredetűnek. Milyen szerepe lehetett a Metód kíséretében lévő négy személynek? Feltehetően Metód közvetlen "munkatársai" lehettek, akik résztvettek Metód harcaiban, a térítő-, tanító- és nevelő munkában, és akik Metóddal együtt vállalták a

meghurcoltatást.

Metód 885-ben meghalt. Halála előtt a tanítványai megkérdezték: "kit tartasz méltónak tanítványaidd közül arra, hogy tanításodban utódod lehessen"? Ő Gorazdra, egyik neves tanítványára mutatott, mondván: "Ő országotok szabad férfja, a latin könyveket jól kitanulta, igazhitű. Ez legyen az Isten akarata és a ti szeretetetek, miként az enyém is" / Metód-Legenda XVII. 4-5/. És ugyanebben az életírásban olvassuk: "Miután tanítványai a koporsóban elhelyezték, méltó tiszteletadással, az egyházi szertartást latin, görög és slovén nyelven végezték..." /XVII. 11/. Az itt említett tanítványok minden bizonnyal olyan képzettséggel és ismeretekkel rendelkeztek, hogy képesek voltak Metód tanításainak magas szintű továbbadására. Ők a "mesterek" csoportjába sorolhatók.

Metód halála után elkezdődött a tanítványok üldözése, majd Moráviából való kiűzése. Ez a szomorú esemény azonban ugyanakkor egyben az óbolgár nyelvű irodalom virágzásának és elterjedésének az elindítója lett.

Metód legnevesebb tanítványai - Kliment, Naum, Angelarij, Konstantín és mások - nagy nehézségek árán jutottak el Bulgáriába. De Bulgáriában ebben az időben a bolgár-szláv nyelvnek még nem volt vezető szerepe. Borisz bolgár fejedelem 864-ben Bizáncban felvette a keresztiséget, és a bolgár egyház nyelve a görög lett. A görög nyelv trónfosztása 893-ban a preszlavi zsinaton következett be, és ettől kezdve a bolgár egyház és a bolgár fejedelmi udvar hivatalos nyelve az óbolgár lett. Bulgária szlavizálásában, az óbolgár nyelvnek uralkodóvá tételében, Borisz fejedelem nagy mértékben támaszkodott a Moráviából elűzött tanítványokra, akik már 886-ban megalapították a preszlavi /Kelet-Bulgária/ és az ochridi /Nyugat-Bulgária/ óbolgár irodalmi iskolát. Ezek-

ben olyan neves írók, fordítók és tudósok működtek, mint Kliment Ochridszki, Konsztantín Preszlavszki, Ioan Exarch, Naum Ochridszki, Csernorizec Chrabър és mások, akik nemcsak megőrizték a rájuk bízott örökséget, de ennek továbbfejlesztésére is képesek voltak. Ők a "tudós továbbfejlesztők". Így következett be az, hogy Konstantín-Cirill és Metód öröksége, az óbolgár írásbeliség és az óbolgár nyelvű irodalom, erőteljes virágzásnak indult, szinte valamennyi szláv nép körében elterjedt, segítve a szláv nyelvű irodalmak fejlődését és megerősödését.

Sztojan Radev: Köszönöm Király Péter professzor értékes előadását, gondolatait.

Engedjék meg, hogy átadjam a szót tudományos küldöttségünk vezetőjének, Dimitar Angelov professzornak.

Dimitar Angelov: Tisztelt Nagykövet Elvtárs! Tisztelt Király Péter Professzor! Kedves Barátaim, Kollégák, Vendégek! Egyáltalán nem véletlen, hogy nagy létszámú bolgár küldöttség érkezett. Mint ahogy az sem volt véletlen, hogy nemrégén Király Péter professzor megkapta a "Nemzetközi Cirill és Metód Díjat". Bulgáriában élő minden tudós, kollégám, barátom egyetértett azzal, hogy ő, mint a magyarországi legkiemelkedőbb bulgarisztikai kutató kapta meg ezt a magas kitüntetést.

Nem szeretném megismételni mind a magyarországi bulgarisztika, mind személyesen Király Péter professzor érdemeiről elmondottakat, ezeket Sztojan Radev részletesen kifejtette, csak két dolgot szeretnék elmondani. Nagyon nagy az érdeme a bolgár kultúra fejlődésének két szakaszával, a Cirill- és Metód-tanítványok visszatérésével és a bolgár megújhódással kapcsolatos kutatásokban.

Az első időszak a bolgár kultúra gyökerei, a bolgár népiség kialakulásának korszaka, a saját óbolgár nyelv-

vel olyan jelenség, amelyet Király Péter kitűnően ismer és bemutat. A másik korszak az, amikor kialakul a bolgár nemzet. Ez a bolgár történelmi fejlődésben a második nagy korszak. Itt a bolgár megújhodáskori írókra, személyiségekre vonatkozó kutatásaira gondolok.

Ha csupán ennyi lenne Király Péternek az érdeme, akkor már ez is elég lenne ahhoz, hogy a legjelentősebb bulgaristák közé soroljuk, azok közé, akik az igazság érvényesülésének érdekében feltárják és népszerűsítik a történelmi igazságot.

Ugyanakkor szeretném elmondani, hogy vannak olyan tudósok, akikről lehet szárazon, hidegfényűen beszélni, ha kutatnak, írnak. Király Péter esetében beszélhetünk, ha kell, szárazon is, de beszélhetünk érzelemmel töltöten is. Inkább érzelemmel töltöten kell beszélni Király Péterről, mert nemcsak nagy tudós, hanem nagyon jó, igazi ember is. És mindig ezt kell keresni: nemcsak a művészt, az író, a történészt, a filológust, hanem az embert is. Én éppen ezt szeretném hangsúlyozni, aláhúzni.

De itt előadást is tartott, és elkezdődött már a tudományos ülésszak is, mondhatjuk így. Egy előadás ez, és nekem holnap lehetőségem lesz bizonyos értelemben kibővíteni, egyes vonatkozásokban megismételni. Teljes mértékben osztozom abban a gondolatban, hogy Cirillnek és Metódnak még mielőtt Moráviába elindultak volna, megvoltak a maguk emberei, munkatársai. Ezek a bővített Cirill- és Metód-életrajzban úgy szerepelnek, mint "munkatársak", akik ugyanolyan szellemű, vagyis ugyanúgy gondolkozó, ugyanúgy érző emberek. Van ez akkor is, amikor az ABC-t létrehozták 855-ben. Itt egy kicsit eltér az álláspontunk. Részt vettek az első könyvek fordításában, szertartáskönyvek fordításában, a keresztény vallás terjesztésében. Ez néhány szakasz, amelynek folyamán a tanítványok száma is növekszik. Ez a Dragaisre vonatkozó

kérdés nagyon érdekes. Valószínűleg bolgár, hiszen a 9. században szó van egy Dragomir nevű bojárról, s egy aranyműves Draganról a 13. században. Ez nagyon érdekes bizonyíték Cirill és Metód tanítványainak bolgár származására. Nagyon érdekes, mert Metód valószínűleg más helyen volt börtönben.

Végezetül szeretném kifejezni nagy-nagy örömünket azért, hogy itt lehetünk, s Király Péter professzort ünnepelve mi a magyar tudományt köszöntjük sok évszázados hagyományaival, az igazság iránti szeretetével. Az igazság pedig egybeesik azzal, amit a bolgár tudósok, tudomány képviselnek. Kultúránk gyökerei a 9-10. századig nyúlnak vissza, és nagyon jelentős a bolgár nemzeti megújulás időszaka. Ebben a vonatkozásban teljesen szinkronban vagyunk magyarországi és bulgáriai bulgaristák.

Sztojan Radev: Köszönöm a rendkívül értékes gondolatokat, amelyeket Dimitar Angelov akadémikus megosztott velünk. Valóban megnyitottuk a bolgár szak megalapításának 35. évfordulója alkalmából szervezett tudományos ülésszakot, és holnap folytatjuk.

Juhász Péter: Előszőr is azt szeretném elmondani: rendkívül érdekes volt számunkra Király Péter előadása, de mégsem a tanítványokkal szeretném kezdeni. Általános felfogás szerint Cirill és Metód tevékenységét mindenekelőtt tanítványai kötik Bulgáriához. Ez a kapcsolat szerintem jóval korábbi volt. Nem akarok arra kitérni, hogy hány tanítvány lehetett Thesszaloniki környékén, vagy térítettek-e bolgárok között, de képtelen vagyok elhinni azt, hogy fordításaik akkor kerültek Bulgáriába, amikor Metód a nyolcvanas évek elején Bizáncban járt és két tanítvány ott maradt. Bizáncnak nem volt érdeke, hogy a szláv nyelvű könyvek, a szláv nyelvű liturgiai művek Bulgáriába eljussanak, egyszerűen megakadályozta

volna. Ha azt olvassuk, hogy Moráviában, amikor üldözték Cirill és Metód tanítványait, akkor valamennyien Bulgáriára gondoltak, Bulgáriába igyekeztek, amennyiben őket egyszerűen bizánci küldötteknek, misszionáriusoknak fogjuk fel, ez érthetetlen. Már ez is arra mutat, hogy Cirillnek, Metódnak és tanítványaiknak korábban is állandó kapcsolatuk lehetett Bulgáriával, amely határos volt Moráviával. Erről a kapcsolatról szerintem a Vatikán is tudott. Elképzelhetetlennek tartanám különben, hogy Metódot kinevezzék püspöknek abba a Sirmium-ba, amely akkor bolgár fennhatóság alá tartozott. Akkor szerintem már a Vatikánban is közismert volt. Tehát állandó és erős kapcsolat lehetett Cirill, Metód és a tanítványok között még mielőtt kiűzték őket Moráviából.

Cirill és Metód tevékenységének legjelentősebb szakasza Moráviára esett. Ezért a morvák utódai bizonyos fokig joggal mondhatják, hogy Cirill és Metód tevékenysége mindenekelőtt morva ügy. Cirill és Metód tevékenysége azonban óriási hatással volt valamennyi szláv nép kultúrájára, kultúrájának felvirágzására. Egy általános szláv úgryról is beszélhetünk tehát.

De ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy tevékenységüknek általános emberi jelentősége is van. Szinte azt mondhatnám, hogy Cirill volt az első marxista. Hát Velencében nem ő mondta azt, hogy mindenkinek joga van a saját kultúrájára, hát nem azt fejezte ki olyan költőien, hogy az Isten nem egyformán küldi az esőt mindannyiunknak, a nap nem egyformán süt mindannyiunkra, a levegőt nem egyformán lélegezzük be mindannyian, és ti nem restelltek csak három nyelvet elismerni?

Bár tevékenységük legjelentősebb szakasza Moráviára esett, bár általános szláv jelentősége van műveiknek, bár általános elvi jelentősége van tevékenységüknek, szerintem tevékenységük mégis mindenekelőtt bolgár. Hogy

miért? Ha Bulgária nem fogadja be tanítványait, akkor ma csupán a Vatikán kéziratárában néhány iratból értesülnénk, tudnánk tevékenységükről, az egész művük pusztába kiáltott szó maradt volna.

Már többször elhangzott ma este is, hogy az első felvirágzott szláv kultúra bolgár kultúra volt. Én nem ezt a vonalat szeretném folytatni, s befejezésül csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy ez a bolgár-szláv kultúra egységes bolgár szláv kultúra volt. Ezért az én fülemet bántja az, hogy már kezdettől két iskoláról beszélünk. E két iskola - ez nemcsak matematikai kifejezés, hanem olyan érzelmi, ha nemis logikai tartalommal bír, hogy - mintha nem lett volna egységes. Mintha különbözött volna az egyik a másiktól. Ha például művészet-történetről van szó, és azt mondjuk, hogy tirnovói iskola, tudjuk azt, hogy ennek az iskolának több helyen voltak műhelyei, és mégis egységes volt. És hogy mennyire egységes volt az ohridi és a preszlavi iskola, elég ha csak azt említem meg, hogy amikor az Ohridban tanító Kliment lett Bulgária érseke, akkor a preszlavi iskolában lévő Naum folytatta az ő tevékenységét. Én meggon-dolnám, hogy a jövőben használjam-e úgy, mint az elmúlt évtizedekben állandóan történt, hogy a "két iskola". Ez egy iskola volt.

De mivel holnap, holnapután is lesz lehetőségünk folytatni, most befejezem. Köszönöm szépen.

Sztojan Radev: Köszönöm Juhász Péter elvtársnak. Nemcsak a preszlavi és az ohridi iskoláról van szó, hanem többről: a rávnai, a szilisztrai és a szófiai iskoláról is szó esik. Tulajdonképpen egy egységes iskoláról van szó, több központtal.

Ivan Popivanov: Szeretnék néhány szót szólni. E néhány szó a tisztelet, a megbecsülés és a szeretet szava Király Péter professzor, tudós iránt. Néhány szó-

val nemcsak a saját érzéseimet, hanem a szófiai Kliment Ohridszki Egyetem , valamint a Bolgár Írószövetség érzéseit, jókívánságait szeretném tolmácsolni, annál is inkább, mert a Bolgár Írószövetség megbízott azzal, hogy adjam át jókívánságait Király Péter professzornak.

Tegnap, amikor a repülőgépen Budapest felé utaztunk, több kérdés gondolkoztatott el. Arra gondoltam, hogy meg kell emlékeznünk a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem bolgár szakának 35.évfordulójáról. Elgondolkoztam azon, mit is jelent ez a 35 esztendő. Milyen sok erőfeszítést, megfeszített munkát, milyen sok reményt, küzdelmet, harcot jelent ez a 35 év? Gondoltam azokra, akik 35 évvel ezelőtt nekikezdték ennek a nagy ügynek. Gondoltam Nagypál Terézre, aki itt van közöttünk, s aki már nagyon sok év óta odaadóan dolgozik a magyarországi bulgarisztika felvirágoztatásán.

Már említettem más alkalommal, hogy pontosan 23 évvel ezelőtt érkeztem ide, mint bolgár lektor a budapesti egyetemre. Akkor én egy nagy kultúrával, a magyar kultúrával találtam szemben magamat, azonnal becsöppentem egy nagy barátság, a bolgár-magyar barátság középpontjába. Előttem Lilo Ralev elvtárs volt a lektor, aki azóta már elhunyt, az ő fia akkor középiskolás volt, most a nagykövetségen dolgozik. Mi Nagypál Teréz elvtársnővel együtt dolgoztunk: nagyon sokat segített, nagyon aktívan dolgozott mind az oktatói, mind a tudományos tevékenység területén, mind a hallgatók vonatkozásában, a bolgár lektorok tevékenységét támogatta. Akkor a szláv filológiai tanszéket Kniezsa professzor vezette.

Kapcsolataink az egyetemmél sohasem szakadtak meg, gyakran beszéltem telefonon Nagypál Terézzel, vagy más tanárokkal, oktatókkal, akik közül egyesek a mi egykori tanítványaink: hiszen a tanítványokról lévén szó, hadd említsem meg, hogy nemcsak Cirillnek és Metódnak, hanem

Király Péter professzornak, Nagypál Teréz adjunktusnak is megvannak a saját tanítványaik.

Szeretném elmondani, hogy tavasszal a Ludmilla Zsivkova nemzeti kultúrpalotában mi megemlékeztünk Király Péter professzor tevékenységéről, aki a nemzetközi "Cirill és Metód Díjat" ott átvette. Nagyon sokat lehetne beszélni a tevékenységéről, a munkásságáról, azonban nem szeretném elrabolni az idejüket. Szeretném azt is elmondani, hogy az a kiváló előadás, amelyet alkalmunk volt most hallani, egy mértékegysége, egy mércéje Király Péter professzor tudományos munkásságának: nagyon logikusan, meggyőzően sorakoztatja fel az argumentumokat. Természetesen mindaz, amit hallottunk, sokkal nagyobb terjedelemben lenne kifejthető. Vannak olyan tudományos közlemények, amelyek nagyon sok oldalt töltenek ki, de semmi újat nem hoznak a tudománynak. Természetesen nem mindegyik, de vannak ilyenek is.

Dimitar Angelov: Nagyon sok víz van bennük.

Ivan Popivanov: Mégpedig nem ásványvíz.

Dimitar Angelov: A szófiai egyetem, illetve a Bolgár Írószövetség által Király Péterhez és Nagypál Terézhez intézett üdvözlethez a szófiai Bulgarisztikai Központ, valamint a Bolgár Tudományos Akadémia is teljes mértékben csatlakozik.

Csavdar Dobrev: Én dilettáns vagyok, s lemondok arról, hogy hozzászóljak az előadáshoz. A modern irodalom, színház problémáival foglalkozom, tehát egészen más területtel. Ha az ember Budapestre jön - itt voltam egyetemista -, látja az élő épületeket, és látja az élő embereket, gondol a világra, akkor nagyon érdekes, kicsit talán kusza gondolatai születnek. A ma délutáni, nagyon nagy benyomásokat keltő találkozás után írtam néhány sort Király Péternek. Nino Nikolov barátomnak a jelszavát követem: az író, vagy az az ember, aki kultú-

rával foglalkozik, a dolgokat nevén kell hogy nevezze. /Csavdar Dobrev professzor a továbbiakban nagyon értékes, filozófiai töltetű gondolatokat fejtett ki az alkotó munkáról, és méltatta Király Péter professzor és Dimitar Angelov akadémikus munkásságát./

Sztojan Radev: A Tisza partján van egy nagyon szép város, amelyet Szegednek hívnak. Másképpen Szöged. Ennek a városnak az egyetemén dolgozik egy tudóscsoport, amelyet én - engedjék meg nekem - a világ legerősebb, ósbulgarisztikával foglalkozó csoportjának nevezek. És most külön szeretnék rámutatni H. Tóth Imre professzorára, aki Szeged város egyeteméről, a Tisza folyó partjáról hozta el üdvözlését.

H. Tóth Imre: Engedjék meg, hogy most az üdvözlő szavakhoz hozzájárulva, én is kifejezzem őszinte örömemet azért, hogy az a szegedi kis csoport, amely bulgarisztikával foglalkozik, évek óta élvezte, és élvezi Király Péter professzor támogatását.

Ha már tanítványokról van szó, szeretném kicsit aktualizálni ezt a kérdést. Én úgy gondolom, hogy vannak közeli tanítványok és távoli tanítványok. Nem Círrillről és Metódról beszélek, és itt hadd gondoljak arra, hogy mi szegedi szlavisták bizonyos fokig Király Péter távoli tanítványai is vagyunk. Emlékszem, hogy amikor 1952-ben megismerkedtem vele mint másodéves egyetemi hallgató, akkor ő már a Nyelvtudományi Intézetben volt, s nekem, kis senkinek azt mondta, hogy nyugodtan tegezhetesz. Nagyon örülök, hogy ez a kapcsolat tudományos kapcsolattá fejlődhetett. Nagyon sokszor tapasztaltam azt, hogy tudományos munkámban támogatott és bízott.

Most pedig hadd beszéljek egy kicsit a szakmáról. Beszéltem közeli és távoli tanítványokról. Most Metódnak és Konstantínnak a közeli és távoli tanítványairól

van szó. Éppen Király Péter volt az, aki Naum-ról, Metód és Cirill egyik nagyon hűséges és jelentős tanítványáról annak idején tanulmányt írt. Én azt gondolom, hogy beszélünk kell az ismert tanítványokon kívül a nagyszámú ismeretlen tanítványról is, azokról, akik Cirill és Metód ügyét Bulgáriában elterjesztették. A névtelenekről.

Vegyünk egy példát. Ahhoz, hogy egy pravoszláv templom működhessék, minimum 12 nagy kötetre van szükség. Semmi kétség aziránt, hogy a 10. század végén Bulgária kolostorai és templomai tele voltak könyvekkel. Anélkül nem tudtak volna működni. Ezért ahhoz a hatalmas információs robbanáshoz, amely Bulgáriában bekövetkezett a 9-10. században, óriási számú másoló, távoli tanítványra volt szükség. Még egy kicsit ezekről a névtelen tanítványokról beszélve, nincs kétségem afelől, hogy ők Magyarországon is működtek. Én úgy gondolom, hogy a magyar nyelvnek nem nagyszámú, de keleti rítusra utaló keresztény terminológiája Cirill és Metód névtelen tanítványainak a munkásságáról beszél. Hadd hívjam fel a figyelmet arra, hogy Szent Gellértnek a "Deliberatio" című művében, amely körülbelül a 11. század negyvenes éveiben keletkezett, van egy ablativus absolutusszal alkotott szerkezet, mondattani szerkezet: "supra gentibus methodianistis", Metód tanítványainak segítségével. A tudományban nagy vita van Szent Gellért művének e helyéről. Ma már kétségtelen számunkra Morin kutatásai alapján is, hogy a Maros vidékén, azon a területen, ahol Ajtonynak a birtokai voltak, jelen voltak Metódnak a tanítványai is, akik rendelkeztek a legfontosabb Cirill- és Metód-hagyománnyal, a szláv írásbeliséggel.

Még egy összefüggésre szeretném felhívni a figyelmet. Váczi Péter professzor meggyőzően fejtette ki

azt, hogy az az orosz őskronikában található közmondás, amely úgy hangzik, hogy "elpusztultok, mint az avarok elpusztulnak", Pannóniában keletkezett. Pannóniából Cirill és Metód tanítványai vitték el Bulgáriába, s Bulgáriából jutott el Bizáncba - megtalálható az egyik bizánci patriarcha levelében -, onnan Oroszország megkeresztelkedése után a bolgár és a bizánci befolyás útján jutott el a kijevi Oroszországba.

Ezt a példát csak azért hoztam fel, hogy bizonyítsam azt, hogy Cirill és Metód tanítványainak a sorsa korántsem világos minden tekintetben, s nem közömbös számunkra, magyarok számára sem.

Dudás Gyula: Az én feladatom talán a legnehezebb. Nem vagyok szakmabeli, így érdeemben nem tudok hozzászólni ahhoz az előadáshoz, amelyet az imént hallottunk Király Péter professzortól. Nem először fordul elő ilyen eset velem. Sokan, sokszor meg is kérdezték, hogy miért fogadom el a szíves meghívást ezekre a nagyszerű kerekasztal-beszélgetésekre. Tanulni jövök Önökhöz. Amit itt hallok, itt tapasztalok, azt nagyszerűen tudom hasznosítani az egyetemen: mint gazdaságföldrajzos térben és időben, mozgásában vizsgálom a dolgokat. Amikor Bulgáriáról tartunk előadást, természetesen részletesen - amennyire lehet - az előzményekkel, a társadalmi háttérrel is meg kell ismertetni a hallgatókat. A 34. tanévet kezdtem el az egyetemen, s ha valaki megkérdezné, hány kérdést tettek fel a hallgatók Bulgária történelmével kapcsolatosan, semmiképpen sem tudnám megmondani. Nagyon fontosnak tartják ezt a kollégiumot, és nagyon komolyan felkészülnek. Hogy a kérdéseikre válaszolni tudjak, ezért szorgalmasan látogatom a bolgár kulturális központ kerekasztal-megbeszéléseit. Hozzászólásom helyett ezért engedjék meg, hogy egy-két személyes élményt hadd mondjak el.

Amikor az első bolgár lektor érkezett Budapestre a bölcsészkarra, a Művelődésügyi Minisztériumba behívtak engem, azzal a kéréssel, hogy mutassam be az országot, mert nagyon fontos esemény volt az ő megérkezése. Részletes munkatervet dolgoztunk ki, miniszteri kocsit kaptunk, és lehetőséget nyújtottak arra, hogy repülőgéppel is utazzunk, ha a vendég kívánja. Számomra egy életre szóló élmény volt ez a nagyszerű megbízatás. Ez az élmény végigkísér pályámon.

Nagyon nagy örömmel és lelkesedéssel vettem tudomásul, hogy ilyen nagyszerű rendezvény keretében üdvözölhetjük a tanszéket, a vezetőjét, és egyik jeles munkatársát, akinél én annak idején ösztöndijas egyetemi hallgató voltam. Kivánom, hogy őrizzék meg egészségüket, alkotókedvüket. Sok sikert, boldogságot kívánok.

Sztojan Radev: Küldöttségünkben Bulgária különböző vidékeiről való emberek vesznek részt, de a nagykövet elvtárssal az élünkön mindannyian Szófia odaadó hívei vagyunk. Szeretném ezért megköszönni Dudás Gyulának a mai Szófiáról írt kiváló könyvét. Sok könyve van, de én csak ezt az egy könyvét említem meg.

Dimitar Draganovszki: Én is azzal a repülőgéppel utaztam tegnap, amely gyorsan iderepített bennünket. Nem annak a küldöttségnek vagyok a tagja, amely a bolgár szak 35. évfordulója és Király Péter professzor ünneplésére érkezett ide. Nem ennek a küldöttségnek vagyok a tagja, hanem egy másik küldöttségnek: mi új munkaeszközökön gondolkozunk a szocialista táborban. Az új munkafeltételekkel, a jövő szocialista emberének iparművészeti, ergonómiai problémáival foglalkozunk, azért dolgozunk, hogy új segítőtársakat találjunk, gondoljunk ki az embernek, hogy még termelékenyebben, alkotóbban tudjon dolgozni.

Kedves Barátom, Nino Nikolov meghívását fogadtam

el, így lettem részvevője a mai találkozóknak, a mai ke-rekasztal-beszélgetésnek. Szeretném határozottan kije-lenteni, hogy gazdagabb lettem mindazzal, amit hallot-tam, láttam, éreztem. Gazdagabb lettem a sok értékes eredménnyel, amellyel a magyar tudósok járulnak hozzá a bolgár mult kutatásához, s nagyon büszke vagyok arra, hogy olyan tudósokkal találkozhattam, akik az igazságért, a történelmi igazság odaadó feltárásáért folytatott kuta-tómunkáról beszélnek.

Nekünk, minden szocialista országnak két feladatunk van: hogy neveljük az új, szocialista embert, és hogy létrehozunk egy sokszorososan termelékenyebb hazai bázist, forradalmian új munkaeszközöket, új termelőerőket terem-tsünk meg a társadalmunkban. Mindennek az emberre kell alapulnia: az emberre, aki a technikának, a technológiá-nak, a termelési viszonyoknak az alkotója.

Az egyik gondolat, amelyet fontosnak tartok: aki nem ismeri a saját multját, nem tudja építeni jelenét sem, ha pedig nem tudja építeni saját jelenét, akkor nem tud irányt venni saját jövőjére sem. Éppen ezért nagyon lényeges mindaz, ami a történelmi multunk föltárása ér-dekében, jelenünk és jövőnk, jövőndőbeli gazdaságunk ér-dekében történik, s nekünk országainkban a tudományos-technikai forradalmat most már a valóságban kell véghez vinnünk, hogy több tartalék álljon rendelkezésünkre az ember nevében, az ember boldogságának szolgálatában, hogy a következő nemzedékekben létre tudjuk hozni, ki tudjuk formálni a sokoldalú, a harmonikusan fejlett sze-mélyiségeket.

Ebben az értelemben Cirill és Metód is a skolasztika hagyományossága ellen küzdött, s ez korokban forra-dalminak számított. Képletesen szólva: napjainkban ne-künk is mindannyiunknak az ő tanítványaiknak kell len-nünk, hogy eltérjünk a standard gondolkodástól, letér-

jünk a hagyományos utakról. A történelem is éppen erre tanít bennünket, hogy keressük az új utakat, a gyökereken új megoldásokat. Így a történelem és napjaink együttélése feltétlenül hasznos, eredményes.

Sztojan Radev: Köszönöm Dimitar Draganovszki professzor érdekes hozzászólását. Talán nem szabad elfelejtenünk, hogy a szocialista Bulgáriában van egy város, amelyet Sumen-nek hívnak, és amely városban 1948-ban, Georgi Dimitrov kezdeményezésére azt a házat, amelyben az 1848-49-es magyar nemzeti demokratikus forradalom vezetője, Kossuth Lajos élt egykoron, Kossuth Lajos Emlékmúzeummá alakították át. Ez az emlékmúzeum állandóan jelképezi a hungarológia jelenlétét a bolgár társadalmi élet minden területén. Hangsúlyozom, mert eddig a magyarországi bulgarisztikáról beszéltünk, de a magyarországi bulgarisztika bulgáriai lelke a bulgáriai hungarológia. Itt van Alekszandar Alekszandrov elvtárs, a város tudományosságának képviselője, aki ezt megelőzően lektor is volt Budapesten. Átadom neki a szót.

Alekszandar Alekszandrov: Nagyon sokszor előfordult már, hogy találkozom magyar csoportokkal, amelyek meglepetéssel tapasztalják, látják, hogy Kossuth Lajos szobor van Sumenben. Aztán elindulnak a Kossuth Lajos utcán, hogy eljussanak a Kossuth Lajos Emlékmúzeumba. Ez természetesen a bulgáriai hungarológia passzív sumeni jelenléte. Már nyolc éve, hogy a "Dobri Vojnikov csitaliste"-ben fakultatívan lehet magyar nyelvet tanulni, már második éve van magyar lektor a tanítóképző főiskolán, és már négy éve annak, hogy testvéri együttműködési kapcsolataink vannak a debreceni egyetemmel, s a debreceni szlavista kollégákkal nagyon sok közös témában dolgoztunk, és dolgozunk a jövőben is. Eddig csak egyetlen cikk, egy recenzió jelent meg sumeni körökből, amely a magyar nyelvvel foglalkozik, de reméljük, hogy

több fogja ezt követni.

A repülőgépen erre-felé utazva én szintén sok mindent ismét átéltem. Nagyon elevenen él bennem első találkozásom Király professzorral, amikor 1979-ben mint lektor ideérkeztem. Az első találkozáskor bizonyos respektust is éreztem, mint egy nagy tudós iránt, de ugyanakkor éreztem a barát és az ember közelségét kiváltó érzését is. Emlékszem biztató, meleg szavaira, amikor az első tanév végén szinte lehetetlen feladatra vállalkoztam, hogy magyar nyelven olvassak fel egy előadást Círrillről és Metódról a tanszéken.

Bár nagyon sokat lehetne beszélni, csupán két dolgot szeretnék megemlíteni. Írók, költők, zeneszerzők, festők közül nagyon sokan keresték azokat az emberi megnyilvánulásokat, amelyek az ember örökkévalóság felé való igyekezetét fejezik ki. Az öröklét felé való irányultságukban, törekvésükben az emberek szerintem két csoportra oszlanak. Az emberek egyik csoportja az örökkévalóságot úgy értelmezi, hogy saját testéből, véréből hasonlót hoz létre, és ezeket felnevelve akarja átadni az örökkévalóságnak.

Az emberek másik csoportja ezt a törekvést, igyekezetet másképpen értelmezi. Az e csoporthoz tartozó emberek olyan "utódokat" hoznak létre, akik tetteik, munkásságuk folytatói lesznek. Tetteik, munkásságuk folytatásával kívánják biztosítani az utat az örökkévalósághoz.

Nyilván érzik és észrevették, hogy azért osztottam így két csoportra az embereket, hogy kifejezésre juttassam, hogy kedves, ünnepelt Király Péter professzorunk, és vele együtt Nagypál Teréz e második csoporthoz tartozik.

Szeretném végül elmondani, hogy az ilyen ünnepi összejöveteleken mindig van egy olyan veszély, hogy a hálánkat, a köszönetünket kifejező szavak majdnem mindig

bucsuzásnak is hangzanak. De azt hiszem, nagy különbség van egy hivatalnok nyugdíjazása és egy tudós nyugdíjba vonulása között: hiszen egy tudós számára a nyugdíjazás tulajdonképpen nincsen, eléri a nyugdíjkorhatárt, esetleg nyugdíjba vonul, de nyugdíjasként sohasem áll meg, hanem mindig dolgozik. Különösen vonatkozik ez azokra a tudósokra, akiknek még nagyon sok olyan gondolatuk, ötletük van, amely további munkát, kutatást igényel. A bolgár tudományosságban van két ember: Alekszandar Teodorov-Balan és Mihail Arnaudov, akiknek pár hónap hiányzott ahhoz, hogy megérjék a 100 évet. Király Péter professzornak az az előnye is megvan, hogy ő nagyon idős embereknek a gyermeke, hiszen - ahogy megtudtuk - édesapja 100 éves, édesanyja a 94. évében van, s mindkettő testi, lelki, szellemi jó egészségnak örvend. Mihail Arnaudov számára a nyugdíjas évek voltak a legtermékenyebbek, hiszen a legtöbb könyvet nyugdíjas korában írta. Talán már mindenki érzi, mit szeretnék igen tisztelt Király Péter professzornak kívánni. Azt kívánom, hogy lépje túl a 100. év határát, és a 70-en felüli évek legyenek még termékenyebbek, mint amilyenek a 70-en aluliak voltak.

Sztojan Radev: Elvtársnők, Elvtársak! Hölgyeim és Uraim! Olyan sok érdekes gondolat hangzott el, olyan sok új oldallal gazdagodott a bolgár-magyar tudományos együttműködés, a Cirill- és Metód-kutatás, a szlavisztika, a hungarológia, a bulgarisztika, a költő hozzátesszi, a barátság és a szeretet terén is olyan szép érzés kapott itt szót kedves barátunk, Király Péter professzor iránt, hogy csak annyit tennék hozzá: a szellem lehetőségei valóban korlátlanok. Korlátlanok az igyekezetei, a törekvései is. De mégis a test hordozza mindezt. A halhatatlanná válásnak tehát két vonalon kell történnie. Ne felejtsük el ezt a két vonalat, fontos, hogy ez a két vonal egyensúlyban legyen. Mindannyiunk nevében nagyon

hosszú, alkotó életet kívánok Király Péter professzornak. Dimitar Angelov akadémikusnak még egy kellemes, megtisztelő feladatnak kell eleget tennie.

Dimitar Angelov: Ez egy halhatatlan mű. Ez a könyv a bolgár szellemiséget tartalmazza, a legrégebbi múltból ikonokat mutat be ez a kötet. Mi az ikonokban nem annyira egyházi tárgyakat, mint inkább a szépséget, az emelkedettséget, a szellem felé törekvést, az embert erősítő tárgyakat látunk. Ezért szeretnék befejezésként ilyen könyvet átadni. Minden jót, sok sikert kívánok Király professzornak.

Nino Nikolov: Köszönöm Sztojan Radevnek a kerekasztal-beszélgetés nagyon ügyes vezetését. Amikor az ember úgy érzi magát, mintha otthon lenne, a dolgok mindig sokkal könnyebben zajlanak. Köszönet mindannyiuknak aktív részvételükért. Ez a három óra anélkül repült el, hogy észrevettük volna, mikor és hogyan is telt el. Köszönöm nagykövet elvtársnak, hogy mindvégig ittmaradt kerekasztal-beszélgetésünkön.

Engedjék meg, hogy végül megköszönjem Király Péternek, hogy ilyen melegen, szívből tudja fogadni az embereket. A nagyon kellemes, szívélyes találkozás emlékére fogadjon el még egy jelképet a bolgár kulturális központtól: az 1300 éves Bulgária plakettet.

Mivel ma estig csak a férfiakról mondtak szép szavakat, engedjék meg, hogy a plakettet átadjam Nagypál Teréz elvtársnőnek, nagyon régi, kedves barátunknak.

Király Péter: Tisztelt Nagykövet Elvtárs! Kedves Barátaim! Megható számomra, hogy a tanítványokról szóló rövid, kis előadásommal összefüggésben annyi nemes gondolat hangzott el. Ószintén meg kell vallanom, hogy valahányszor ide, a bolgár kulturális központba jövök, mindig úgy érzem magamat, mint odahaza. Most is ezt a meleg, baráti légkört tapasztalom. Számomra nagyon biz-

tató erőként hat az, hogy itt valóban rendkívül nemes, sőt az emberiség jövőjét érintő fontos gondolatokat hallattunk.

Amiért azt kértem, hogy szólhassak, az a hiányérzetem, hogy a tanítványok kapcsán egyvalamiről megfeledeztünk: és ez a "fiatal" tanítványok. Nem jó az, ha nincsennek fiatal tanítványok. Márpedig itt a teremben is vannak négyen-öten, akik már jelenleg is sokat és jelentőset publikáltak. Rövidre fogva: fiatal tanítványok, utódok nélkül, a folytatók nélkül bulgarisztika sem lenne. Ezért azt kívánom, hogy a fiatalok eredményesen folytassák azt a munkát, amelyet az elődök elkezdtek.

Резюме

Петер Кирай анализира по-задълбочено понятието "учениците". На основа проучването на старобългарските извори могат да бъдат установени следните варианти в значението му: "предтечите", "покръстените", "приелите учение", "сътрудниците", "учителите" и "продължителите на делото".

В обсъждането, ръководено от председателя Стоян Радев, взеха участие: Димитър Ангелов, Петер Юхас, Иван Попиванов, Чавдар Добрев, Стоян Радев, Имре Х. Тот, Дюла Дудаш, Димитър Драгановски, Александър Александров.

H. Tóth Imre:

A magyar nyelv bolgár-szláv elemeiről

Имре Х. Тот:

Относно българо-славянските елементи
в унгарския език

Nino Nikolov: Tisztelt Király professzor! Tisztelt H. Tóth professzor! Kedves Barátaink! Nyilván tudják, hogy pár éve óta kerekasztal-beszélgetéseket szervezünk. 1985 februárjában Bödey Józsefnek a munkásságával foglalkoztunk, 1985. november 18-án Szondi György munkásságával, 1986. április 14-én Juhász Péter munkásságával, 1986. október 16-án Király Péter munkásságával, és ezt a sorozatot folytatva ma, 1988. április 25-én, H. Tóth Imre professzor tiszteletére szerveztük ezt a kerekasztal-beszélgetést.

Mielőtt átadnám a szót a kerekasztal-beszélgetés vezetésére Király Péter professzornak, hadd említsem meg pár szóval azokat a tudományos konferenciákat is, amelyeket a budapesti, a szegedi, valamint a debreceni egyetemen közösen szerveztünk.

1985-ben Szegeden, Budapesten, Keszthelyen és Zala-váron tudományos konferenciákat szerveztünk Metód halálának 1100. évfordulója alkalmából. 1986 októberében emlékeztünk meg a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen a bolgár szak fennállásának 35. évfordulójáról. Tavaly márciusban a budapesti és a debreceni egyetemen közösen emlékeztünk meg Dimcsó Debeljanov, a leglíraibb bolgár költő születésének 100. évfordulójáról.

Szeretném felhasználni az alkalmat arra, hogy köszöntsem itt Nyomárkay István elvtársat, az ELTE BTK Szláv Tanszékének új vezetőjét.

A Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ a jövőben is mindent megtesz azért, hogy ezek a rendezvények, közös konferenciák, amelyek nagyon érdekesek és értékesek voltak, hasonló eredményességgel folytatódjanak.

Szeretném ugyanakkor megköszönni Király Péter pro-

fesszornak azt, hogy elvállalta a tudományos konferenciáink, kerekasztal-beszélgetéseink anyagának áttekintését, szerkesztését, azzal a céllal, hogy ezek közös erőfeszítésünkkel nyomtatásban is megjelenjenek.

Király Péter: Kedves Barátaim! Kedves H. Tóth Professzor! Nagy megtiszteltetésnek érzem azt, hogy H. Tóth professzor előadása előtt néhány szót mondhatok. Mindnyájan megkaptuk H. Tóth Imre önéletrajzát és tudományos munkásságát bemutató tájékoztatóját. El kell mondanom azonban, hogy H. Tóth Imre tudományos munkássága ennél sokkal szélesebb és gazdagabb. Megkaptam H. Tóth Imre teljes tudományos munkásságának jegyzékét is, és ez igen tekintélyes, már csak a számot tekintve is, 130 körül van, de ennél sokkal jelentősebb módszertani és tematikai vonatkozásban az a munkásság, amit ő kifejtett.

Nem akarok részletesen foglalkozni H. Tóth Imre barátunk tudományos munkásságával, de a nyelvészeti irányzatok szemszögéből szeretnék ezzel kapcsolatban néhány szót elmondani.

Tudott az, hogy a háború utáni években a nyelvtudományt tisztelték meg a különböző irányzatok, talán az irodalomtudományt, a történettudományt sem oly mértékben, mint a nyelvtudományt. Ha ebből röviden néhányat fel akarnék sorolni, akkor emlékeztetnem kell a következő irányzatokra: marxizmus, ennek egy időben egyik merev formája, a marizmus, azután - a sorrend nem fontos - következett az amerikai deskriptív nyelvészeti irányzat, generatív grammatika, közben jöttek mások is, mint a matematikai nyelvészet, szociolingvisztika, egybevető nyelvészet, stb.

Ha mindezeket most röviden értékelni próbálnánk, azt kell mondani, hogy valamennyinek megvolt a jelentősége. Egy irányzatot nem említettem, a hagyományosnak mondott történeti összehasonlító, vagy történeti nyelv-

szeti iskolát, amelynek Magyarországon igen nagy hagyományai voltak, és hozzá kell tenni, hogy nemzetközi viszonylatban ennek az irányzatnak a művelői nagy elismerést vívtak ki.

Annak ellenére, hogy voltak évek, amikor a hagyományos irányzatok követőit nem illették túl sok dicsérettel, és a modern, elsősorban a szélsőséges modern irányzatok képviselői agresszivitást fejtettek ki, H. Tóth Imre a hagyományos, vagy megreformált történeti nyelvészeti iskola mellett kötött ki. Tudjuk azt mindnyájan, hogy nyelvemlékekkel foglalkozott, paleográfiai elemzésükkel, hangtani elemzésükkel, nyelvészeti elemzésükkel, majd fokozatosan kiszélesítette vizsgálódásait, és megírta például a Cirill és Metód életét bemutató, mélyen elemző munkáját.

H. Tóth Imre ezért a munkásságáért idehaza és külföldön is, mindenekelőtt elsősorban Bulgáriában, de egy időben a Szovjetunióban is, igen magas tudományos elismerésben részesült. Én csak teljes elismerésemet tudom kifejezni H. Tóth Imrének ezért, hogy ilyen hűségesen, következetesen kiállt eme irányzat mellett, annál is inkább, mivel én is, legalábbis részben, ilyen területekkel foglalkoztam és foglalkozom mai napig.

Mint a meghívóból láthatjuk, H. Tóth Imre újabb területre terjesztette ki vizsgálódásait: ez a magyar nyelv bolgár-szláv elemének a kérdése.

Azzal szeretném zárni bevezető soraimat, hogy további sikert kívánok H. Tóth Imre professzornak, kedves barátunknak, és arra kérem, hogy tartsa meg előadását.

H. Tóth Imre: Kedves Kollégák! Kedves Király Péter Professzor! Nagyon köszönöm az elismerő szavakat. Mindenkinek jólesnek ilyen szavak ebben az őszinte elismerésben, amit kívántál.

Amiről most beszélni fogok, a magyar nyelv bolgár-

szláv jövevényszavainak a kérdése. Mielőtt részletesebben foglalkoznék a témával, engedtessek meg nekem, hogy a *captatio benevolentiae* címén néhány szót szóljak ennek a munkának a keletkezéséről, és egyúttal utaljak arra, hogy az előadásom tulajdonképpen mi is akar lenni. A magyar nyelv szláv jövevényszavainak kérdései olyan széles és bonyolult téma, amelynek magyar tudósok három nemzedéke szentelte idejét, anélkül, hogy a kérdés végleges megoldására jutott volna. Hozzáteve azt, hogy végleges megoldás nincs a tudomány területén. Tehát itt is most egy nem végleges megoldás születik. Asbóth Oszkár professzor, Melich János és Kniezsa István professzor voltak azok a tudósok a múltban, akik ezekkel a kérdésekkel Magyarországon a legtöbbet foglalkoztak, majd pedig olyan kiváló nyelvészek, mint Décsy Gyula, Hadrovics László, Kiss Lajos, és még sokan mások. Aki ezzel a kérdéssel akar foglalkozni, nem nézheti úgy ezt a munkát, hogy *deus ex machina*-ként megállapításokat tesz. Természetesen megállapításokat kell tennie minden tudománynak, ez egy alapvető dolog: a tudomány megállapít, osztályoz és magyaráz. De itt, ezen a területen a megállapítások lehetetlenek az előzmények - a tudományos előzmények - nélkül. A magyar nyelv szláv jövevényszavainak vizsgálatánál ez azt jelenti, hogy figyelembe kell venni a már említettek e téren végzett kutatásait.

Ebben a dolgozatban, amelyet most Önökkel ismertetni fogok, tulajdonképpen mint tanítvány jelentkezem: mint nem látott tanítványa Asbóth Oszkárnak, Melich Jánosnak, s mint tanítványa Kniezsának és Hadrovicsnak. Nekem volt szerencsém együtt lenni Hadrovics professzorral, akitől sokat tanultam. Amit tehát itt elmondok, egyrészt a magyar szlavisztika klasszikusainak a tudományos megállapításaira épül, a másik része pedig az én hozzájárulásom: az utóbbi évek nyelvészeti kutatásainak figyelembevételé-

vel, illetve az általános nyelvészet, az általános szlavisztika mozgását figyelembe véve bizonyos megállapításokat módosítok a magyar nyelv bolgár jövevényszavait illetően. Hogy aztán ezek a módosítások mennyire fogadhatók el, mennyire nem, ezt a tisztelt kollégákra bízom.

Ujra mondom tehát: ami itt ebben az előadásban novum, az az, hogy megpróbálok a meglévő anyag kritikai áttekintése után értékelést adni, hozzátéve azt, hogy ez a téma tulajdonképpen nem egy tanulmányt, hanem egy egész életet követel.

Hozzá kívánom azt is tenni, hogy abban, amit itt el fogok mondani, e rövid kis bevezetőben - talán a kevésbé szakemberek számára - el kell azt mondani, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavainak tanulmányozása során megállapítottak néhány kritériumot, amelyek segítséget adnak a jövevényszavak átvétele helyének, idejének és az átvett nyelv kérdéseinek a megállapítására. Hiszen Asbóth Oszkár is alapvető kérdésnek tekintette azt, hogy melyik szót mikor, mely szláv nyelvből vettük át. Ehhez tudományos módszert tulajdonképpen Asbóth reagálására Melich János dolgozott ki, amikor néhány ilyen kritériumot állapított meg a magyar nyelv szláv jövevényszavainak osztályozása számára.

Az első és legszigorúbb kritérium a hangtörvények megléte. Tehát az, hogy a szláv tj, dj helyén st, zsd van, vagy nincs. Ha st, zsd van, akkor ezek a szavak minden valószínűség szerint bolgár eredetűek, ha nem ez van, akkor nem bolgár eredetűek.

Ez a hangtörténeti kritérium a legbiztosabb támaszunk, de meg kell mondanunk, hogy viszonylag kevés ilyen szó van, ahol ez alkalmazható.

Van olyan hangtörténeti kritérium, amely nem az átadás helyére, hanem az átadás korára vonatkozik. Ez az óbolgár, ószláv, vagy a régi szláv nyelvben megjelenő

orrhangú magánhangzókat jelenti: ha az o, e nyomai megvannak benne, akkor nagyon korai az átvétel, ha például goromba, gomba, gerenda, szent szóról van szó, akkor nagyon korai az átvétel, valószínűleg a X. század végéig, esetleg a XI. század végéig. Ez tehát nem világít rá egy átadó helyre, de rávilágít az átadás korára.

A következő kritérium a történelmi kritérium lenne. Ilyen történelmi kritériumot alkalmazott Melich a király szavunk eredetével kapcsolatban. Szerinte a király, mint intézmény csak olyan szláv nyelvből kerülhetett a magyarba, ahol ennek intézménye volt, tehát "király" volt. A honfoglalás korában ily módon elsősorban a szerb-horvát nyelv jöhet számításba.

A harmadik elv a kultúrtörténeti elv, ennek ismertetésére a pilis szót említem meg. Pilis azt jelenti, hogy 'tonzúra'. Ez a szavunk olyan katolikus szlávok nyelvéből való, akiknél a tonzúra ismeretes volt. Márpedig az ortodox szlávoknál a papnak nincs tonzurája: csak kicsit megstuccolják - ha szabad azt mondani - a papjelöltet, de tonzurát nem kap. Ilyen szempontból ennek a szónak az eredetét tehát nem ortodox típusú szlávoknál, hanem nyugati típusú szlávoknál, valószínűleg a horvátoknál lehet keresni.

Ez a négy kritérium az, ami állandóan előjön szavaink értékelése közben, s amire vizsgálódásaink során most is figyelemmel kell lennünk.

A magyarság a Kárpát-medencében való megtelepülése után jelentős változásokat élt át: megismerte a földművelés közép-európai formáját, megváltozott életmódja, lakása, öltözködése, táplálkozása. Még jelentősebb változást jelentett a kereszténység felvétele és az állam megszervezése.¹ Mindez a magyar nyelv változásokra legérzékeny-

nyebb struktúrájában, a szókinszben is tükröződik a különféle jövevényszavak meghonosodása révén. E jövevényszavak között jelentős számban vannak szláv eredetűek. A magyar nyelv szláv eredetű szavai az irodalmi nyelv szókinszének 12,4 százalékát teszik ki.²

A tudományos magyar szlavisztika megalapítója, Asbóth Oszkár /1852-1920/ volt az, aki az elsők között felfigyelt arra, hogy szláv jövevényszavainkat az átadó nyelvtől függően rétegekre oszthatjuk. E rétegek feltárása során Asbóth Oszkár rendkívül nagy szerepet tulajdonított bolgár-szláv eredetű jövevényszavainknak. Asbóth Oszkár kutatásainak egyoldalúságát Melich János /1872-1963/ helyesbítette, aki a bolgár hatás mellett hangsúlyozta a többi szláv, elsősorban a horvát és a szlovén nyelv magyarra tett hatását is. Melich János érdeme, hogy Asbóth kritikájának hatására kidolgozta és kibővítette az egyes rétegek elkülönítésére szolgáló tudományos módszert, amelynek klasszikus összefoglalását nyújtja „Nyelvünk szláv jövevényszavai” c. művében.³

A magyar nyelv szláv jövevényszavainak kutatásában kimagasló hely illeti meg Kniezsa István /1898-1965/ professzort, aki egész sor résztanulmányban és „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. sajnós befejezetlenül maradt művében összegzi, értékeli az eddigi kutatások eredményét és kijelöli a további munka főbb irányát. Kniezsa István nagy érdeme, hogy az Asbóth Oszkár által kívánatosnak tartott, de Melich János által kellőképpen nem méltányolt magánhangzók kvantitásával foglalkozó vizsgálatokat is bevonta szláv jövevényszavaink forrásai meghatározásának munkájába.

Kniezsa István „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. immár klasszikussá vált művének I/1. kötetében a bolgár-szláv /továbbiakban csak bolgár/ jövevényszavainkat illetően különböző csoportokat állít fel. Kétségtelenül

bolgár eredetűnek tartja a következő szavainkat: berce, bolgár, goromba, lencse, mezsgye, mostoha, nadrág, nyüst, ontok, panasz, pamat, pest, porong, rozsa, siska, szerencse, vádol, zarándok. Valószínű, vagy lehetséges, hogy bolgár eredetű imely, konkoly, ladik, palota, szavat szavunk. Bolgár ill. keleti szerb, vagy óhorvát, esetleg ószerb átvett feltételez bélézna, bocsk, eszterga, gabona, östör, palást, pítvar szavaink esetében. Jellemző, hogy a bizánci rítusra utaló, igen régi keresztény terminológia szavait Kniezsa nem tekinti egyházi szláv eredetűnek. Ide sorolhatók a diák, karácsony, kereszt, /talán a keresztel/, pap és szombat főnevek. Az óegyházi szláv származtatás ellen szól szerint az a tény, hogy: 1. Az óegyházi szláv a magyar nyelvre semmilyen hatással nem volt. Még a későbbi egyházi szláv hatás is "egészen minimális". 2. A bizánci rítus a honfoglalás után nem játszott komoly szerepet Magyarországon.⁴

Kniezsa bolgár eredetű jövevényszavaink átvett forrásának meghatározásánál különféle kritériumokból indul ki. A legegyszerűbb és legnagyobb bizonyító erejű a fonetika, amely alapján mezsgye, mostoha, nyüst, pest, rozsa szavaink bolgár eredete kétségtelen. Jelentéstani kritérium alapján panasz szavunk bolgár eredetű, mert quere-monia, querula jelentésben csak az óegyházi szlávban van meg.⁵ Történeti és szóföldrajzi kritériumok szólnak amellett, hogy az ontok 'bélfonál' főnév bolgár eredetű. A takácsmesterség műszavai között ugyanis vannak bolgár eredetűek /pl. porong 'vasból való keret a vászon szövésére'/. Az a tény, hogy az ontok csak Erdélyben mutatható ki, a bolgár eredet földrajzi bizonyítéka.⁶

Kniezsa István rendkívül lelkiismeretesen vizsgálta meg szláv jövevényszavaink lehetséges forrását. Minden körülményt figyelembe vett vitás eredetű szavaink elbírálásakor. Figyelemmel kísérté más tudományterületek ered-

ményeit és azok hatására korábbi álláspontját gyakran meg is változtatta. Ezzel magyarázható, hogy vannak olyan szláv jövevényszavaink, amelyeknek a forrásáról megváltoztatta véleményét. Így pl. király főnevünket „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. művében történelmi kritériumok figyelembevételével valószínűleg horvát eredetűnek tartja,⁷ hiszen az állami terminológia déli-szláv eredetű. Ezzel szemben „A magyar állami és jogi terminológia eredete” c. akadémiai előadásában már e szó feltétlen nyugati eredete mellett tör lándzsát.⁸ Különösen sokat foglalkoztatta Kniezsát az állami és jogi élet terminológiájának eredete. Az ebbe a témakörbe tartozó szókincset déli-szláv, valószínűleg óhorvát eredetűnek tartotta. Jól látható ez az álláspontja az asztalnok, udvarnok és vajda szavaink magyarázatánál. „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. művében az első műszót a déli-szlávból származtatja, a második pontos forrását nem jelöli meg, míg a vajda esetében orosz, bolgár, vagy horvát eredeztetést lát valószínűnek. Ezt a véleményét a magyar állami és jogi terminológia eredetéről tartott előadásában úgy módosítja, hogy valószínűleg bolgár eredetű asztalnok, vajda esetleg az udvarnok, az ispán, zászló és vitéz szavunk. Bolgár eredetűnek tartja viszont a szavat, zuvaty szót, melynek jelentése: 'a lopás vádjának elhárítása azzal, hogy a gyanúsított megnevezi azt a személyt, akitől a kérdéses tárgyat vette, vagy kapta'.⁹

A magyar állami és jogi terminológia eredetére vonatkozó fejtegetéseit Kniezsa István azzal a megállapítással zárja, hogy "a magyar jogi terminológiának jelentékeny része déli-szláv, éspedig részben szerb-horvát, részben bolgár eredetű."¹⁰ Az előadást követő vitában, melyben nyelvészek és történészek, néprajzosok és irodalmárok vettek részt, Kniezsa álláspontját többen is kiegészítették. E kiegészítésből két megállapítást eme-

lünk ki: 1. Hadrovics László professzor szerint aligha valószínű a szerb hatás állami terminológiánk kialakulásában. 2. Perényi József professzor véleménye az, hogy az állami terminológia bolgár származású.¹¹ Kniezsa válaszában hangsúlyozza, hogy helyesebb volna azt mondani, hogy állami terminológiánk bolgár jellegű,¹² de vannak nem bolgár eredetű műszavai is /pl. király/.

Ez volt az álláspont a magyar nyelv bolgár jövevényszavait illetően Kniezsa István életében. Ettől az állásponttól csak a részleteket illetően figyelhetünk meg eltérést. Így pl. Bárczi Géza /1894-1975/ „A magyar szókincs története” c. könyvében dorong szavunkat - Asbóth nyomán - valószínűleg a bolgárból származtatja.¹³

Kniezsa halála után is aktuális téma maradt bolgár eredetű jövevényszavaink kutatása. Hadrovics László akadémikus két Kniezsa által nem vizsgált szavunkról bizonyította be, hogy szláv eredetű. Archaikus ill. tájnyelvi porgolát /porgolád, porgolác/ 'községkerítés' szavunkról meggyőzően mutatja ki, hogy bolgár átvétel. Az eddig megfeyjthetetlennek tűnő tüstént 'azonnal, mindjárt' határozószót illetően Hadrovics László a szláv származtatás mellett foglal állást, átadó nyelvként a bolgárt vagy a szerbet nevezve meg.¹⁴

A magyar nyelv szláv elemeinek vizsgálata komplex jellegű kutatásokat igényel, amelyekben jelentős szerep jut más szakterületek művelőinek. Különösen a történeti kutatásoknak a jelentősége nő meg a kérdések vizsgálatánál. A történettudomány régebbi eredményei eddig is felhasználásra kerültek a jövevényszó-vizsgálatokban. Azonban az újabb kutatások eredményei is jelentősen módosítják a nyelvészeti vizsgálódások irányát. Ami bolgár jövevényszavainkat illeti, utalunk itt azokra a megállapításokra, amelyeket állami terminológiánk egy részének bolgár eredetéről Perényi József professzor tett. Szerin-

te a magyarság jogi és állami terminológiája csak bolgár eredetű lehet, mert történeti adataink vannak Magyarországon egyes részeinek a bolgár államhoz való tartozásáról. Ennek az államalakulatnak a lakosaival került leghamarabb kapcsolatba a honfoglaló magyarság. A dunántúli szlávokkal való kapcsolatok valamivel későbbiek.¹⁵

Hasonló nézeteket vallott a nyelvész és történész Moór Elemér /1891-1974/ is, aki meggyőzően bizonyította, hogy a már Melich Jánosnál oly nagy szerepet játszó keleti szerb nyelvjárásokkal, amelyekre Kniezsa is több helyen hivatkozik, a magyarság a jelentős földrajzi távolság miatt nem is érintkezett.¹⁶ Következésképpen keleti szerb jövevényszavak nincsenek a magyarban. Ilyennek mimósított jövevényszavaink a bolgárból valók, hiszen a bolgárok jelenléte a honfoglaláskori Magyarországon területén a helynévanyagból jól kimutatható.¹⁷

Kniezsa István figyelembe véve azokat a helyesbítéseket, amelyek „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. műve kapcsán a különböző szakterületek művelői részéről elhangzottak, revideálta megállapításait. Kiinduló tételként megállapítja, hogy a X-XI. században a magyarok a bolgárokon kívül csak a kaj-horvátokkal, szlovénekkal és szlovákokkal érintkeztek.¹⁸ Mivel a magyar keresztény terminológia bizánci rítusra utaló műszavai /diák, kereszt, pap, szombat/ az említett szláv nyelvek közül csak a bolgárból ismeretesek, ezen szavak azoknak a bolgároknak a nyelvéből valók, akiktől mostoha, nyüst, mezs-gye szavunkat is vettük. Erre a feltételezésre elégséges alapot ad az, amit a történeti források alapján a bizánci egyház X-XI. századi magyarországi térítő tevékenységéről tudunk.¹⁹

Bolgár jövevényszavaink kérdéséhez Kniezsa István halála után Moór Elemér szólt ismét hozzá egy meglehetősen problematikus tanulmányban, amelyet „Az Árpád-monar-

chia kialakulásának kérdéséhez" c. alatt a Századok c. folyóirat Vita rovatában publikált. Moór Elemér itt is a történelmi viszonyokból indul ki. Alapvető megállapításait a következőkben foglalhatjuk össze.

1. A magyarok a X. században csak a bolgárokkal és szlovákokkal érintkeztek. 2. A keleti szerbekkel a magyarság sohasem került közvetlen érintkezésbe. 3. Szlovén jövevényszavak a XI. század előtt aligha kerülhettek nyelvünkbe. 4. A što nyelvjárást beszélő szerbekkel csak a Rigó-mezei csata után kerültek őseink kapcsolatba.²⁰

A fenti megállapításokból egyértelműen levonható az a következtetés, hogy azok a szláv jövevényszavaink, amelyek a X. század folyamán vettünk át, vagy a bolgárból, vagy a szlovákból származtathatók. Ha ezen átvételek délszláv jellegűek, akkor az átadó nyelv csak a bolgár lehet. Ha jövevényszavaink nyugati szláv jellegűek, a szlovák eredeztetés a valószínű.²¹ E tézishől kiindulva Moór állami terminológiánk korai rétegét bolgárnak, azaz bolgár eredetűnek nyilvánítja más, ún. kultúrszavakkal együtt.²²

Tekintsük át az elmondottak szemszögéből a magyar nyelv bolgár eredetűnek tulajdonítható jövevényszavaink kérdését!

1. A Kniezsa István által kétségtelenül bolgárnak minősített jövevényszavakon kívül történeti kritériumok alapján bolgár eredetű az a réteg is, amelyről Kniezsa lehetségesnek tartotta a bolgár eredetet.

2. Mivel keleti szerbekkel nem érintkeztek őseink, a keleti szerbnek tekintett jövevényszavak is bolgár eredetűeknek bizonyulnak /bélézna, östör, palást/. Ami a keleti szerb nyelvjárást illeti, említettük, hogy elsőnek Melich János operált a nyelvjárás magyarra tett hatásával. „A honfoglaláskori Magyarország” c. művében a bolgár-szláv lakosságról a következőképpen nyilatkozik: " a hon-

foglalás-körüli időkben a bizánci birodalom érdekeltségének a területén tehát a Szerémségben, a Duna-Tisza közén, a Maros-közén és a Tiszántúl, továbbá Erdélyben bolgár-török és délszláv: bolgár-szláv nyelvű népek laktak".²³ Azonban ez a megállapítása nem egyértelmű, mert az erdélyi szlávokról, akiket egyszer bolgár-szlávoknak minősített, a következőket írja: "Amennyiben Erdélyben a IX-X. században szlávok is laktak, ezek a honfoglalás ideje előtt a Balkánról, éspedig a bizánci érdekeltség területéről idevándorolt délszlávok voltak. Nyelvük a mai nyugati bolgár és a keleti szerb nyelvjárás IX. századi őse".²⁴ E szlávtság nyelvi emléke a Bělgardi /Gyulafehérvár neve/, a Zalutna²⁵ helynév, amennyiben nem későbbi eredetű. Ide vonható Szent István anyjának Běleknegini < Běloknegini neve, amely a bolgár-török Saroltu 'fehér menyét' szláv tükörszava. A személynévről írva Melich ismét hangsúlyozza, hogy olyan nyelvjárásból ered, amely a nyugati bolgár és keleti szerb nyelvjárás X-XI. századi őse.²⁶ Hasonlóképpen e nyelvjárás emléke még a Prokuj személynév, Szt. István nagybátyjának a neve.²⁷

Már láttuk, hogy keleti szerb jövevényszavak nem kerülhettek nyelvünkbe, mert a keleti szerbekkel közvetlen érintkezése a magyarságnak nem volt, de fonetikai jellegű megfontolások is kizárják a keleti szerb származtatás valószínűségét. A mai keleti szerb nyelvjárások, amelyek átmenetet képeznek a bolgár nyelvhez - sajátos balkanizmusaik miatt - eredetileg szerb nyelvjárások voltak, amelyek a XIII-XIV. századi sto nyelvjárások innovációiban már nem vesznek részt. Ez arra utal, hogy akkorra a keleti szerb nyelvjárások elkülönültek a sto nyelvjárásoktól. A keleti szerb nyelvjárások jellemző ősi szerb vonása az, hogy a két redukált hang helyén /b, b/ csak egy magánhangzó van.²⁸ Melich szerint az erdélyi szlávok nyelve a nyugati bolgár és keleti szerb

nyelvjárás IX. századi őse. Ez a megállapítás azonban a keleti szerb nyelvjárások ismeretében vitatható, mert a nyugati bolgárban a két redukált helyén két magánhangzó van /o, e/, míg a keleti szerb nyelvjárásokban pedig csak egy. Ez azt jelentené, hogy az erdélyi szláv nyelvjárásra egyszerre jellemző a két redukált helyén megjelenő két teljes képzésű magánhangzó és a két redukált helyén fellépő egy magánhangzó is, ami aligha lehetséges. Maga Melich is utal arra, hogy a Duna mentén megtelepedett délszlávok nyelvének a nyugati bolgár és keleti szerb nyelvjárás a folytatója, tehát nyelvük azonos az erdélyi szlávsságával. Azonban, amint a magyar nyelv e nyelvjárásból vett jövevényszavai mutatják, az ősszláv ^hb és b két külön hang volt ebben a nyelvjárásban.²⁹ Ez a tény kizárja, hogy keleti szerb jellegűnek tekintsük, mert a keleti szerbben az ősszláv ^hb, b helyén csak egy magánhangzót találunk. Így nemcsak földrajzi, de egy fontos nyelvészeti kritérium is kizárja azt, hogy a magyarok a IX-X. században a keleti szerb nyelvjárás őseiből szókölcsönzéseket vettek volna át.

Következésképpen a Bélgrad^h, Béleknegini, Zalatna, Prokuj tulajdonfőnév keleti szerbből való származtatásának lehetősége is elesik. Így az eddig keleti szerb eredetűnek tekintett bélēzna, östör, palást szavainkon kívül a Bélgrad^h, Béleknegini, Zalatna és Prokuj tulajdonnevek is bolgár eredetűek.

3. A feltételezett keleti szerb átvételekről mondotak érvényesek az ószerbnek minősített jövevényszavakra is. Így például Hadrovics László akadémikus azt feltételezi, hogy tüstént határozószavunk talán bolgár vagy szerb átvétel. Hangsúlyozza azonban, hogy az átvételnek korán kellett történnie, amikor még a redukált hangok megvoltak.³⁰ Ebben az esetben tüstént szavunkat ószerbnek lehetne tekintenünk. Ennek a feltételezésnek ellene

mond az a körülmény, hogy a szó átvétele idején az átadó nyelvben még megvoltak a redukált magánhangzók, hiszen az ĭ helyén található magyar ü megfelelés egy redukált magánhangzó folytatása. Ha az átvétel idejében, az átadó nyelvben még megvolt a redukált magánhangzó, akkor az átadó nyelv nem lehetett a szerb, mert a szerbekkel a magyarság a redukáltak megléte idején még nem került kapcsolatba. Egy másik hangtani forrás, a st megléte alapján /az ősszláv ^xskj helyén/ kérdéses szavunk lehet bolgár, vagy sto nyelvjárásbeli szerb is. Mivel azonban e szó a redukált hangok megléte idején került a magyarba, tehát akkor, amikor a sto nyelvjárást beszélő szerbekkel még nem érintkeztek őseink, a st hangkapcsolat is a bolgár eredetet valószínűsíti.

4. Láttuk, hogy Kniezsa István korábbi álláspontjával ellentétben bizánci rítusra utaló diák, kereszt, pap, szombat műszavainkat is a bolgárból származtatta. Ebből a szempontból figyelmet érdemel a karácsony főnév, amely Kniezsa István szerint a honfoglalás előtti szlávsnál volt elterjedve.³¹ A honfoglalás előtt őseink az akkor még túlnyomó többségükben pogány óoroszokkal és a már keresztény bolgárokkal érintkeztek. Az a tény, hogy a bolgárból is ismeretes a karácsony szó 'ein Tag um Weihnachten' jelentésben, valószínűvé teszi, hogy ez a szavunk is bolgár eredetű.

A magyar keresztény terminológia déli szláv eredetű, azaz kisebb részben a görög rítusú bolgárok, ill. a latin szertartású horvátok nyelvéből származik.³² Van azonban keresztény terminológiánknak egy rituális és nyelvi szempontból neutrális rétege is. Ide tartozik szent, szentel szavunk is. Ezek jellegzetes vonása az, hogy a szláv magashangrendű nazális helyén en hangkapcsolat fordul elő bennük. A nazálisok nyomait felmutató szláv jövevényszavaink átvételének legkésőbbi időpontja

a X. század vége.³³ A X. század végéig a magyarok csak a bolgárokkal és a szlovákokkal kerültek kapcsolatba. Mivel a keresztény terminológia délszláv eredetű, a szlovák származtatás lehetősége elesik. Így szent és szentel szavaink bolgár eredete valószínű, hiszen ezek a műszavak a kereszténység legalapvetőbb fogalmi körébe tartoznak, és nélkülük elképzelhetetlen a keresztény hitre való térítés. Mivel ez a térítés 973-ig a bizánci egyház tevékenységéhez fűződik,³⁴ jogos említett szavaink óbolgár származtatása. A nyugati egyház missziós munkája csak 973 után válik lehetségessé.³⁵

5. Ugy tűnik, hogy a magyar nyelv állami és részben jogi terminológiája is árnyaltabb megközelítést kíván. Bár kezdetben Kniezsa István kizárta a bolgár szókölcsonzés lehetőségét, később néhány műszót bolgárnak tekintett és elismerte a terminológia bolgáros jellegét. A Kniezsa István által bolgárnak tekinthető asztalnok, vajda, udvarnok, ispán, zászló, szavat műszavainkon kívül ide sorolható az udvar 'aula' és dolog 'tartozás'. Az utóbbi szót Kniezsa István a cse-horvát dűg 'debitum, officium' terminus technikusból származtatja azzal a megjegyzéssel, hogy csak a cse-horvátban lehet a szónak a magyaréval rokon jelentését, ill. jelentéseit kimutatni. Ha az alapjelentés, amiből a magyar műszó jelentései kifejlődtek, a cse-horvátban a 'debitum, officium', akkor nyugodtan tekinthetjük kérdéses szavunkat óbolgárnak is, mert a szó alapjelentése az óbolgárban is 'debitum', 'tartozás, adósság' volt. Nem beszélve arról, hogy egy cse-horvát dűg aligha adhatott volna a magyarban fonetikailag dolog hangalakot.³⁶

Összefoglalva az állami és jogi terminológia eredetéről mondottakat, a következő megállapítást kockáztatjuk meg. Valószínűnek látszik, hogy a keresztény terminológiához hasonlóan a magyar állami és jogi élet műsza-

vai is kettős eredetűek: van bennük egy korai réteg, amely minden bizonnyal bolgár, és van egy későbbi rétege, amely Horvátország meghódítása /1091/ után a horvátból került a magyarba. A bolgár réteget a honfoglaláskor itt talált állami szervezetben élt bolgárok nyelvéből vettük át, míg a horvát réteget jóval később. Kristó Gyula kutatásai alapján tudjuk, hogy a magyar állam két meghódított idegen államalakulatot kapcsolt magához. I. István lolo körül megdöntötte az Erdély déli részében létezett bolgár "politikai képződményt", amelynek élén a vajda állott.³⁷ Ennek a terminológiája került bele legkorábban a magyar állami és jogi élet szókincsébe. Minden okunk megvan ugyanis arra, hogy azt feltételezzük, hogy Krum kán az általa a bolgár birodalomhoz csatolt területeket államilag is megszervezte és központi irányítás alá vonta.³⁸ A bolgár terület bekebelezése után, mintegy száz évvel később került sor a tengeremelléki horvát államalakulat meghódítására.³⁹ Ennek állami és jogi terminológiájából kerültek a magyar nyelvbe a megfelelő késői horvát eredetű műszavak.

6. Többször szót ejtettünk már a Kárpát-medence bolgárjairól. Azonban alig került sor a magyar nyelv bolgár elemeinek vizsgálata során a bolgár eredetűnek tekinthető helyneveink vizsgálatára.

Melich János a Zalatna nevet az erdélyi szlávok nyelvéből származtatta, tehát valószínűleg bolgárnak tartotta. Long helynevünket, amely a nazális magánhangzó helyén meglévő o+n hangkapcsolat tanúsága szerint a XI. század előtti átvétel, Melich elsősorban bolgár-szlávnak tekintette.⁴⁰ A többi helynevek, pl. Zemplén, Zimony, Csongrád, Nógrád esetében Melich délszláv eredetet tart valószínűnek.⁴¹ Hasonlóan délszlávnak minősíti a Zagyva, Zagyóca folyónevet, bár megjegyzi, hogy szerbes alakja nem az a szerb nyelv, amilyen a mai szerb.⁴² De nem mentes

Melich János bizonyos ingadozásoktól sem, mert a Zemplén és az egyazon etimológiájú Zimony helynévről a következőket írja: "nem valószínűtlen, hogy a X. századi szerémségi ómagyar Zemlin név az ugyane korbeli óbolgár Zemlinz -nak az átvétele, s ugyanilyen óbolgár eredetű a felsőmagyarországi honfoglaláskori ómagyar Zemlin 'Zemplén' is." ⁴³ Fehér Géza éppen a Zemplén származtatásából kiindulva, Melich eredményeit továbbfejlesztve Nógrád, Csongrád helyneveinket és Tapoly, Tapolca folyóneveinket bolgár-szlávnak minősíti. ⁴⁴

Knieszsa István „Magyarország népei a XI. században” c. művében hangsúlyozza, hogy a bolgár lakosságot csak a bizánci források adatai alapján feltételezi, mert nyelvészetileg nem lehet kimutatni nyomukat. ⁴⁵ Igen meglepő az a megállapítása, hogy Erdély ősi bolgár lakosságának bizonyítására nem tudunk nyelvészeti bizonyítékokat felhozni. ⁴⁶ Knieszsa István a bolgár eredetű helynevek vizsgálatánál nem vette figyelembe azokat a toponimákat, amelyekben az ősszláv kt+i helyén st van a magyarban, mert Melich nyomán magyar helynévadást gyanított bennük, ⁴⁷ pedig ilyen helynév több is található Magyarországon.

Később Knieszsa István felülvizsgálta ezt az álláspontját, és vizsgálódásai alapján meghatározta azokat a helyneveket, amelyek kétségtelenül ill. nagy valószínűséggel bolgár eredetűek lehetnek. Knieszsa István elsősorban a kétségtelenül bolgárnak minősíthető kt+i hangkapcsolatra visszamenő st hangcsoportot tartalmazó helynévanyagot vizsgálta meg. E helyneveket a pest 'barlang, kemence' elemet tartalmazó földrajzi nevek csoportja alkotja. Knieszsa István 12 Pest, vagy -Pest komponensű földrajzi nevet mutat ki, amelyek 14 esetben fordulnak elő a forrásokban; pl: Mészpest /Zemplén megye/, Pestes /Erdély/, Kőpest /Esztergom megye/, Peskő /Komárom megye/, Bűdöspeszt /Miskolc közelében/. E helynevekről Knieszsa

István megállapítja, hogy bolgár jellegűek és az itt lakott bolgárok nyelvéből kerültek a magyarba.⁴⁸ A -grád elemű helynevek, ha azok délszláv jelleget mutatnak, akkor szintén származtathatók a bolgárból. Így valószínűleg bolgár eredetű a Visegrád, Nógrád, Csongrád és Belegrád is. Valószínű, hogy bolgár eredetű a Szeremlyén, Zemplén helynév is az ún. "epentheticum" miatt. Ide sorolható a Hernád alsó folyásánál található Kinizs helynév is.⁴⁹

Szláv eredetű helyneveink tanulmányozása lehetővé tette Knieszsa Istvánnak azt, hogy belőlük kiindulva településtörténeti következtetéseket levonva megrajzolja az itt élt szlávok, közülük a bolgárok elhelyezkedését a magyar-szláv érintkezések kezdetén. Hangsúlyozza, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavainak 3 fő rétege van: bolgár, nyugati délszláv /kaj-horvát-szlovén, később sto-horvát/ és szlovák. Ezek a rétegek a magyarországi szláv eredetű helynévanyagból is kimutathatóak. Bolgár lakossággal kell számolni a Duna jobb parti környékénél. Bolgárok laktak a Duna bal partjától déli irányban a Duna és a Tisza között. Településeik Keleten elértek a Hernád vonaláig.⁵⁰ Az e területen élt bolgársággal a magyarok hosszabb ideig tartó szimbiózisba kerültek, amint erre mostoha, déd, koma, unoka szavaink utalnak. Nem mellékes körülmény az, hogy Knieszsa István e tanulmányában három rokonsági kapcsolatot jelölő főnevet /déd, koma, unoka/, amelyeket korábban bizonytalan eredetűnek /déd, unoka/ ill. délszlávnak /koma/ minősített, bolgárnak tart, és a magyar-bolgár együttélés egyik bizonyítékának tekint.⁵¹

Moór Elemér a bolgár államszervezet nyomait vizsgálva "Ósi bolgár váruradalmakat" feltételez a Belgrád, Zemplén, Zimony, Nógrád, Fehérvár /Székesfehérvár/, Visegrád, Garadna, Csongrád és a forrásokból ismert Bele-

grád és Chingrad településeken, ill azok környékén.⁵²

Meg kívánjuk jegyezni, hogy Moór Elemér felfogásával nem minden kutató ért egyet. Kiss Lajos csak Pest-típusú helyneveket tartja bolgár eredetűnek, míg a Csongrád, Nógrád, Zemplén, Zimony, Zalatna toponimák esetében csak a délszláv jelleget tünteti fel és közelebbi meghatározást nem ad.⁵³ Ha elfogadjuk Kiss Lajos eljárását, még akkor is jelentős területen kereshetünk bolgár lakosságot, az általa is kétségtől bolgár eredetűnek tartott Pest-típusú helynevek alapján,⁵⁴ amelyeket jelentős számban felsorolt Knieszsa István. Lehetséges, hogy a további kutatások még újabb adatokkal is szolgálnak majd. Itt említjük meg a Pestes /1494/ helynevet, amely egy Temes megyéből való nemesi előnévben fordul elő.⁵⁵

Összefoglalva fejtegetéseinket megállapíthatjuk, hogy a történelmi Magyarország területén a honfoglalás korában élt bolgár-szláv lakosság, bár nem egyforma sűrűségben. Ez a bolgár-szláv lakosság államilag és egyházzal is meg volt szervezve. A magyarság itt élt bolgárokkal tartós kapcsolatba került, amelynek eredményeképpen a családi élet fogalomkörébe, a bizánci rítusú kereszténység műszavaiba, az állami és jogi élet terminológiájába, a takácsmesterség szókincsébe, de az életmód más szféráiba is tartozó jövevényszavakat vett át tőlük. A Kárpát-medencében élt bolgárok magyar nyelvre tett hatása jelentékeny volt. Jelentékenyebb, mint ez az első látásra tűnik. A magyar nyelvtudomány újabb eredményei és elsősorban Knieszsa István munkássága alapján mind részletesebben bontakozik ki az a hatás, amit a bolgárok a magyarságra tettek. Azonban a magyar-bolgár kapcsolatok tanulmányozásához még további kutatások szükségesek.

Jegyzetek

- ¹ Knieszsa István. Magyar-szláv nyelvi érintkezések. A magyarság és a szlávok. Szerk.: Szekfű Gyula. Bp., 1942. 169.
- ² Bárczi Géza. A magyar szókincs eredete. 2. kiad. Bp., 1958. 16
- ³ Melich János. A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Bp., 1910. 30.
- ⁴ Knieszsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1. Bp., 1955. 121. 155.
- ⁵ Knieszsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai ... 382.
- ⁶ Knieszsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai ... 361.
- ⁷ Knieszsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai ... 269.
- ⁸ Knieszsa István. A magyar állami és jogi terminológia eredete. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. VII. Bp., 1955. 240-241.
- ⁹ Knieszsa István. A magyar állami és jogi terminológia eredete. 240.
- ¹⁰ Knieszsa István. A magyar állami és jogi terminológia eredete. 242.
- ¹¹ MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. VII. / 1955./ Bp., 250, 265.
- ¹² Uo. 265.

- 13 Bárczi Géza. A magyar szókincs eredete. Második, bővített kiadás. Bp., 1958. 9o.
- 14 Hadrovics László. Jövevényszó-vizsgálatok. Bp., 1965., 41., 61.
- 15 MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. Bp. VII /1955./ 257-258.
- 16 E. Moór. Zur Geschichte südslawischer Völkerschaften im Karpatenbecken. Studia Slavica VIII./1962./, 282.
- 17 E. Moór. i.m. 285-291.
- 18 István Kniezsa. Zur Frage der auf Cyrillus und Methodius bezüglichen Traditionen auf dem Gebiete des Alten Ungarn. Cyrillo-Methodiana. Köln-Graz, 1964. 2o5.
- 19 István Kniezsa. Zur Frage... 2o4-2o6; Bödey József. A magyarok és bolgárok. Magyarország és Kelet-Európa. Szerk. Gál István. Bp., 1947., 218.
- 20 Moór Elemér. Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez. Századok. 197o., No. 2, 372.
- 21 Moór Elemér. Az Árpád-monarchia.... 372.
- 22 Moór Elemér. Az Árpád-monarchia.... 37o.
- 23 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország. Bp., 273.
- 24 Melich János. A honfoglaláskori.... 272.
- 25 Melich János. A honfoglaláskori... 242, 247.
- 26 Melich János. A honfoglaláskori... 252, 253
- 27 Melich János. A honfoglaláskori... 255.
- 28 Franciszek Sławski. Zarys dialektologii południowo-słowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych. Warszawa, 1962. 115-116.

- 29 Melich János. A honfoglaláskori... 197.
- 30 Hadrovics László. Jövevényszó-vizsgálatok... 61.
- 31 Knieszsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai ... 254.
- 32 Knieszsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai ... 265.
- 33 Knieszsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai ... 58.
- 34 Melich János. A magyar nyelv szláv jövevényszavai... 7.; Melich János. Szláv jövevényszavaink I/2. 420-422.
- 35 Gutheil Jenő. A magyarság és kereszténység Szt. István előtt. Vigilia, 25. /1960/ 459-466.
- 36 Knieszsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai ... 157.
- 37 Kristó Gyula. A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979. 110; Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp., 1980. 485.
- 38 Niederhauser Emil. Bulgária története. Bp., 1959.
- 39 Kristó Gyula. A feudális széttagolódás Magyarországon. 110.
- 40 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország... 124.
- 41 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország... 103, 106.
- 42 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország... 101.
- 43 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország... 89. 91.
- 44 Géza Fehér. Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V-XI. Jahrhunderten. Bp., 1921. 139.

- 45 István Knieszsa. Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert. Bp., 1938. 53.
- 46 István Knieszsa. Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert... 85-86.
- 47 István Knieszsa. Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert... 55.
- 48 I. Knieszsa. Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn. Studia Slavica. IX, /1963/ 28-32.
- 49 I. Knieszsa. Charakteristik ... 33, 34-35.
- 50 I. Knieszsa. Charakteristik... 43-44.
- 51 I. Knieszsa. Charakteristik... 28.
- 52 Moór Elemér. Az Árpád-monarchia... 364-365.
- 53 Kiss Lajos. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1980. 166-167, 465, 720, 509.
- 54 Kiss Lajos. i.m. 509.
- 55 Milleker Bódog. Délmagyarország középkori földrajza. Temesvár, 1913. 224.

/ Megjelent - in: "Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Szeged, 1983.135-158."/

Király Péter: Megköszönöm H. Tóth Imre professzornak igen tartalmas és a további kutatásokra ösztönző előadását. Többször említette Kniezsa István professzor nevét. Kniezsa István sajnos, nagyon fiatalon, 65 éves korában meghalt. Megjelentette a magyar nyelv szláv jövevényszavainak két kötetét, tehát a lexikális részét, és a jövevényszavak feldolgozását is tervezte módszertani, hangtörténeti, stb. vonatkozásban. Sajnos, ebből csak egy-két tanulmánya jelent meg, korai halála miatt nem tudta befejezni.

Nagyon örülök annak, hogy H. Tóth Imre ezt a témát választotta, mert hiszen a magyarországi szlavisztikának igen nagy adóssága, hogy a hazai szlavisták befejezzék Kniezsa professzor munkáját.

Teljes mértékben egyet kell hogy értsünk H. Tóth Imre ama gondolatával, hogy ezt a témát tovább kell kutatni - ő, vagy esetleg másokkal, többen -, és meg kell írni az összefoglaló, értékelő művet.

Valóban úgy van, hogy a jövevényszó-kutatás nem egyszerű. Egyebek között azért sem, mert például annak idején hiányoztak /és azóta nem túl sok változás történt / nyelvtörténeti szótárak, a nyelvjárási szótárak és a nyelvatlaszok.

Mindehhez hozzátenném azt is, hogy a szláv népek vonatkozásában a migrációval is számolni kell. Ezek a népek mozogtak, úgyhogy még ez is tovább bonyolítja a jövevényszó-kutatók munkáját.

De egyebekre is figyelemmel kell lennünk. Itt van például a többször említett Mészpest kérdése. Ez a Mészpest nagyon kedves nekem, tudniillik a szomszédos falut hívják így, ahol én születtem, Zemplén megyében: szlovák falu, magyarul Mészpestnek mondtuk, szlovákul Kucani-nak.

Ez azért érdekes, mert másképp hangzik keletiszlovákul, és másképp magyarul.

Nyomárkay István: Az előadást nagy élvezettel hallgattam, és azt szűrtem le belőle magam is, hogy erre az előadásra is az volt a jellemző, ami H. Tóth Imrének minden munkájára általában: módszeresség, világos, tiszta, egyértelmű stílus és megfogalmazás, amit azért kívánok külön is kiemelni, mert ez a bevezetőben már említett különböző, kevésbé és jobban zavaros nyelvészeti irányzatokról nem mondható el. Vannak időszakok, amikor az ember attól fél, hogy egy szép napon nem fogja megérteni egy másik nyelvész munkáját.

Itt nagyon szép hozzászólást hallottunk arról, milyen komplex módszerességre van szükség a jövevényszavak kutatásában. A hangtani kritériumokra, a jelentéstani kritériumokra és a történeti kritériumokra. Azt is láttuk, hogy bármelyik elhanyagolása azután tévtanoknak egész sorozatát szüli.

Én itt két kisebb dolgot szeretnék felvetni az elhangzottakkal kapcsolatban.

Az egyik a hálát adok kifejezés, amely nagyon érdekes kalk. Erről külön lehetne beszélni a tükör-fordítások és tükör-kifejezések kutatásában. Ha jól emlékszem, Zoltán András cikkében azt írja, mintha ennek a végső forrása görög lenne. Akkor úgy lehetséges, hogy a görögből valószínűleg lett egy latin kalk is. A görög megindult a maga útján a keleti rítusú szlávban, a latin pedig a nyugatiban, és valószínűleg ez az előzménye a magyar hálát ad-nak, ami visszakerült aztán a horvát nyelvjárásokba, szó szerint lefordítva.

A másik a szent-nek ilyen kategorikus profanizálása. Szent mindenféle kritérium alapján tulajdonképpen akármelyik nyelvből jöhet, mindegyikkel egyformán magyarázható. Amit az elején említettél itt félhangzókról,

nazális hangzókról, ezt kell minden egyetemi hallgatónak is jól megtanulnia, ez ennek az egész szlavisztikának az ábécéje.

Én nagyon élveztem az előadást, és azt hiszem, hogy ezeknek a kutatásoknak a továbbvitelére, sőt esetleg, amennyiben tudományban talán lehetne, a befejezésére, időleges lezárására akárki hivatott, más is lehet, akinek ehhez további termékeny, nyugodt, szép, derűs, munkáséletet kívánok.

Király Péter: Mint ismeretes, Nyomárkay István a nyelvi kölcsönhatások kutatásának elismert művelője. Ő is annyi biztatást adott H. Tóth Imre barátunknak, hogy ő hazatérve máris hozzáfog a téma további kutatásához.

Lengyel Károly: Szabad nekem is, mint abszolút laikusnak hozzászólnom? Mi bulgaristák általában azt szeretnénk - ezt el is kell mondanom -, hogyha a magyar nyelv összes szláv jövevényszaváról ki tudnánk mutatni, hogy bolgár eredetű. Hál'istennek ezt nem tudjuk megcsinálni. Mindenesetre nagyon örülünk, hogy egyre több és több szó, helység- és helyneveink kerül igen alapos kutatásra. Én is zempléni vagyok, és ezért hadd vessek fel két helynevet Zemplénből, talán ez is olyan, hogy bebizonyítja a bolgár-szláv eredetét.

Mivel Mészpest első szava biztosan magyar, a másik már szláv, tehát lehet, hogy magyar-bolgár-szláv eredetű. De talán meggondolandó ebben a vonatkozásban Szerencs neve is, amellyel kapcsolatban be van bizonyítva, hogy talán bolgár-szláv eredetű a Szerencs helyneveink. Itt van a Szerencstől négy kilométerre lévő Mezőzombor szavunk. A helység szintén Szerencshez közel fekszik, a Takta folyó mellett, és a Mező az magyar szó, de a Zombor, a Zubor, a 'bölény' szónak esetleg a bolgár-szláv-ból való eredeztetése is elképzelhető. Ezzel azt hiszem, újabb két helynévvel kapcsolatban kapnánk bizonyítékot

a Hernád, a Takta mellett.

Továbbá. László Gyula professzor a kettős honfoglalás kapcsán is gyakran foglalkozik a magyar nyelv keresztény terminológiájával, hogy miért olyan sok a szláv, délszláv elem. Itt talán nem kellene-e arra gondolnunk, hogy a Dunántúlon is esetleg azért találkozunk több délszláv, vagy bolgár-szláv eredetű helynévvel, mert itt talán Cirill és Metód tanítványoknak, hagyatékának a továbbélésével is számolnunk kell?

Király Péter: Még egy gondolatot szeretnék elmondani, azt hogy a szakembereinknek nemcsak a hazai, hanem a külföldi irodalmat is - s itt most elsősorban a szomszédos országokra gondolok - állandóan figyelemmel kell kísérniök. Például Eugen Paulinyi professzor és mások véleményét, akik szintén foglalkoztak a magyar nyelv szláv jövevényszavaival, véleményüket mérlegre kell tenni, állást kell foglalni, hogy miben van igazuk, miben nem.

Hollós Attila: A Pest helynévvel kapcsolatban szeretném azt elmondani, hogy amennyire én tudom, kétféle nézet van: vagy 'barlang', vagy 'mészégető kemence' volt az eredeti jelentése. A két etimológia szerintem nem zárja ki egymást. Legvalószínűbbnek azt tartom, hogy az eredeti jelentés a 'barlang' volt, tehát a Gellérthegy barlangja volt a névadója, és akkor valószínűbb, hogy a névadók bolgárok voltak még a honfoglalás előtt, és később az ottlévő mészégető kemencékre utólag vitték át, mondhatni, nép-etimológiája lett a helynévnek ott. A kettő nem zárja ki egymást.

Juhász Péter: Említették a Belgrád helynevet. A IX. század második felében gyakori volt Bulgáriában. Én kápásból négyet tudnék megemlíteni. Az egyik Belegrád-Belgrád, egy másik lent Makedóniában, a harmadik Gyulafehérvár-nak a neve, és volt egy Belegrád a Fekete-tenger

partján is. Ezzel kapcsolatban van egy kérdésem. Belgrád -Belegrád nevét a görög forrásokban Velegrád-nak írják. Így szerepel például a Bolgárölő császár irataiban is: Velegrád. Nagy-Morávia fővárosának Velegrád a neve. Tudjuk azt, hogy Cirill és Metód görög kultúrájú szerzetesek voltak. Bizonyára a Belegrád-ot ők is Velegrád-nak említették. Vajon nem így lett-e a Belegrád-ból Velegrád a Cirill- és Metód irodalomban?

Király Péter: Köszönöm. Valóban érdekes kérdés. A jugoszláviai Belgrád-nak a neve Alba Greca, Alba Hungarica, vagy nem tudom, még mi volt, ezenkívül Dugovics Titusz idejében Nándorfehérvár.

A további hozzászóló Bödey József, akit itt többször aposztrofáltak.

Bödey József: Köszönöm szépen a dicséreteket, azt hiszem, teljes mértékben nem szolgáltam rá. Mindenképpen igyekeztem felvetni a problémát. Nem akartam mindent elmondani, csak arra akartam rámutatni, hogy milyen problémák és lehetséges megoldások vannak. Hiányoltam a párhuzamos szavakat: megye és mezsgye, ragya és rozsa. Erre kíváncsi lennék. Ha esetleg erről nyilatkoznál, hogy lehet-e valami megoldást találni.

Csikhelyi Lenke: Nagyon érdekes és tanulságos volt nekem az egész előadás. Különösen érdekes volt az, amit H. Tóth Imre professzor a kultúrtörténeti szempontok figyelembevételéről megemlített.

Engem egy dolog érdekelne. Ha jól értettem az előadás lényegét, az Árpád-korban itt bolgár települések voltak. Ez számomra elfogadható. Lehetséges-e, hogy az Árpád-korban a várak körül létező, szolgáló népeknél egyes foglalkozási ágakban szintén lehettek esetleg betelepített bolgárok? Gondolok itt az igric, énekes, aztán gajdos jellegű szavakra, hely- és személynevekre; a XII. században már ugyanis olyan adatok vannak, hogy

valaki ott Iga néven szerepel, és mint ilyen, birtokot kapott, stb.

A másik, ami számomra nagyon érdekes és tanulságos volt ebben az előadásban, hogy a kutatásnak az útja talán nemis az, hogy összegezni és lezárni kellene, hanem valahogy mindig újra és újra felvetni a dolgokat. Az, hogy Kniezsa professzor úr tényleg a saját álláspontjait revideálta, azt hiszem, hogy nagyon tanulságos, és mindenkinek, aki ezzel foglalkozik, a saját és a mások álláspontjait felül kell vizsgálnia.

Király Péter: Köszönöm szépen. Van még valaki, aki óhajt valamit mondani, kérdezni? Ha nincs, akkor megkérem H. Tóth Imre professzort, szíveskedjék válaszolni.

H. Tóth Imre: Nagyon szépen köszönöm a kedves hozzászólásokat. Hozzá kívánom tenni, hogy én nem óhajtok bővebben foglalkozni ezzel a tematikával, csak egy ad hoc jellegű munka volt ez jó pár éve nálam: de elsősorban a magam számára szerettem volna ezt a kérdést tisztázni. Teljesen igazat tudok adni Csikhelyi Lenke kolléganőnek, hogy - mint tetszenek látni - Kniezsa professzor, aki ebben a kérdésben a legtöbbet tett, bizony alaposan módosította egy-ugyanazon évben megjelent művében az álláspontját. Tehát álláspontok leszögezése csak időleges lehet.

Ami a szláv típusú helyneveket illeti, legújabban Kristó Gyula professzor foglalkozott a helynevekkel, és olyan meggyőzően bizonyítja azt történeti, helytörténeti és forráskutatóként, hogy amennyiben azoknak nincs magyar fordítása, vagy mert a fordítás, mint Anonymusnál egy embernek a munkája, az szlávnak tekinthető: tehát Belgrád, Csongrád, Nógrád, ezek szláv, s akkor bolgár eredetű nevek.

És itt szeretnék Bödey Józsefnek válaszolni. Amikor ugyanis annak idején felsorolta ezeket a szláv helyneve-

ket, kicsit meglepődtem, és azt mondtam, hogy kicsit sok. Nagyon érdekes viszont, hogy egyszer kirándulást tettem a Balaton környékén, és elmentem gyalog Rád-ra. Rád egy szláv helynév, templom van ott. Utána nem hagyott nyugtot ez a kérdés: utánanéztem, és a következőt találtam. Rád Kiss Lajosnál vagy bolgár, vagy szerb eredetű. Ezen elgondolkoztam, és a következő ötlött a szemembe. Ahogy a térképet néztem, két bolgár eredetű helynév van a közelben, és nem messze van a Szent Kelemen-ről elnevezett templom, amelyről tudjuk, hogy lehetséges kapcsolatban volt Konstantín pannóniai működésével. Ma tehát meg vagyok győződve arról, hogy a Rád név etimológiája csak bolgár lehet.

Nagyon érdekes, ugyanez a helyzet végeredményben azzal kapcsolatban, hogy Belgrád /Beograd/ - bolgár. Ezt döntőnek tartja például Kristó Gyula, ennek a névnek a bolgáros eredetét.

Ugy tűnik tehát jelen pillanatban, hogy a Rád helynevek, Zimony és egyebek bolgár eredetűek.

Ami a jövevényszó párokat illeti, a klasszikus megfogalmazás az, hogy mezsgye, rozsa óbolgár eredetű, a megye és ragya pedig valószínűleg horvát eredetű. Itt csak akkor kerülünk veszélybe, ha a modern bolgár nyelvjárási térképeket nézzük meg, és akkor megdöbbenünk. Tudniillik a mai bolgár nyelvjárásokban ismeretes a dj-változat is. Ha ezt figyelembe vesszük, akkor ez a probléma kicsit másképpen néz ki. Itt viszont megint egy újabb dolog merül fel, az, hogy nem elég nekünk a kutatásainkat a század harmincas, negyvenes éveiben megjelent publikációkra alapozni, hanem a legmodernebb, objektív bolgár kutatásokat is figyelembe kell venni, melyek a mai bolgár nyelvjárásoknak egy dinamikusabb képét mutatják, mint ahogy ezt az eddigi vizsgálatok mutatták. Tehát pillanatnyilag én azt vallom, hogy ragya és

a megye szavunk nem bolgár átvétel, de itt is további kutatásoknak lehetősége van.

Hozzáteszünk itt mindjárt egy másik kérdést, maguknak az intézményeknek a történetét. Tudniillik a magyar történettudomány határozottan tiltakozott az ellen, hogy mi csak neveket vettünk át, és nem intézményeket. Ennek ellenére én nagyon kíváncsi leszek Kristó Gyulának most az Akadémiai Kiadónál megjelent könyvére, amelyben a magyarrendszer történetét vizsgálja, és akkor nyilvánvalóan többet tudunk meg. Ugyancsak Kniezsa professzorunknál is megvolt az ingadozás a király szónál, amely egyszer horvát eredetű volt, de volt nyugati származású is.

Itt tehát olyan véleményt kimondani, ami véglegesnek tekinthető, talán csak az ilyen szavak esetében lehet, mint rozsdá, mezsgye, szerencse, lencse, mostoha, nyüst. Már a Pest-nél is voltak kételyei némelyeknek.

Ami Juhász Péternek a felvetését illeti, őszintén megmondom, nem tudom. Ő mindig olyan érdekes dolgokat mond, hogy az ember utólag kezd otthon gondolkozni rajta. Őszintén meg kell mondani, nem tudok ezekre a kérdésekre válaszolni.

Azt hiszem, ezt tudtam volna a legjobb jóindulattal és tudományos tárgyyszerűséggel elmondani, és nagyon köszönöm a kollégák hozzászólásait.

Itt még a szent szavunkat illetően én abból indultam ki, hogy a keresztény tanításhoz egy dolog szükséges: a Miatyánknak a tudása. És a "szenteltessék meg a te neved" benne van a Miatyánkban. Tényleg volt egy olyan térítő tevékenység, amelyet a bizánci egyház Magyarországon végzett. Az az érdekessége ennek a térítő tevékenységnek, hogy a bizánciak végezték, de bizánci eredeti terminus technicus szavunk nincs, csak óbolgár. Következésképpen bizánciak csinálták, de vagy magyarul tudó papok részvételével, vagy itt élő bolgár papok

közvetítésével. Akkor nekik meg kellett tanulniok a gyógy-nási formulát és a Miatyánkot. Tehát én így gondolkodtam. Természetesen, mondjuk így, ez hipotézis, mert ezt sem lehet bizonyítani, de az ellenkezőjét sem. Itt csak azt próbáltam meg, hogy az úgynevezett nem jellemző, tehát a neutrális réteg szavainak számát, valamilyen külső kultúrtörténeti érveléssel, csökkentsem.

Köszönöm szépen.

Király Péter: Megköszönöm H. Tóth Imre válaszát. Szeretném megkérdezni, hogy az érintettek elfogadják-e a megjegyzéseit. Igen? Több kérdés nincs.

Nino Nikolov: Egy kérdést szeretnék feltenni. Többek szerint a bulgáriai Trojan város Traianus római imperator, császár nevét viseli. Ha ez így lenne, akkor a bolgárok Traján-nak, és nem Troján-nak neveznék.

Két dolog hozza izgalomba a várost. Az egyik az, hogy Trojan ósidők óta ismeretes, a másik az, hogy a trojani fazekasmunkák nagyon hasonlítanak a trójai fazekasmunkákhoz. Három-öt, illetve hét szín van, amelyek fokozatosan az első körbe folynak.

Elnézést kérek, amiért ilyen helyen felvetettem ezt a kérdést, de nemcsak engem, hanem Trojan minden lakóját érdekli. Alexandar Fol egyik könyvében a trákok nyelvét tanulmányozva azt állítja, hogy a Trója után tett n hang tulajdonképpen az előző taggal megjelölt helységből való származást fejez ki, tehát 'trójai'. Nyilvánvaló, hogy Trójából nagyon sokan átmentek a kontinensre, és feljuthattak Trákiába és a Balkán hegységen át Trojanba.

Érdekelne, hogy van-e valakinek erről véleménye?

Bödey József: Én arra gondolok, hogy a magyar Tarján nevünkkel összefügg. Bolgár-török lenne esetleg. Csak úgy a fejemben van, de nem néztem utána ennek. Azt jelenti, hogy 'kovács'. Bolgár-török helynevekről van

szó, amelyekről azt gondolták, hogy csakis török lehet. Nem, ez az egész környék ott, amely most is töröknek van tekintve, tulajdonképpen bolgár /bolgár-szláv/ volt. Illetőleg éppen mostanában bizonyítják, hogy ezek tulajdonképpen bolgárok, akiket a törökök mohamedán vallásra térítették, és azért vesztették el bizonyos helyeken a nyelvüket. Nagyon sok helyen eredeti, régi bolgár-szláv nyelven beszélnek, nemis tudnak törökül, csak mohamedán vallásukkal együtt a törökösödés is megindult. Éppen ezért, mert az a környék erős bolgár-török jellegű volt, és nagyon korán érte őket a török hódítás, akkor, amikor még a bolgár-török nyelv esetleg családi körben, eldugottabb helyeken használt volt. Szovjet tudósok rámutatnak arra, hogy a bolgár-török nyelv nagyon sokáig élhetett Bulgáriában, még a XIV. században is beszélték. Találkozott a török hódítással.

Alekszandar Gjurov: Csatlakozva ahhoz, ami elhangzott Nándorfehérvár-ról, Gyulafehérvár-ról, én ezt fordított történeti bizonyítéknak is felfoghatom: hiszen ismeretes, mit jelentett a Nándor szó, mit jelentett a magyarban a X., XI. század elején. Elegendő csupán megnézni, hogy Erdélyben mennyi falunak a neve kezdődik Nándor-ral. Ahhoz viszont, hogy a bolgárok Pannóniában voltak; megemlítem, hogy Zalaegerszegen is van olyan, hogy Nándorhegy. Ez mindenféleképpen a Nándor-ból származik. Csupán ez lenne a legérdekesebb, hogyan alakult olyan helységnév, mint Nógrád megyében Magyarnándor. Ez lenne a legérdekesebb az egészben.

Király Péter: Összetett kettős helynevek, vannak ilyenek. Nyilván a lakosság etnikai összetételére utalhat. Ami Trojan-t illeti, a szlávban a -jan ismert. Ezért mondjuk, hogy szláv vonatkozása is lehet. Az ornamentika bizonyíthat nagyon régi eredetet, de ugyanakkor mindig gondolni kell az ornamentikával kapcsolatban arra,

hogy esetleg átvették. Tehát nem eredeti, hanem átvették, másolták, a hazai díszítőelemekkel egybeolvasztották, stb.

Toso Doncsev: Ha megengedik, a vita lezárása után, formabontó ötleteknek adok itt hangot. Igen jelentős a jövevényszó-vizsgálat a helynév-vizsgálat mellett. Sajnálom, hogy olyan kutatók most nincsenek körünkben, mint Alekszandar Alekszandrov, vagy Szondi György, vagy akár Katus Elvira is, akik a két nyelv rokonvonásait, vagy analógiáit vizsgálták, akár szólások, akár pedig szerkezetek tekintetében. Ha nem csal az emlékezetem, egy professzorunknak jelent meg egy cikke a magyarországi bulgarisztika multjáról, jelenéről, jövőjéről: ott is felvetette azt, hogy vizsgálni kellene, hogyan lehet, hogy a bolgár-török jövevényszavaink ilyen nagy mennyiségben őrződtek meg a magyar nyelvben, míg a bolgár nyelvben keveset mutatnak ki. Érdekes lenne tehát és komplexebb vizsgálatot igényelne, hogy a két eltérő nyelvcsaládhoz tartozó nyelv, a két eltérő szerkezetű nyelv között mégis sok az építkezésbeli, vagy mondat szerkesztésbeli, vagy forrásbeli, képbeli hasonlóság, nemcsak tükörfordítások esetében, török, latin, vagy többszörös áttétellel. Itt az a meglepő, hogy az óbolgár és a magyar nyelv bizonyos vonatkozásban ilyen sok hasonlóságot mutat. Azt hiszem, az ilyen jellegű komplexebb átvétel is beletartozna tehát, mert tartós együttélésnél beszáll és belép a gondolkodásba. Nem délibábos nyelvészetre akarok gondolni, de közelebbi nyelvszemlélet van a magyar és a bolgár gondolkodásmód, építkezés között. /Például a bolgár és az angol egészen eltér, bár mondják, hogy nyelvtani szerkezetében hasonló/.

Király Péter: Köszönöm a gondolatot. Sajnálom, hogy Katus Elvira és Szondi György nincs itt. Biztosan kaptak meghívót.

Hollós Attila: Nagyon röviden arra szeretnék rea-

gálni, ami most elhangzott. Azt is meg lehetne vizsgálni, tekintettel arra, hogy a magyarokhoz is csatlakoztak volgai bolgárok, és utána jött a magyar történelemnek az oszmán korszaka, hogy párhuzamos török hatást lehet találni a magyarban is, a bolgárban is, azonkívül, hogy a közvetlen kölcsönhatás is meglehet. Ez az egyik.

A másik pedig az, hogy közben Trojan-on gondolkozva egy kicsit zavar engem az elmondottakban, hogy a szláv képző nem n, hanem redukált n

Nino Nikolov: Trák nyelv.

Hollós Attila: Trák képzőben, úgy igen.

Király Péter: Kedves Barátaink! Nagyon örülök annak, hogy ez a téma, a lexikális kapcsolatok, interferenciák kérdése ennyire foglalkoztatja a jelenlévőket. Persze az lenne az igazi, ha foglalkoznánk is ezekkel a kérdésekkel. Ugyancsak igen sajnálom, hogy H. Tóth Imre professzor a magyar nyelv bolgár jövevényszavainak a kérdésével, illetőleg ennek a szélesebb változatával nem óhajt foglalkozni, pedig igen nagy szükség lenne rá.

Még egyszer megköszönöm az előadást, a hozzászólásokat, s ezzel a mai kerekasztal-beszélgetésünket bezárom. Megkérem Nino Nikolov igazgató elvtársat, hogy szíveskedjék az ülést berekeszteni.

Nino Nikolov: Én is köszönetet mondok H. Tóth Imre professzornak nemcsak a szakemberek számára nagyon érdekes előadásért, amelyet volt szíves nekünk megtartani. Egyben szeretnék köszönetet mondani személyén keresztül a szegedi egyetem és a Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ között fennálló, nagyon eredményes, szép együttműködésért. H. Tóth Imre olyan tudós, aki széles körben, jól ismert Bulgáriában, könyve megjelent bolgár nyelven, munkásságát ismerik, a munkássága iránti érdeklődés állandó, és reméljük, a következő évtizedekben is állandó lesz.

Szeretnék köszönetet mondani Király Péter professzor úrnak, aki elvállalta a kerekasztal-beszélgetésünk vezetését, és remélve azt, hogy hosszú életű lesz, és még hosszú éveken keresztül eredményesen együttműködik Központunkkal.

Köszönetet mondok mindenkinek a hozzászólásáért. És még engedjék meg, hogy eleget tegyek egy nagyon kellemes kötelezettségemnek. Központunk 35 éves volt, és ebből az alkalomból a bolgár Kulturális Minisztérium kitüntető okleveleket adott át. Közülük nagyon sokan már megkapták, és most szeretném átadni dr. Ferincz István barátunknak.

Elnézést kérek, költő vagyok, és minden költő szórakozott, elfelejtettem a legfontosabbat. Elfelejtettem átadni a Nagykövet Elvtársunk szívélyes üdvözlését és kívánságát, hogy eredményes legyen a kerekasztal-beszélgetésünk. De mihelyt megláttam a kulturális attasét, rögtön eszembe jutott. Bocsánatot kérek.

Резюме

В доклада си авторът прави преглед на историята на българските елементи в унгарския речников фонд, анализирайки преди всичко постиженията в тази област на Оскар Ашбот, Янош Мелих и Ищван Книежа.

Въз основа на критерии, свързани с историческата фонетика и семантиката, с историята на културата и с географското разпространение на думите, Имре Х. Тот счита за сигурно или по всяка вероятност за български по произход следните думи и географски наименования:

bélezná, östör, palást, Belgradъ, Beleknegini, Zalatna, Prokuj, karácsony, szent, szentel, dolog, Visegrád, Nógrád, Csongrád, Belegrád, Kinizs, mostoha, déd, koma, unoka.

Tartalomjegyzék

<u>Radev, Sztojan</u>	Előszó	3
<u>Стоян Радев</u>	Предисловие	7
<u>Szondi György</u>	A magyar nevek bolgár átírása..	11
<u>Дьорд Сонди</u>	Транскрипция на унгарските имена на български	II
<u>Vaszil Gjuzelev</u>	Juhász Péter "Bolgár-törökök és magyarok" című könyvének bemuta- tása	43
<u>Васил Гюзелев</u>	Представяне книгата на Петер Юхас: "Тюрко-българи и маджари", София, 1985.	43
<u>Király Péter</u>	tudományos munkássága.....	74
	Научната дейност на <u>Петер Кирай</u>	74
<u>H. Tóth Imre</u>	A magyar nyelv bolgár-szláv ele- meiről	105
<u>Имре Х. Тот</u>	Относно българо-славянските еле- менти в унгарския език.....	105

B₁27977